ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİR SORUNSAL OLARAK ABDULLAH CEVDET, ZİYA GÖKALP VE EROL GÜNGÖR'DE BATILILAŞMA

Şeyma ÖZEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlyas DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
GENEL KAMU HUKUKU BİLİM DALI

AĞUSTOS – 2020

ankara
HBM

BİR SORUNSAL OLARAK ABDULLAH CEVDET, ZİYA GÖKALP VE EROL GÜNGÖR'DE BATILILAŞMA

Şeyma ÖZEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
GENEL KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2020

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeyma ÖZEL
24/08/2020

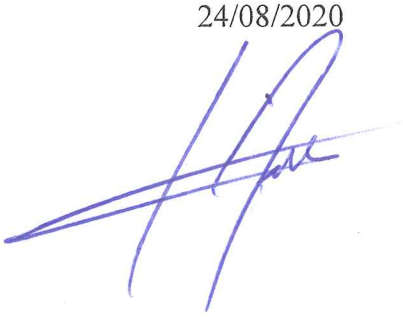

Bir Sorunsal Olarak Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'de Batılılaşma

(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyma ÖZEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2020

ÖZET

Türkiye'nin özellikle son birkaç yüzyıllık dönemi, Batılılaşma hareketleri kapsamında, daha önce benzeri görülmemiş bir hızda artış göstermiş bir döneme karşılık gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminde reform anlayışıyla başlayan süreç, Cumhuriyet dönemiyle inkılap düşüncesine evrilerek devam etmiş olan Batılılaşma arzusu, bugün güncelliğini korumaya devam etmektedir. Ancak henüz kesin bir başarı sağlandığı söylenemez. Bu çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türk sosyal bilimler alanında özgün duruşlara sahip Abdullah Cevdet'in, Ziya Gökalp'in ve Erol Güngör'ün Batılılaşma sorunsalı kapsamındaki fikirleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, bugüne kadar tartışılma kabiliyetini koruyan Batılılaşma anlayışının, üç düşünür çerçevesinde incelenerek Batılılaşma sorunsalına çözüm bulunup bulunamayacağını sorgulamaktır. Düşünürler ve eserleri hakkında literatür taraması yapılarak ve Batılılaşma kapsamında kendi eserleri incelenerek gerçekleştirilen bu çalışma da, her biri farklı dönem ve çizgileri temsil eden üç Türk aydınının Batılılaşma sorunsalına yaklaşım tarzları ve önerdikleri çözümlerin mercek altına alınması amaçlanmaktadır. Bu üç düşünür, fikirleriyle yaşadıkları dönemin sorunlarına çare olmaya çalışmıştır. Bu nedenle birbirlerinin kronolojik olarak devamı niteliği göstermektedir. Bu inceleme, dünden bugüne değişen ve gelişen tarihi süreç üzerinden fikirleri görerek, bugüne cevap bulabilmek için bir yol gösterici niteliğindedir. Türkiye'nin Batılılaşmaya dair içinde bulunduğu sorunların çözümleri büyük ölçüde geçmişinde saklıdır. Dolayısıyla, bu üç düşünür de Türkiye'nin Batılılaşma sürecini anlayabilmek adına bize ışık tuttuğu bu kapsamda söylenebilir.

Bilim Kodu : 50401

Anahtar Kelimeler : Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Erol Güngör, Batılılaşma, Modernleşme, Kültür Değişmeleri

Sayfa Adedi : 155

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Öğrenci ORCID : https://orcid.org/0000-0002-0501-1097

Westernization as a Problematic by Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp and Erol Güngör

(M.Sc. Thesis)

Şeyma ÖZEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

August 2020

ABSTRACT

Last few hundred years of Turkey correspond to a period which has never demonstrated an unprecedented increase before in terms of Westernization movements. The process, which started with reform concept in demolishment period of Ottoman Empire and continued to desire of Westernization by evolving into idea of revolution, still continues to be relevant. However, it cannot be said that a certain success has been achieved yet. In this study, ideas of Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp and Erol Güngör, who have genuine stances on Turkish Social Sciences in the period from Ottoman Empire to Republic of Turkey, on westernization problem are discussed. The hypothesis of the study is to question whether a solution can be found to the problem of Westernization, which has remained debatable until now, within the framework of the ideas of these three thinkers. In this study, which is conducted by reviewing the literature on thinkers and their work as well as examining the their own work on westernization scope, manners of approaching and proposed solutions of these three thinkers who represents different periods and lines are aimed to be scrutinized. These three thinkers tried to resolve the problems that are encountered on their period with their ideas. Therefore, it shows the continuation of each other chronologically. This study constitutes as a guide to find the answer to the present by seeing the ideas through the historical process that has changed and developed from past to today. Solutions to the problems that Turkey faces belonging to Westernization lies largely beneath Turkey's past. These three thinkers shed light to us to understand the process of Turkey's Westernization process.

Science Code	: 50401
Key Words	: Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Erol Güngör, Westernization, Modernisation, Cultural Changes
Page Number	: 155
Supervisor	: Prof. Dr. İlyas DOĞAN
Student ORCID	: https://orcid.org/0000-0002-0501-1097

TEŞEKKÜR

Araştırmanın konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübeleri ve desteğini hiç esirgemeyen tez danışmanım Sayın. Prof. Dr. İlyas DOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Tüm hayatım boyunca daima bana destek olan ve her zaman yanımda olan çok kıymetli annem Uz. Öğr. Hatice ÖZEL'e, babam Uz. Öğr. Şerif ÖZEL'e, varlığına daima şükrettiğim ve bilgisiyle her zaman bana yol göstererek hayatımı kolaylaştıran canım ablam Arş. Gör. Şeyda Nur ÖZEL AKGÜL'e, çalışmamın düzenlenmesinde desteğini esirgemeyen Emrah AKGÜL'e, çalışmam üzerinde fikirlerini eksik etmeyen çok kıymetli meslektaşlarım Dr. Arş. Gör. Omca ÖZDEMİR'e, Arş. Gör. Ayşen ALAN'a ve Arş. Gör. Recep Ersel ERGE'ye, umutsuzluğa kapıldığım her anımda bana destek olan kıymetli dostlarım Av. Beytullah Şahin'e, Av. Ayşe AYDEMİR'e, Av. Merve ERDOĞDU'ya ve Av. Kürşat Ali EROL'a, yıllardır benden yardımını hiç esirgemeyen Muradiye BAŞ'a ve bu çalışmaya başladığım ilk günlerde pankreas kanseri olduğunu öğrendiğim ve bu süreçte yanında olmaya çalıştıkça "*Olsun kızım sen dersini yap*." diyerek beni motive eden, ancak bu günleri görmeye ömrü yetmeyen çok kıymetli dedem Hasan ÖZEL'e tüm kalbimle teşekkür ederim.

Ankara-2020 Şeyma ÖZEL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLARIN LİSTESİ xi
KISALTMALAR xii
1. GİRİŞ 1
2. ABDULLAH CEVDET'İN BATILILAŞMA ANLAYIŞI 5
2.1. Genel Olarak 5
2.2. Cevdet'in Kişiliği ve Hayatı 6
2.2.1. Biyolojik Materyalist Anlayışa Geçiş 9
2.2.2. Cevdet ve Jön Türklerle İlişkisi 10
2.2.2.1. Jön Türklerle beraber Osmanlı Dergisi 10
2.2.2.2. Yalnız yükselen İçtihad dergisi 14
2.3. Cevdet'te Batılılaşma ve Din İlişkisi 15
2.3.1. Kültürel Birliği Sağlama Aracı Olarak Din 16
2.3.2. Batılılaşmanın Aracı Olarak Din 16
2.3.3. Muhalefet Aracı Olarak Din 22
2.3.4. Cevdet'in Dini Karşısına Almaya Başlaması 24
2.3.5. Gelişmeye Engel Olarak Din 26
2.4. Latin Alfabesine Geçiş Önerisi 28
2.5. Cevdet'in Eğitim Hakkındaki Görüşleri 30
2.5.1. Yönetici Sınıfı Oluşturmak İçin Eğitim 31
2.5.2. Halkın Aydınlanması İçin Eğitim 33

2.5.3. Eğitim ve Öğretimin Modernleşmesi 34
2.5.3.1. İlk eğitimin modernleşmesi 34
2.5.3.2. Eğitimde İngiliz sistemine geçiş ve memuriyetperestlikten uzaklaşma 36
2.5.3.3. Yurt dışına öğrenci gönderilmesi 37
2.5.3.4. Medrese eğitiminin modernleşmesi 38
2.5.4. Halkın Aydınlatılmasında Öğretmenlerin ve Din Adamlarının Rolü 39
2.5.5 Kadınların Eğitimi 40
2.6. Cevdet'in Sosyal Hayat Hakkındaki Görüşleri 42
2.7. Cevdet'in Nüfus Politikası ve Topluma Yansıması 47
2.8. Cevdet ve Kadın Hakları 51
3. ZİYA GÖKALP'İN BATILILAŞMA ANLAYIŞI 55
3.1. Genel Olarak 55
3.2. Gökalp'in Kişiliği ve Hayatı 58
3.3. Gökalp'in Batılılaşmaya Bakışı 66
3.3.1 Gökalp'e Göre Medeniyet 67
3.3.2. Gökalp'e göre Hars ve Medeniyet Ayrımı 69
3.3.3. Gökalp'in Batı Medeniyetine Olan İnancı 70
3.4. Gökalp'in Tabakalı Toplum Anlayışı 72
3.4.1. Gökalp'te Seçkinlerin Doğuşu 72
3.4.2. Seçkinler Kimdir? 73
3.5. Gökalp'in Düşünce Sisteminde Dinin Yeri 74
3.5.1 Gökalp'in Dine Bakışı 75
3.5.1.1. Birinci dönem: Osmanlıcı yaklaşım 75
3.5.1.2. İkinci dönem: Osmanlıcı yaklaşımdan toplumsal din anlayışına 76
3.5.2. Gökalp'in Laikliğe Bakışı 79

3.5.3. Gökalp'te Dinin Anlaşılabilirliğinin Önemi 80
3.5.4. Gökalp'in Şeyhülislamlık Hakkındaki Düşünceleri 81
3.6. Gökalp'in Dil ve Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri 82
3.7. Gökalp'in Eğitim Hakkındaki Bazı Görüşleri 84
3.7.1. Gökalp'e Göre Eğitim Kavramı 84
3.7.2. Eğitim ve Medeniyet İlişkisi 84
3.7.3. Eğitimin Milli Olma Zorunluluğu 85
3.7.4. Eğitimde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 87
3.7.5. Medreselerin Kapatılmasının Zorunluluğu 88
3.8. Gökalp ve Kadın Hakları 89
4. EROL GÜNGÖR'ÜN BATILILAŞMA ANLAYIŞI 93
4.1. Genel Olarak 93
4.2. Güngör'ün Kişiliği ve Hayatı 95
4.3. Güngör'de Modernleşme ve Batılılaşma Kavramları 100
4.4. Güngör'ün Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceleri 104
4.4.1. Kültür Anlayışı 105
4.4.2. Kültür ve Medeniyet İlişkisi 106
4.4.3. Kültür ve Medeniyet Ayrımı 110
4.4.4. Kültür Değişimi 112
4.4.4.1. Kültür değişimi hakkındaki diğer görüşlere Güngör'ün yorumu 113
4.4.4.2. Güngör'ün Cumhuriyet dönemi kültür değişimine bakışı 116
4.4.5. Modern Teknolojinin Kültür Değişimine Etkileri 119
4.5. Türkiye'de Batılılaşma Sürecindeki Değişiklikler 120
4.5.1. Güngör'ün Batılılaşma Sürecinde Din Hakkındaki Görüşleri 120
4.5.2. Batılılaşma Sürecinde Din Adamları 123

4.5.3. Modernleşme Sürecinde Eğitim Anlayışı 125

4.5.4. Güngör'ün Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri 127

4.5.5. Güngör'ün Türk Dilinde Tasfiyecilik Hakkındaki Düşünceleri 128

4.6. Güngör ve Kadın Hakları 132

4.7. Güngör'ün Çözüm Önerisi 133

5. ABDULLAH CEVDET, ZİYA GÖKALP VE EROL GÜNGÖR'ÜN BATILILAŞMA KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMA TABLOSU 137

6. SONUÇ 141

KAYNAKÇA 147

ÖZGEÇMİŞ 155

TABLOLARIN LİSTESİ

Tablo **Sayfa**

Tablo 5.1. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün batılılaşma kapsamında değerlendirilen görüşlerin karşılaştırma tablosu. 137

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
Bknz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Dü.	Düzenleyen
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
y.y.	yüzyıl

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma fikri ilk olarak 17. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Zira bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde patlak veren sorunların çözümlerinin güçlenen Batı'da olduğu inanışı yayılmaya başlamıştır. Bilindiği üzere, Türkiye'nin Batılılaşma çabaları çok daha eskiye uzanmakla beraber, Tanzimat Fermanı'ndan sonra Batılılaşma devlet yöneticileri, aydınlar ve toplumun daima gündeminde olmuştur. Özellikle son iki yüzyıllık süreçte Türkiye'nin temel problemi Batılılaşma olmuştur. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile meydana gelen köklü değişimler, üretim şeklinden, yaşam tarzına, dünya görüşünden, iktidar şekline her alanda gelişmelere neden olmuştur. Batı'daki bu değişim sürecine modernleşme denirken, Avrupa dışındaki ülkelerin gelişimine karşılık Batılılaşma ifadesi kullanılmıştır. Uzun süre modernleşme ve Batılılaşmanın eş anlama geldiği düşünülmüştür. Ancak bu anlayış zaman içinde değişmeye başlamış, Türkiye'nin yakın tarihinde bu iki kavramın farklı içeriklere sahip olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye'de diğer düşünce akımlarıyla karşılaştırıldığında en çok kabul gören düşünce akımı Batılılaşmadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin eski gücüne kavuşabilmesi için çözüm yollarına Batı'dan ulaşılabileceği inancı ile hareket edilmiştir ve daha sonra yeni bir devlet kurma hazırlıkları sırasında Batı'daki sistemler örnek alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin fikir tabanının önemli bir kısmını Batılılaşma düşüncesi oluşturmaktadır. Bu düşünce "Felatun Bey ve Rakım Efendi", "Araba Sevdası" ve "Efruz Bey" gibi birçok dönem romanının konusunu dahi belirlemiştir. Batılılaşma fikri, ortaya çıktığı günden bugüne önemini hala korumakta ve Batılılaşma hareketleri hızla devam etmektedir; fakat beklenilen sonuç henüz alınmış değildir.

Bu çalışmada Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün Batılılaşma hususundaki düşünceleri incelenecektir. Bu kapsamda adı geçen üç düşünürün görüşlerinin kabul gördüğü ve eleştirildiği hususlar da ele alınacaktır. İncelenecek üç aydından Abdullah Cevdet diğer ikisinden farklı bir duruş sergilemiştir. Batılılaşmanın en marjinal savunuculuğunu temsil ederek Batı'yı tümüyle örnek almanın ve kendi ülkesini bir nevi Batı yapmanın gerekliliğini savunmuştur. Ziya Gökalp, Batılılaşmanın önemini vurgulamakla beraber, Batı'dan alınan yeniliklerin milli unsurlar ile yoğrulması gerektiğine inanmıştır. Erol Güngör ise gelişen teknoloji ile

Batı'dan gelen kültür üzerinde durmuştur. Değişen kültür yani Batılılaşma karşısında milli kültürü geliştirmenin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Batılılaşma fikrinin tam olarak kavranabilmesi için Abdullah Cevdet'in, Ziya Gökalp'in ve Erol Güngör'ün bu konudaki düşüncelerinin incelenmesi önemlidir. Adı geçen üç önemli düşünür, yüzyıllardır süregelen Batılılaşma hareketlerini farklı açılarla ele almıştır. Çalışmamızda Abdullah Cevdet'in, Ziya Gökalp'in ve Erol Güngör'ün Batılılaşmaya yaklaşımları irdelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı, bugüne kadar tartışılma kabiliyetini koruyan Batılılaşma anlayışının, üç düşünür çerçevesinde incelenerek Batılılaşma sorunsalına çözüm bulunup bulunamayacağını sorgulamaktır.

Bu çalışmada Batılılaşma kavramı açısından önem arz eden üç önemli Türk düşünürü ele alınacaktır. Bu nedenle tez üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Abdullah Cevdet'in, ikinci bölümde Ziya Gökalp'ın ve son bölümde ise Erol Güngör'ün Batılılaşma çerçevesinde değerlendirilebilecek görüşleri ele alınacaktır. Bu üç düşünürün seçilmesinin nedenleri şu şekilde ifade edilebilir: Abdullah Cevdet, Batılılaşma savunuculuğunu üstlenen en radikal düşünür iken, Ziya Gökalp Batılılaşmanın gereğini anlayan ama öteden beri Batılılaşmaya temkinli olan Türk aydınını temsil ettiği için seçilmiştir. Erol Güngör ise, Tanzimat döneminden bugüne süregelen Batılılaşma tartışmasının güncel durumunu değerlendirebilmek için seçilmiştir. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün üzerinde çalışmış oldukları her konuya değinilmeyecek; sadece Batılılaşma kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek olanları ele alınacaktır.

Çalışmanın kapsamında seçilen başlıklar Cevdet ve Gökalp'in Batılılaşmak için önemli görüp öne çıkarttıkları unsurlar çerçevesinde seçilmiştir. Özellikle din, alfabe, eğitim ve sosyal hayatı düzenlemeye çalışarak toplumsal gelişimi sağlamağı amaçlamışlardır. Bu nedenle Güngör'ün de gözlemleyerek eleştirilerde bulunduğu veya üzerine koyarak düşünceyi daha da ileriye taşıdığı bu başlıklar altında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışma için düşünürlerin kendi eserlerinin yanında özellikle Şükrü Hanioğlu'nun, "Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi", Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma", Orhan Türkdoğan'ın "Milli Kültür Modernleşme ve İslam" ve "Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi", Şerif Mardin'in "Jön

Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908", Uriel Heyd'in "Türk Ulusçuluğunun Temmeleri", Hilmi Ziya Ülken'in "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" ve Cafer Vayni'nin "Türk Düşünce Hayatında Erol Güngör" isimli çalışmalarından yararlanılmıştır.

2. ABDULLAH CEVDET'İN BATILILAŞMA ANLAYIŞI

2.1. Genel Olarak

Bu bölümde Batılılaşmanın en marjinal savunucularından olan Abdullah Cevdet'in Batılılaşma anlayışı açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölümün amacı, Cevdet'e göre, neden Batılılaşmanın şart olduğunu ve Batılılaşabilmek için nelerin yapılması gerektiğini aktarmaya çalışmaktır.

Osmanlı Devleti, Batı Uygarlığı ile ilişkisi çok eskilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde, Osmanlılar, kendi uygarlığını Batılılarınkinden üstün görmüşler, bu nedenle Batı'yı bir "model" olarak izlemeyi sorun etmemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasıyla beraber önce devlet yönetiminin bozulduğu düşüncesi, ardından Batı'nın askeri üstünlük gösterdiği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır.[1] Bu nedenle Osmanlı Devleti içinde bulunduğu çöküşten kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır.[2] Bu süreçte Batı'ya yüzünü dönen düşünürlerin akıllarındaki sorular şunlardır: "İmparatorluğun düşmesinin nedenleri nelerdir?" ve "Bu durumu önlemenin çaresi ne olabilir?"[3] Çöküntüden kurtulmanın yolu, Batı'nın karşısında ayakta durabilmek olarak kabul edilmiş, bu nedenle Batı'dan faydalanma yoluna gidilmiştir.[4] Yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı Devleti, Batı'nın askeri kuruluşlarını örnek almaya başladı.[5] Bunun üzerine Batı'ya yönelme hareketlerine karşı eleştiriler gecikmemiştir. Ardından, Avrupa'daki sivil hayat tarzı, yönetim kuralları, kanunların uygulanma usulleri, kamu hizmetlerini yapan bürokrasi modeli alınmıştır. Avrupa'daki yenilikleri görenler buna 'medeniyet' ismini vermeye başlayıp, Avrupa'ya benzemeye çalıştı. Zira bu dönemde gelişimin ardından gelecek sınıf çatışmaları, sömürgecilik savaşı, ulusal ekonomi savaşları öngörülememiştir, Avrupa kusursuz bir uygarlık olarak görülmüştür.[6]

---

[1] Mardin, Ş. (2009). "Batıcılık", Köklügiller, A. (Ed.), *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir* içinde, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayınları, 258.
[2] Özer, İ. (2005). *Avrupa Yolunda Batılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva Yayınları, 21.
[3] Berkes, N. (2017a). *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 166.
[4] Özer, a.g.e., 2005, 21.
[5] Mardin, a.g.m., 2009, 259.
[6] Berkes, N. (2019). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 170-173.

Abdullah Cevdet bu döneme tanıklık eden bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Cevdet, Batı ile gücü bir tutan "Batıcılığın" en şiddetli savunucusu olmuştur. Hatta Balkan Savaşı sırasında Batıcılık düşüncesi toplumda yoğunluğunu kaybetmeye başlamışsa da Abdullah Cevdet'in tutumu hiç değişmemiştir.[7] Cevdet, dönemin diğer düşünürleri gibi Osmanlı Devleti'nin eski gücüne geri dönebilmesi için düzende önemli değişiklikler yapmak istemiştir. Örneğin Cevdet, Kanun-i Esasi'nin (1876 Anayasası) yürürlüğe girmesini ve dönemin padişahı Abdülhamit'in tahttan inmesini desteklemekle beraber hürriyet için bu değişikliği tek başına yeterli bulmadığını açıklamıştır. Cevdet'e göre, hürriyet için toplumsal bir devrim olması şarttır. O, "doğululuk ve dincilik kafasından" kurtulmak için Batılılaşmayı en üst seviyede savunmuştur.[8] Öte yandan Abdullah Cevdet ile anılan Batılılaşma akımı (Garpçılık Cereyanı) yeni bir devlet kurmak amacına dayanmamaktadır. Cevdet'in oldukça vatanperver bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.[9] Cevdet'in amacı, mevcut devleti restore ederek eski gücüne yeniden dönmesini sağlamaktır.[10]

2.2. Cevdet'in Kişiliği ve Hayatı

Abdullah Cevdet, Tanzimat Dönemi ile başlayan kültürel Batılılaşma macerasının II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarının önde gelen temsilcilerindendir. Kamuoyunda genellikle materyalist, Kürt milliyetçisi, dinsiz, damızlık insan getirmek isteyen kişi şeklinde tanınmıştır.[11] Ancak o, fikirleriyle kendisinden sonra gelen düşünce ve devlet adamlarını büyük oranda etkilemiş; hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün de büyük oranda Cevdet'ten etkilendiği düşünülmektedir.[12]

Öğrencilik yıllarında yazdığı yazılarda Ömer Cevdet takma adını kullanan Abdullah Cevdet 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğmuştur. İlköğrenimini Hozat ve Arapkir'de

[7] Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 18.
[8] Berkes, a.g.e., 2019, 200.
[9] Zira 30 Mayıs 1915 yılında yazmış olduğu Matemli Yurt Şiiri bunu kanıtlar niteliktedir. "Niçin ıssız, viran oldun güzel yurd? Neden Her yanında yaslar belirdi? –Yemen yedi, Balkan al kanlar içdi, Bülbüller khar oldu, güller delirdi." Djevdet, A. (1931). *Karlı Dağdan Ses*, İstanbul, Osmaniye Matbaası, 17.
[10] Tunaya, T. Z. (1998a). *Hürriyet'in İlanı,* Cumhuriyet, 90.
[11] Polat F. ve Durmuş, A. (2015). "Türk Siyasi Düşüncesinde Gustave Le Bon Etkisi: Abdullah Cevdet Örneği", *Manas Sosyal Araştırma Dergisi*, 4(5), 320.
[12] Gündüz, a.g.m., 2008, 27.

tamamlamıştır. Ardından Mamuret-el-Aziz Askeri Rüştiyesini[13] ve Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdisini bitirmiştir.[14] Cevdet çocukluğu boyunca babası ve imam amcasından almış olduğu eğitim nedeniyle dindar bir genç olarak yetişmiştir. Yazmış olduğu Tuluatın baş kısmındaki Nâti Şerif'te[15], Hz. Muhammed hakkında söylediği övgü dolu sözler bu duruma kanıt olarak gösterilebilecek niteliktedir.[16] Daha sonra Tıbbiye'de[17] aldığı eğitim sürecinde mevcut yönetim aleyhinde düşüncelerin etkisinde kalmıştır.[18] Özellikle arkadaşı İbrahim Temo'nun önerdiği Felix Isnard'ın "Spiritualizme et Materialisme"[19] adlı eseri onda yeni ve farklı fikirler doğmasına neden olmuştur.[20]

---

[13] Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 5, 177. Cevdet, Rüştiye'de eğitim aldığı yıllarda şiir yazmaya başlamıştır. Cevdet Ona göre edebiyat, sanat, şiir, musiki ruhları inceltir ve ruhlara ilâhî bir yücelik verir. Cevdet, A. (1932b). "İçtihadın Müdir Fikirleri", *İçtihad*, 343, 5706. En çok etkilendiği şair ise Namık Kemal'dir. Çıkardığı ilk kitaplardan biri "Kahriyyat" adlı bir şiir kitabıdır. Ancak içerisinde yer alan şiirler sanat kaygısından uzak olup siyasi düşüncelerinin aktarılması amacıyla yazılmıştır. Gündüz, M. (2008a). "Abdullah Cevdet ve İçtihad Mecmuası", Gündüz, M. (Ed.), *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 35-36. Cevdet tıbbiyeden mezun olduktan sonra, fikri ve siyasi faaliyetlerle beraber edebi çalışmalarda da bulunmuştur. Bu çalışmalara; Hiç, Tuluat, Masumiyet, Türbe-i Masumiyet, Ramazan Bahçeleri örnek olarak verilebilir. Ülken, a.g.e, 2019, 351. Cevdet, şiir kitabında ağırlıklı olarak Abdülhamit'in hürriyet düşmanı olduğu üzerinde durmuştur. İçtihad dergisinde yazdığı yazılar içerisinde de sıklıkla dörtlükler bulunduran Cevdet, 1931 yılında bu dörtlüklerden oluşan "Karlı Dağdan Ses" adlı bir kitap yayınlamıştır. Gündüz, a.g.m., 2008a, 35-36.

[14] Gündüz, a.g.m, 2008a, 19.

[15] Abdullah Cevdet'in Hz. Muhammet hakkındaki bu yazısı ölümünden sonra İçtihad dergisinin son sayısında yayınlanmış ve Cevdet'in dinsiz olduğu hakkındaki eleştirilerin yersiz olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Cevdet, A. (1932). "Nâti Şerif", *İçtihad*, 358, 5881.

[16] Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*,6 baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 351.

[17] Bu dönemde özellikle Tıbbiye'de yönetime tepkiler mevcuttu. Bunun nedenlerinden biri, Tıbbiye'ye pozitivizmin yaygın olduğu Fransa'dan gelen kitaplar ve eğitimcilerdir. Bu durum dini kalıplarla yetişmiş öğrencileri biyolojik materyalizmle tanıştırmıştır. Böylece o güne kadar din ile açıklanan olgularla, bu konudaki pratik gözlemler ve biyolojik materyalist düşünürlerin kuramları arasında büyük fark olduğu gözlemlenmiştir. Tıbbiye'deki eğitim kısa sürede aşırı dindar kişilere biyolojik materyalizmi benimsetmeyi sağlamıştır. Dönemin diğer okullarında ise ders içeriklerindeki farklılıklar nedeniyle bu tip bir düşünce akımıyla karşılaşmaları olası değildir. Ayrıca, Hüseyinzade Ali Bey'in Tıbbiyeliler arasında Popülizmi yayması gibi birçok faktör bu duruma neden olan etkenlerdendir. Hanioğlu, a.g.e., 1981, 7-9, 23; Aslında Mülkiye'de entelektüel akımlar Tıbbiye'den çok daha ileri seviyedeydi. Ancak Tıbbiye'deki hareketin ihtilalci bir hal almasının önemli bir nedeni de Tıbbiye'nin askeri bir okul olmasıdır. Zira askeri mektepte önemli yer tutan vatanperverlik duygusu hareketin ihtilalci bir şekil almasına neden olmuştur. Ayrıca harekete geçmek için daha kararlı cesur ve atak davranmışlarıdır. Mardin, a.g.e., 2017, 61-63.

[18] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 5. Öte yandan, Cevdet'in yüksek eğitim aldığı bu dönem, Batılı fikirlerin anlaşılmaya başladığı dönemdir. Bunun asıl sebebi ise yeni kurulan okulların verdiği eğitim, yabancı dil bilen nüfusun artmasının yanı sıra; dönemin padişahı II. Abdülhamit'in de idari sistem, askeri teşkilatlanma ve eğitim gibi alanlarda Batıyı model almış olmasıdır. Mardin, a.g.e., 1991, 17.

[19] Bu esere göre "…Bilimsel maddecilik geleceğin felsefesidir. Zira bu sağlam moralin ve gerçek ilkelerin tanınmasını sağlayan bir felsefedir. Deneysel bilime ve akla dayanmayan tüm doktrinlerin yerine geçmeye adaydır." Bahsi geçen eser materyalizm felsefesini oldukça basit bir dille anlatmaktadır. Ahlakla dinin farklı unsurlar olduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal gelişme için ahlâkî değerlerin zorunluluğunu kabul etmekle beraber bu görevi dinin yerine bilimsel materyalizmin yüklenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Hanioğlu, a.g.e., 1981, 12-13.

[20] Ülken, a.g.e.,2019, 351.

Abdullah Cevdet Tıbbiye'de öğrenci olduğu sıralarda İbrahim Temo, İshak Sükuti, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin ile beraber 21 Mayıs 1889 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyetin başlangıcı olarak kabul edilebilecek İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuştur.[21] Cemiyetin kurucularının amacı Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve istibdadını durdurmaktır. Cemiyetin muhalif çevrelerce tanınmaya başlamasıyla ülke içinde ve dışında örgütlenme yoluna gidilmiştir. Kısa bir süre sonra Paris'teki Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey ile iletişime geçilmiş; hemen akabinde Cemiyet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"[22] adını almıştır.[23]

Abdullah Cevdet öğrenciliği sürecince çeşitli nedenlerle tutuklansa da öğrenimini bitirmeyi başarmıştır. Bir süre Haydar Paşa Hastanesinde çalışmış, ardından kolera salgını nedeniyle Diyarbakır'a görevlendirilmiştir. Cevdet'in Ziya Gökalp'le tanışması bu döneme denk gelmektedir.[24] Cevdet bu dönemde Ziya Gökalp'i, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kazandırmıştır. Hatta bu dönemde Ziya Gökalp kafasına silahla ateş ederek intihar ettiğinde tedavisini yaparak hayatını kurtaran doktorlardan birisi Abdullah Cevdet'tir.[25]

Abdullah Cevdet, Diyarbakır'da siyasal faaliyetlerini sürdürmüş ve buradaki faaliyetleri nedeniyle Trablusgarp'a sürülmüştür. Daha sonra ise kaçarak gittiği Avrupa'da bu faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönem Cevdet'in siyasal faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemdir.[26]

---

[21] Ülken, H. Z. (2012). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 125. Aksi bir görüş ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mülkiyeliler tarafından kurulduğu ve kurucularının arasında Dr. Abdullah Cevdet'in ise sadece isim benzerliği olduğu şeklindedir. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti biyolojik materyalizm başta olmak üzere çeşitli düşünsel etkilerden ve vatanseverlik fikrinden etkilenmiş bir öğrenci örgütüydü. Bu örgütte felsefî boyut ağır basmaktaydı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bakacak olursak tamamen siyasal bir örgüt halindedir. Gündüz, a.g.m., 2008a, 20-27.

[22] Bu cemiyetin ülke dışındaki teşkilatlanması Paris Grubu, Cenevre şubesi ve Kahire şubesi şeklinde olmuştur. Detaylı bilgi için bakınız: Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 110 vd.

[23] Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 19-20.

[24] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 29.

[25] Hilav, S. (2013). "Düşünce Tarihi 1908-1980," Akşin, S. (Ed.), *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, İstanbul: Cem Tarih, 388.

[26] Gündüz, a.g.m., 2008a, 27-28.

Cevdet, 29 Kasım 1932 tarihinde öldüğünde geriye 46 telif eser ve 30'dan fazla tercüme kitap[27] bırakmıştır. İçtihad dergisi Abdullah Cevdet'in en önemli eseri olup; Cenevre, Kahire ve ardından İstanbul'da yayımını sürdürmüştür.[28]

Cemil Meriç, Abdullah Cevdet'ten, *"... bütün Edebiyat Fakültelerimize bulutlardan bakacak heybet ve hey'ette bir jeandı*" diyerek bahseder. Meriç "*Abdullah Cevdet tek başına bir Edebiyat Fakültesi*" demek suretiyle onun okunmasının önemini vurgular. Yine Meriç, İçtihad dergisini "*Bir "İçtihad" koleksiyonu 1938'den bu yana yayımlanan dergilerin topundan daha değerli*" sözleriyle yüceltmiştir. [29]

2.2.1. Biyolojik Materyalist Anlayışa Geçiş

Abdullah Cevdet, Tıbbiye'ye başlayana kadar din hükümlerine göre açıklanan kuralların, buraya başladıktan sonra tanıştığı biyolojik materyalist kuramlar ile yapılan açıklamalar arasındaki farktan çok etkilenmiştir.[30] Bu dönemden sonra dini, toplumsal gelişme önünde bir engel olarak görmeye başlamıştır.[31]

Abdullah Cevdet, toplumun gelişmesi için öğrendiği materyalist düşünceleri çok basit örneklerle, sıklıkla da Darwin'den yararlanarak halka anlatmaya çalışmıştır. Ancak bunu yaparken İslâm dininin toplumsal yaşama olan müdahalesinden yararlanmaya özen göstermiştir. Bu süreçte etkilendiği Ludwig Büchner'in[32] dini dogmalara açtığı savaşı örnek alarak o da İslam toplumunda aynısını yapmaya çalışmıştır. Cevdet'in asıl yapmak istediği materyalizmi dinin yerine geçirmektir.[33] Bu çerçevede, yaşamı dini kurallarla değil biyolojik dengenin bir sonucu olarak anlatmaya çalışmıştır.[34]

---

[27] Goethe, Schiller, Shakespeare, Dozy gibi batılı yazarlardan yaptığı gibi; Ömer Hayyam, Firdevsi ve Ebu'l Ula el-Maarri gibi Doğulu yazarlardan da çeviriler yapmıştır. Doğan, a.g.m.,2012, 42.
[28] Toprak, Z. (1985a). "II. Meşrutiyette Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt1* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 128.
[29] Meriç, C. (2018). *Jurnal 1*, 29. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 363.
[30] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 8-9.
[31] Günay, N. (1994) "Dr. Abdullah Cevdet ve Görüşleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 217.
[32] Özellikle Büchner'in Matiére et Force'undan etkilenmiştir. Ülken, a.g.e., 1992, 350.
[33] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 14-15, 24.
[34] Mardin, a.g.e., 2017a, 61.

2.2.2. Cevdet ve Jön Türklerle İlişkisi

Jön Türkler hareketi içinde önemli bir kişilik olan Cevdet, Jön Türkler içinde kendine has bir duruşu temsil etmiştir. Ancak zamanla Cevdet ve Jön Türklerin arası açılmıştır. Bu ayrılık Cevdet'in kendi çizgisini oluşturmuş, siyasi faaliyetlerden uzaklaşıp kültürel ve toplumsal sorunlara tamamen yönelmiş bir fikir adamı olmasını sağlamıştır.

2.2.2.1. Jön Türklerle beraber Osmanlı Dergisi

Abdullah Cevdet Trablusgarp'tan kaçıp Avrupa'ya gittiği dönemde, Jön Türkler arasında birlik sağlanmış durumda değildir. Zira Jön Türkler[35] kozmopolit bir topluluk olup; Batılılaşmanın zaruri bir kurtuluş yolu olduğu fikrinde olmaları dışında[36], en belirgin ortak noktaları II. Abdülhamid'e karşı olmalarıdır. Jön Türkler sıklıkla Sultan Abdülhamid'i eleştirmektedir. Bu eleştirileri arasında onun babalık görevlerini yerine getirmediği dahi yer almıştır.[37]

Abdullah Cevdet de Jön Türkler gibi II. Abdülhamid'i eleştirenler arasında yer almıştır. Jön Türkler arasında sevilmiş ve yazıları rağbet görmüştü. Ona göre, Sultan Abdülhamid, halkın cahil kalmasını istemekte; zira bu şekilde halkın kontrolünü sağlayabileceğini düşünmektedir. Cevdet 1897 yılında Cenevre'de yazdığı bir yazıda Abdülhamid hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

> Işığın bizim ülkemize girmesini padişahımız ve hükümetimiz istemiyor ki bütün halk cehalet içinde sefalet ve meskenet uykusunda uyusun dursun. Vatanın fertlerinin yüreğinde bir intibah şulesi parlamasın. Hükümetin arzusu şudur: Ahali hayvan gibi hem de sıradan bir hayvan gibi değil koyun gibi itaatkar köpekler gibi hakir kalsın. Doğru ve dürüst bir fikir işitmesin, bunun yerine cahil jandarmaların kırbaçları altında, haysiyetsiz zalim, terbiyesiz memurların saldırıları altında ezilsin…[38]

Cevdet Trablusgarp'tan ayrıldıktan sonra Marsilya'da daha aktif çalışan Jön Türklerin yanına gitmiştir.[39] Bu dönemde Avrupa'daki İttihat ve Terakki hareketi zor duruma

[35] Jön Türkler içerisinde hiç kimse özgün bir ideoloji ortaya atamamıştır. Siyasi fikir boşluklarını çeşitli şekillerde örtmeye çalışmışlardır. Mardin, a.g.e., 2017a, 24.
[36] Tunaya, a.g.e., 2016, 62.
[37] Mardin, a.g.e., 2017a, 24, 87.
[38] Lewis, a.g.e., 2017, 314.
[39] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 31.

düşmüştür. Çaresiz kalan İttihatçılar, Cenevre'de Ahmed Rıza'nın önderliğinde İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin aralarında bulunduğu bir teşkilatlanmaya gitmiştir.[40]

Bu dönemde Abdullah Cevdet ve diğer Cenevre Jön Türkleri 1897 yılında Osmanlı isminde bir dergi çıkartmaya başlamıştır.[41] Okuyucunun gözünde Osmanlı Dergisi, II. Abdülhamit'i çeşitli vesilelerle ama aynı görüşlerle eleştiren bir yayım olmuştur. Kaldı ki, derginin bir propaganda aracı olduğunu dergiyi çıkaranlar da kabul etmiştir.[42] Osmanlı Dergisi'nin başyazarı başta Ahmet Rıza olsa da, daha sonra Abdullah Cevdet derginin başına geçmiştir. Osmanlı Dergisi zamanla Jön Türklerin en etkili yayını haline gelmiştir. Ancak Jön Türklerin bu dergi aracılığıyla padişahın şahsını küçük düşürme çabaları istedikleri etkiyi doğuramamış; bu durum Jön Türkler arasında bir paniğe neden olmuştur. Abdullah Cevdet'in siyasi yazılardan ani bir dönüşle halk psikolojisi ve Guestave Le Bon gibi kitle tepkileriyle ilgili açıklamalar yapan çalışmalara geçmesinin nedeni de budur. Bu nedenle Abdullah Cevdet isim kullanmadan Guestave Le Bon'dan esinlendiği yazılarını Osmanlı Dergisin'de yayınlamaya başlamıştır.[43] Cevdet için Le Bon önemli olup; Cevdet'in sosyal yenilikler ile ilgili düşüncelerinin kaynağını onun görüşleri oluşturmaktadır. Cevdet, Le Bon'un fikirlerini, ülkesinin mevcut koşullarına uyarlamak istemiştir.[44]

II. Abdülhamit, Jön Türklerin parçalı yapısının farkında olması nedeniyle durumun üzerine giderek daha çok bölünmelerini sağlamak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.[45] Örneğin, 1898 yılında devlet yönetimi, Osmanlı Devleti'ne Osmanlı Dergisi'nin girişi yasak olmasına rağmen, derginin diğer ülkelerde de çıkartılmaması için derginin yönetimiyle pazarlık etmeye başlamıştır. [46] Derginin mali güçlükler çekmesi nedeniyle İttihat ve Terakki'nin de desteğiyle Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi, Padişah ile görüşmelere başlamışlardır. Zira II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nde Türkler için tek gelir kaynağı devlet olmuş; ya devlet için çalışılmış ya da devletten yararlanmak gerekmiştir.[47] Görüşmelerin sonucunda

[40] Tansu, Y. E. (2018). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihad Dergisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4(1), 120-121.
[41] Lewis, a.g.e., 2017, 272.
[42] Mardin, a.g.e., 2017a, 147-148, 229.
[43] Mardin, a.g.e., 2017a, 151.
[44] Polat ve Durmuş, a.g.m., 2015, 320.
[45] Tunaya, a.g.e., 1988, 20.
[46] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 36.
[47] Mardin, a.g.e., 2017a, 143.

anlaşma sağlanmış, Padişah aleyhine yazı yazmamak şartıyla Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin her birine 1500'er Frank para hibe edilmiş ve her birine on beş altın aylık bağlanmıştır.[48] Ayrıca Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi ve İshak Sükûti çeşitli ülkelerde Osmanlı Devleti'nin büyükelçiliklerinde göreve başlatılmıştır.[49] Öte yandan, Abdullah Cevdet ve arkadaşları anlaşmanın karşılığında, 1897 yılında tutuklanan öğrenciler için kurulan Taşkışla Divan'ı Harbi'nin kaldırılmasını istemişlerdir.[50] Ayrıca Libya'ya sürülen arkadaşlarının serbest bırakılmasını da şart koşmuşlardır.[51] Her ne kadar arkadaşlarının özgürlükleri karşılığında anlaşmayı kabul etmiş olsalar da, İttihatçılar arasında Cevdet ve arkadaşlarının bu anlaşmayı yapmış olmaları bir ihanet olarak görülmüştür.[52] Fakat Cevdet'in "*Anlamıştım ki, okuyucuları yüz adedi geçmeyen bir gazetede, kuru sözlerle, kuru kafalara âb ü tâb verilemez. O kadar güzîde siyasî mahkûmların tahliyesine ve bir dereceye kadar terfihine muvaffak da olunca, hükümet-i seniyenin bir memuriyet kabulü hakkındaki teklifini reddedemedim.*" şeklindeki sözleri neden anlaşmayı kabul ettiğini açıklar niteliktedir.[53] Bu dönemden sonra Cevdet ile Jön Türklerin arası açılmış ve Jön Türkler, Abdullah Cevdet tarafından sıklıkla eleştirilir hale gelmiştir.[54] Padişahla yaptığı bu anlaşma nedeniyle Cevdet'in hayatı boyunca huzursuzluk yaşadığını iddia edenler olmuştur. Fakat ölümünden sonra odasında bulunan bir belge nedeniyle bu iddialara temkinli yaklaşmak gerekebilir. Zira bu belgede Libya'ya sürülüp Cevdet sayesinde kurtulan yetmiş kişinin imzasıyla beraber şükranlarını ilettikleri anlaşılmaktadır.[55]

Osmanlı Dergisi yayın hayatına 1904 yılına kadar İngiltere'de düzensiz bir şekilde devam etmiştir.[56] Viyana'da görevine devam eden Abdullah Cevdet, bir yandan sultana bağlılığını bildirirken bir yandan da muhalif yazılarını Osmanlı'ya yollamaya devam etmiştir. Durum Osmanlı Devleti tarafından fark edilince Cevdet görevden alınmıştır. Bunun üzerine Paris'e giden Cevdet, Ahmet Rıza ile görüşmeye başlamış;

[48] Tansu, a.g.m, 2018, 121.
[49] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 40.
[50] Mardin, a.g.e., 2017a, 143.
[51] Lewis, a.g.e., 2017, 272.
[52] Abdullah Cevdet bunun bir ihanet olmadığını göstermek için maaşlarını teşkilata yollamıştır. Bundan vazgeçince bir kez daha İttihatçılar tarafından ihanet ile suçlanmıştır. Tansu, a.g.m., 2018, 121.
[53] Meriç, C. (2017). *Bu Ülke*, 57. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 142.
[54] Gündüz, a.g.m., 2008a, 21-23.
[55] Mardin, a.g.e., 2017a, 230.
[56] Lewis, a.g.e., 2017, 272.

fakat Ahmet Rıza grubu Cevdet'e sıcak bakmamıştır.[57] Zira iki taraf arasında görüş farkları oluşmaya başlamıştır. Ahmet Rıza'nın aksine Abdullah Cevdet, Abdülhamit'i tahtan indirmenin çözüm olmadığının farkındaydı. Yerine gelecek olan diğer bir padişahın da benzerlik göstereceğini sıklıkla ifade etmiştir. Bununla beraber padişahı tahtan indirip yerine başkasını koymakla istenen amaca varılamayacağını savunmuştur.[58] Cevdet bu hususta düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "…*Yaşasın Beşinci Mehmet Demeyeceğiz… ancak yaşasın Türkiye'nin Kanun-ı Esasî'ye tabi hükümdarı diyeceğiz*."[59] Ona göre bu sonuca ulaşabilmek için öncelikle toplum yapısının değiştirilmesi gerekmektedir. Cevdet'e göre kültür değişikliği halledilmeden siyasetle uğraşmak abes olacaktır.[60] Bu yaklaşımından dolayı Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza grubu tarafından Abdülhamit'i koruduğu gerekçesiyle suçlanmıştır.[61]

Cevdet, Paris Grubundan sonra Cenevre Grubuyla görüşmüş ve daha olumlu bir tavırla karşılaşsa da, işler eskisi gibi olmamıştır. Bir dönem Ethem Ruhi imzasıyla, bazen de imzasız şekilde yazdıktan sonra Ethem Ruhi'nin de dergiden ayrılması üzerine dergiyle bütün ilişkisi kopmuştur.[62] Nitekim Cevdet, Mısır'da bulunduğu sıralarda gerçekleştirilen ve dönemin en önemli Jön Türk faaliyetlerinden olan 1907 Kongresine çağırılmamıştır. Bu durum Jön Tükler arasında yer almadığını açıkça ortaya koymaktadır.[63]

1908 yılından sonra da uzun bir dönem Jön Türk hareketinde yer aldığı sırada Terakki ve İttihad liderleriyle olan sürtüşmeleri nedeniyle ülkeye dönmemiştir. Gerçekten de kendi çevresi dışındaki Jön Türklerin büyük bir kısmı Abdullah Cevdet'i hareketin dışından biri olarak kabul etmiştir. Nitekim Meşrutiyetten sonra, Mısır'da bulunan Jön Türklerin yaşamını anlatan bir tiyatro oyununda, komitenin matbaasını gasp eden ve hareketi baltalamaya çalışan biri olarak anlatılması kendisine bu çevrelerce duyulan kızgınlığı ortaya koymaktadır.[64] Cevdet'in çevresinde yalnız kaldığı söylenebilir. 17

[57] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 48-49.
[58] Mardin, Ş. (2017a). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 308.
[59] Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Haraketleri*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 63.
[60] Meriç, a.g.e., 2017, 142.
[61] Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Kuyas, A. (Dü.), 25. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 410.
[62] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 48-49.
[63] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 58.
[64] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 59.

Mayıs 1927 yılında yazdığı "Şa'irin Yalnızlığı" başlıklı şiirde yalnızlaştığını şu şekilde anlatmıştır:

"Isıtmaya geldik buz deryasını,
Bir özge 'alemin muhaciriyiz;
Sağırlar elinde Khetib âvazı,
A'malar şehrinde mum taciriyiz."[65]

2.2.2.2. Yalnız yükselen İçtihad dergisi

Abdullah Cevdet, Jön Türkler içerisinde önemli bir düşünürken zamanla onlardan uzaklaşmış hatta onları eleştiren bir noktaya gelmiştir. Bu uzaklaşma Abdullah Cevdet'i "İçtihad" dergisini çıkarmaya itmiştir. Abdullah Cevdet, Türklerin kültür seviyesinin yükseltilmesini memleketinin ilerlemesi için en önemli yol olarak görmüştür. Ona göre bunu sağlamanın en iyi yolu, Batı klasiklerine ve Batı fikirlerine açık yeni bir dergi yayımlamaktır.[66] Cevdet, Ahmed Celâleddin Paşa'nın maddî yardımıyla matbaasını kurmuş ve 1904'te "İçtihad" dergisini yayımlamaya başlamış; böylece düşüncelerini yaymaya devam etmiştir.[67] Cevdet, İçtihad dergisi aracılığıyla kendisini Osmanlı halkının çağdaşlaşmasına adamıştır.[68]

Cevdet, İçtihad dergisini "*Cihan-ı İslam'ın Avrupa'da ilk müesses matbaası…*" iddialarıyla yayımlamış ise de devam eden süreçte aynı tavrı sürdürmemiştir. Cevdet, dergiyi kurabilmek için Avrupa'da "*İslam'ın sesi olabilmek*" amacını ileriye sürerek yardım toplamaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra ise İslam dinini eleştiren ilk Osmanlı dergisi "İçtihad" olmuştur.[69] Bu dergide yayımlanan din karşıtı makaleler nedeniyle dergi, birçok defa ceza alıp kapatılmıştır. İçtihad, sonradan "Cehd", "İşhâd", "İştihâd" gibi değişik isimler ile yayımlanmaya devam etmiştir.[70]

Cevdet'in fikirlerinin yaygınlaşmasında İçtihad'ın önemli bir rolü olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet döneminde Batılılaşma akımının savunuculuğunu büyük oranda bu

[65] Djevdet, a.g.e., 1931, 87.
[66] Mardin, a.g.e., 2017a, 230.
[67] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 50.
[68] Gündüz, a.g.m., 2008a, 35.
[69] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 129-130.
[70] Varlık, B. (1985) "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 125.

dergi üstlenmiştir. Dergide çoğunlukla materyalist değerler esas alınmıştır.[71] Dergi, Batıcılığı hayat tarzı olarak görmekte ve Batı ile aynılaşmayı savunmaktaydı.[72]

İçtihad, yirmi sekiz yıl boyunca[73] çağdaşları arasında en istikrarlı ve kararlı şekilde Batıcılığı savunan dergi olmuştur.[74] Bu dergi, 1928 yılından itibaren Latin alfabesi kullanılarak yayımlanmaya başlanmış[75]; 1904 yılından 1932 yılına kadar 358 sayıya ulaşmıştır. Birçok Batılı pozitivist filozof, şair ve yazarın eserleri ile makaleleri dergi aracılığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. İçtihad'ın tüm sayılarına bakıldığında din konusunda sistemli bir programı olduğu görülür.[76] Osmanlı Dergisi'nin tamamen propaganda yapan içeriğine karşılık, İçtihad dergisi ansiklopedi olarak nitelenebilecek tarzdadır.[77]

Derginin son sayısı Cevdet'in ölümünden sonra yayımlanmıştır. Derginin son sayısının gündemi Abdullah Cevdet'in kendisi olmuştur.[78] Bu sayıda yer alan Doktor Mazhar Osman Bey'in, Cevdet'in mezarı başında okuduğu hitabedeki şu sözleri Cevdet'in hayatını özetler niteliktedir: *"...Abdullah Cevdet'in hayatı öğrenmekle ve öğretmekle geçti. Cevdet yurtsuz kaldı, parasız kaldı, dostsuz kaldı. Fütur getirmedi çünkü o sade kitapsız ve kalemsiz yaşamazdı, onu da doya doya her yerde buldu..."*[79] Sonuç olarak Abdullah Cevdet Jön Türkler içerisinde aktif bir üye olarak başladığı yayım hayatını toplumsal ve kültürel sorunlar ile ilgilenen bir fikir üreticisi olarak tamamlamıştır.

2.3. Cevdet'te Batılılaşma ve Din İlişkisi

Abdullah Cevdet'in çocukluğunda dindar bir kişiliğe sahip olduğuna ancak Tıbbiye'ye başladıktan sonra hayata bakış açısının kökten değiştiğini belirtmiştik. Burada

[71] Demir, O. (2011). "Doktor Abdullah Cevdet'te Din Algısı", *İnsan ve Toplum*, 1(2), 8.
[72] Toprak, a.g.m., 1985a, 128.
[73] İçtihad, derginin 127. sayısından sonra üç yıl yayına ara vermek zorunda kalmıştır. Doğan, R. (1996). "II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 33.
[74] Toprak, a.g.m., 1985a, 128.
[75] Gündüz, a.g.m., 2008a, 45.
[76] Demir, a.g.m., 2011, 8.
[77] Mardin, a.g.e., 2017a, 225.
[78] Gündüz, a.g.m., 2008a, 25.
[79] Osman Bey, D. M. (1932). "Abdullah Cevdetin Tabutu Önünde", *İçtihad*, 358, 5875.

değinmemiz gereken asıl husus Abdullah Cevdet'i diğer Jön Türklerden ayıran noktalardan biri olan dine yaklaşımıdır.

2.3.1. Kültürel Birliği Sağlama Aracı Olarak Din

Abdullah Cevdet, İslâm dinini kültürel birliği sağlamak için kullanmıştır. Cevdet'e göre İslâm ülkelerinin kültürel birliğini sağlamak amacını gerçekleştirmek için din iyi bir araçtır. Zira Müslümanlarda birlik düşüncesini uyandıracak şey dindir. Müslümanlar arasındaki birlik olunma arzusu Cemalettin Afgani tarafından, Jön Türklere telkin edilmiştir. Bu birliğin amacı Avrupa sömürgeciliğine karşı bir bilinç oluşturmaktır. Cevdet ise bu birlikten siyaset dışı amaçlarla yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu görüşü kısa sürede değişmiştir.[80]

Cevdet'in İçtihad Dergisinde yayımlanan bir yazısında o, Müslümanlar arasında siyasi birlik kurulmasını beklemenin bir hayal olduğunu açıkça dile getiriyordu:

> Böyle bir hayalin hâyyiz-i fi'ile çıkabileceği zamanların çokdan geçmiş olduğunu bilirim. Eğer ittihad-ı İslâm'dan murad, siyasî bir ittihad ise muhaldir. Yok eğer manevi, ilmî, edebî, hissi, iktisadî, içtimaî bir tekârüb ve ittihad ise ona diyecek yok, o halde en fedakâr mürevviclerden, en hararetli naşirlerden olarak bendenizi bulursunuz. Ve ittihad-ı İslâm dendiği vakit bundan başka bir şey akla gelmemelidir.[81]

Yani Cevdet başlangıçta desteklemiş olduğu İslam'ın ümmet vurgusuna daha sonra karşı çıkmıştır. Diğer bir değişle dinin milliyet fikrinin gelişmesinin önünde bir engel olduğunu düşünmüştür. Diğer bir taraftan milliyetçi duyguları uyandırabilmek için dinin toplumsal etkisinden yararlanmak istemiştir. Ancak Cevdet'in milliyetçilikle ilgili düşünceleri Batılılaşabilmek için bir araçtan ibarettir. Özellikle toplumda millî bir vicdanın uyanmasını toplumun gelişmesi açısından gerekli bir olgu olarak kabul etmiştir.[82]

2.3.2. Batılılaşmanın Aracı Olarak Din

Abdullah Cevdet, Batılılaşmaya ilişkin görüşleri açısından oldukça sert ve keskin çizgilere sahiptir. Ona göre Batı'dan fikir ödünç almak anlamsız, taklit etmek yüzeysel

[80] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 154.
[81] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 154.
[82] Hanioğlu,a.g.e., 1981, 340.

ve tehlikelidir.[83] Cevdet'e göre Avrupa üstünlük demektir, Osmanlı Devleti de Avrupa'dan çok geridedir. Cevdet'e göre Osmanlı Avrupa Medeniyetine doğru gitmeli ve medeniyete kavuşmalıdır. Zira "nur" Avrupa Medeniyetindedir. Hatta bizzat Avrupa Medeniyetinin kendisi nurdur. Osmanlı Devleti için başka bir örneğe ihtiyaç yoktur. *"Çünkü bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ve dikeniyle ithal etmek mecburidir*."[84]

Cevdet'in bu düşüncesinden[85] Mustafa Kemal Atatürk'ün de etkilendiği söylenebilir.[86] Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyetine girme arzusu 1920'lerden itibaren açıklanan Türk İnkılabının politikası olmuştur. Bu süreçte "medeniyet alanının değiştirilmesi" kabul görmüştür. Dönemin en ileri medeniyeti, Batı Medeniyetinde olduğuna göre, Türkiye'nin hedefinin bu seviyeye ulaşmak olması gerektiği kanaatindedir. Emekli Korgeneral Baki Vandemir tarafından not edilmiş Atatürk'e ait şu sözler, Atatürk'ün Batılı olmanın bir gereklilik olduğunu ve bir bütün olarak benimsenmesi gerektiğini kabul ettiğini gösterir niteliktedir:

> Bugün iki kere sekiz onaltıdır… Bunu on kişi böyle dese ve yüz kişi de on diye ısrar etse yüz kişinin dediğini mi kabul edeceğiz?.. Biz artık Garplıyız, eski dünyaya hâkim eski medeniyetimizle sadece övünerek değil, bütün zincirleri kırarak, son asır medeniyetinin gittiği yollardan yürüyerek, bu seviyenin de üstüne çıkmaya çalışacağız...[87]

Cevdet'in Batılılaşma ile ilgili çok çeşitli yazıları olmakla beraber Batılılaşma fikrinin genel çerçevesini ortaya koyan "Pek Uyanık Bir Uyku" [88] adlı yazısı olmuştur. Kılıçzade Hakkı imzasıyla yayımlanan bu yazıda yapılması gereken düzenlemelerin bir listesinin konmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazı Kılıçzade Hakkı ismiyle çıkmış olsa da, Garpçılar diye bilinen ve içerisinde Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade

---

[83] Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları, 319.
[84] Doğan, C. (2012). "Son Dönem Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılılaşma: Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihad Dergisi Örneği", *Memleket Siyaset Yönetim*, 7(18), 137.
[85] *"...En büyük ve en daimi hasmımız bizim kendi kanımızdadır, kendi kafamızdadır. Bizimle yabancılar arasındaki münasebet kuvveti ile zayıf, alim ile cahil, zengin ile fakir arasındaki münasebettir. Biz güçlü iken zayıfları bağrımıza basıp gözlerinden öpmüyorduk. Toplumsal faydalar için, ferdi hatalar mubah addedilmiştir. Gustave Le Bon'un dediği gibi, devam eden kuvvettir. Güçlü ve kuvvetli olanın haklı olmaya ihtiyacı yoktur. Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyle kabul etmeye mecburuz…"* Cevdet, A. (2008i). "Şîme-i, Muhabbet", Gündüz, M, (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 197.
[86] Kinross, L. (1994). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Sander, N. (Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar, file:///C:/Users/%C5%9Feyma%20%C3%B6zel/Downloads/Atat%C3%BCrk%20Bir%20Milletin%20Yeniden%20Do%C4%9Fu%C5%9Fu%20-%20Lord%20Kinross%20(%20PDFDrive.com%20)%20(1).pdf. (20.07.2020)
[87] Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri II*, Cumhuriyet, 18-20.
[88] Kılıçzâde Hakkı, İçtihad, 21Şubat 1328, 55, 1226-1228. İlk yayınlanmış halidir.

Hakkı'nın bulunduğu grubun ortaklaşa oluşturduğu Batılılaşma planını aktarmaktadır. Hatta bu yazı sonraki dönemlerde Garpçılar grubunun manifestosu olarak algılanmıştır. Bu plan, büyük oranda Cumhuriyet döneminde uygulamaya geçirilmiştir.[89] Ortak fikirlerin aktarıldığı, tamamıyla Batılılaşmayı savunan bir metin ortaya koymuş olsalar da, daha sonra Abdullah Cevdet dışındakiler kültür ve ahlâkı hususları korumak gerektiği sonucuna varmıştır. Bu nedenle Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı, kısmi Batılılaşma görüşünü ortaya koymuştur. Cevdet Batıcı görüşten asla vazgeçmemiştir.[90]

Abdullah Cevdet'te Ziya Gökalp'in ve Erol Güngör'ün düşünce sisteminde görülen kültür ve medeniyet ayrımına rastlanmamaktadır. Cevdet'e göre Batı'yı yalnızca taklit etmek yeterli değildir. Batılı ülkelerinin seviyelerine ulaşabilmek için aynı zamanda Batı Medeniyetini bütünüyle örnek almak gerekir. Dolayısıyla Cevdet, milli kültürü dışlamıştır. Kültür ve medeniyet şeklinde bir ayrım gözetmeden bütünüyle Batı'yla özdeşleşmeyi savunmuştur.[91]

Cevdet, Avrupa Medeniyetinin seviyesine ulaşabilmek için onlar gibi görünüp onlar gibi yaşamak gerektiğini savunmuştur ve bu fikrinden hayatı boyunca dönmemiştir. Bu yaklaşım modernleşme için toplumsal zihniyetin değişimini şart görmektedir. Ancak Cevdet, İslam toplumunun Batı'dan gelen kurumlara doğrudan kucak açmayacağının fark etmiştir. Bu nedenle makul bulduğu İslam dininden yardım almanın çok daha doğru bir karar olacağı düşüncesine sahiptir. Bu nedenle işine yarayacak bir İslam anlayışı çizmiştir:

> Kardeşlerim! Müslümanlık yalnız oruç ve namaz ile Allah'ın isimlerini saymakla bitmez. Bunlar 'İslâmiyet'in görünen taraflarıyla ibadet şekilleridir. Bunları hiç Müslümân olmayan kimse yapabilir. Müslümânlık, -bunları icra ile beraber- insanlık demektir. Müslümânlık Rahim olmak ama gerektiği yerde de sert, katı ve şiddetli olabilmektir…[92]

Bu yaklaşım ile toplum üzerinde fikirleri dikkate alınır olmaya başlamıştır.

---

[89] Türkdoğan, O. (2015). *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Konya: Çizgi Kitabevi, 58.
[90] Meriç, N. (2013). "Abdullah Cevdet'in Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi", *Toplumsal Tarih*, (231), 23-24.
[91] Arıkan, Z. (1983). "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 223. Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 350.
[92] Cevdet, A. (2008c). "Cihân-ı İslâm'a Dair", Gündüz, M. (Ed.), *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 83.

Cevdet, dinin yüzyıllardır faydalı işlere neden olduğunu kabul etmekle birlikte, dinin artık görevini tamamladığını ve onun yerini akıl ve bilimin alması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre insanlığın mutluluğu için akıl, bilim ve hürriyet şarttır.[93] Hürriyetlerin en önde geleni ve kutsalı vicdan hürriyetidir.[94] Cevdet, dinin yerini biyolojik materyalizmin alması gerektiği kanaatindedir.[95] Bu fikri hayata geçirebilmek için İslâm dininden ve özellikle onun toplum üzerindeki etkisinden yararlanılması gerektiğini savunmuştur.[96] Ona göre, Osmanlı toplumu gibi toplumlarda dinin desteğini almadan toplumun düşünce yapısında köklü değişiklikler yapılamaz.[97] Cevdet'in amacı toplumda İslam dininden kaynaklandığını düşündüğü sorunları bizzat dinin yardımıyla çözmek ve onun yerine materyalizmin gelmesini sağlamaktır. Bununla beraber, İslâm'ın bütünüyle olumsuz olduğu fikrine karşı çıkışmıştır:[98] *"Uzun tecrübeler sonunda gördüm ki, ışık Hıristiyan dünyasından gelirse Müslüman ruhu ona bütün kapıları kapayacaktır. Biz ki, Müslüman damarlarına yeni bir kan akıtmak vazifesini alıyoruz, ilerici prensipleri bizzat İslâm müesseselerinde aramalıyız."* Her ne kadar tamamen Batılılaşmayı savunsa da başlangıçta Doğu kültürünü, Batı kültürü ile zenginleştirmek gerektiği şeklinde ifadelerde bulunmuştur.[99]

Bu yüzden o, dini bir araç olarak görmektedir.[100] Özellikle okurların duygularını incitmeden kendi düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Cevdet'in bunun için kullandığı yöntem ise, İslam bilginlerinin sözlerinden hareket ederek materyalizme varmaya çalışmak şeklindedir. Cevdet, karmaşık bir mantıki silsile sonunda İslam felsefesinin temelinin de bilimsel olduğu sonucuna varır. Örneğin Allah'ın sıfatlarını

[93] Demir, "Doktor Abdullah Cevdet'te Din Algısı", 9.
[94] Cevdet, a.g.m., 1932b, 5706.
[95] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 129.
[96] Mardin, a.g.e., 2017a, 235.
[97] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 129.
[98] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 139.
[99] Meriç, a.g.e. 2017, 143: Kaldı ki Cevdet'in ölümünden kısa bir süre önce yayımladığı yazılarından birinde gençlere verdiği nasihatler dikkat çekicidir. Zira bu nasihatlerde Doğu kültürüyle iç içe olduğu görülmektedir:
"…Gençler! ve genç ruhlular? doğru olun; fazilete muhib ve sadık olun; ve böyle olanların korkacağı yokdur. Fazilet nedir? Başkalarına eyilik yapmaya bizi sevk eden derunî meyidir. Başkalarına eyilik yapmak istemek meyli insanı başkalarının mu'avenetiıe muhtaç olmayacak hale yükseltir. Eyilik yapmak, başkalarına yardım etmek için insan kendisini yardım edilmekden müstağni kılmalıdır. Kuvvetli ı nurlu, gani ve müstağni, kerim ve rahim olunuz!" Cevdet, A. (1932d). "Nefsinize Hakim Olunuz", İçtihad, 350, 5767.
[100] Aksi bir görüş ise, göre materyalist düşüncelerini gerçekleştirmek için dini araç olarak kullanmadığını, ikisini kaynaştırmaya çalıştığını ileri sürer: Gündüz, a.g.m., 2008a, 32.

inceleyip bu isimlerin manalarının insanlara bilimsel araştırma yapmayı emrettiğini ileri sürer.[101]

Yine Cevdet, İslam dini için önemli olan Hz. Muhammed hakkında da toplumun dikkatini çekebilecek yorumlar yapmıştır. Örneğin, Hz. Muhammed'i biyolojik materyalizme karşı çıkmayan bir kişi olarak yorumlamıştır.[102]

Cevdet, İslam dininin özgür fikirleri onayladığını, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin nedeninin din olamayacağını ifade etmiştir. Öte yandan Cevdet, İslam âleminin geri kalmaya müptela olduğunun da altını çizmiştir. Ona göre geriliğin sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İslam hükümdarının baskısı ve yönetimleri,
2. Gaflet ve din âlimlerinin kötülüklere ses çıkarmamaları, bunun yanında kötü idarecilerle iş birliği yapmaları, kötü yöneticilerin yönetimine göz yummaları,
3. Kadınların meşru olmayan ve uygun olmayan bir örtünme şekline bürünmesi,
4. Kader inancının yanlış yorumlanması ve kadercilik yapılması,[103]
5. Toplumsal yapı[104].

Cevdet, dini konularda toplumu incitecek söylemleri doğru bulmamaktadır. Ona göre, dinin insanlar üzerinde belirleyici olduğu bir toplumda bu tavır hatalı olacaktır. Bu nedenle Cevdet, Meşveret Gazetesi'nin manşetine "*Görmediğim için Allaha inanmam*" sözlerini yazan Ahmet Rıza'yı eleştirmiştir. "*Din akıldır, dini olmayanın aklı yoktur*" gibi sözlerin yazılmasının daha yerinde olacağını ifade eder. Çıkarmış olduğu İçtihad dergisinin adı bile İslami kanallar çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. İslam dünyasında açık olup olmadığı tartışılan İçtihat usulünü, Cevdet'in dergiye seçmiş olduğu isim nedeniyle yeniden başlatmaya çalıştığı yorumu yapılmıştır. [105]

[101] Mardin, a.g.e., 2017a, 234.
[102] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 137.
[103] Cevdet, a.g.m., 2008c, 77.
[104] Cevdet bu maddeyi daha sonra Prens Sabahattin'den esinlenerek eklemiş ve 1922 yılında yeniden Risale olarak yayımlamıştır. Gündüz, a.g.m., 2008c, 77.
[105] Mardin, a.g.e., 2017a, 235.

Öte yandan, Cevdet, dinin gerekliliğini "*Bir milletin dinsiz olması mümki[ü]n, hattâ ca'iz değildir*" şeklinde ifade eder.[106] Ayrıca dini, ortaya çıktığı zamanlardaki saf[107] haliyle anlamak gerektiğini savunur. Hatta Hz. Muhammed'in yaşamış olduğu dönemi İslâm toplumu açısından en olumlu dönem olarak kabul eder. Zira İslam Âleminin gerilemesinin nedeninin ilk zamanlardaki İslami doğruların zaman içerisinde kötüye evrilmiş olduğunu iddia eder.[108] Bu nedenle İslâm'ın kendisine has sonuçlarına ulaşabilmek için orijinal kaynaklarına dönülmesinin gerekliliğini vurgular. Cevdet, din ve bilhassa İslam hakkında olumlu yorumlarda bulunsa dahi, daha sonra fikir değiştirerek dinin tüm İslâm toplumlarının geriliklerinin nedenlerinden biri olduğu sonucuna varmıştır. Bu nedenle Cevdet tüm gücüyle Müslümanları bu gerilikten kurtarmak için çözüm yolları aramaya başlamış [109] olup, "*Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim*"[110] dizesiyle arzusunu ortaya koymuştur.

Cevdet, dini halkın doğru anlamasını ister, bu sayede toplumdaki hurafelerden uzaklaşacaklarını ve Batılılaşmanın daha kolay olacağını savunur. Cevdet'e göre, halk Kur'an-ı Kerim'in tefsirini okumamalıdır, herkes kendi dilinde okumalı ve anlamalı, kendi tefsirini kendisi yapmalıdır. Cevdet İçtihad dergisindeki bir yazısında, *"...Biz Kuranı Kerimi, ma'nasını anlamaksızın okuyan bir müslüman milletiz; fakat bunun dos doğru ma'nasi dinsiz bir milletiz demekdir...*" diyerek durumu eleştirmiştir. Cevdet'e göre Türk toplumunun Kuranı Türkçe olmalıdır ve Kuran Türkçe okunmalıdır.[111]

Yine, Cevdet'in "Din Dua ve Halk" başlıklı yazısının devamında şu sözleri dikkat çekicidir:

> Evet biz herkesin dindar olmasını isteriz, fakat bizim için dindar yalnız o adamdır ki hakikati arar, hakikati düşünür, hakikati sever. Dindarlığın bu felsefi

---

[106] Cevdet, A. (1932). "Din Du'a ve Halk", *İçtihad*, 338, 5651.

[107] İslâm'ın saf hali ile kastettiği şey, tüm uhrevi unsurlardan arınmış durumdadır. Aslında Cevdet, İslamiyet gibi kavramlar ile etiği kastetmektedir. Bu nedenle Cevdet'in Japonları Müslümanlardan daha çok Müslüman saydığı şeklinde yorumlarına sıklıkla rastlanabilir. Hanioğlu, a.g.e., 1981, 138.

[108] Mardin, a.g.e., 2017a, 239.

[109] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 137-138.

[110] Mardin, a.g.e., 2017a, 225.
"*Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz*
Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim."
Abdullah Cevdet, "Şair Cennet Yapıcı", *İçtihad,* 347, (1931): 5738.

[111] Cevdet, a.g.m., 1932a, 5651.

> ma‘nasile herkesin dindar olduğu gün Din, hem lâhutî hem nâsutî müesseselerin en yükseği en derini ve en güzeli olur.[112]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Cevdet için dindar kişi gerçeklerin peşinde olandır. Ona göre, bu çeşit dindarlık hem tanrısal hem dünyevi anlamda en güzelidir.[113] Bunun için de dilin anlaşılabilir olması gerekmektedir.

Cevdet, İçtihad dergisinin 15 Nisan 1926 tarihli 112. sayısında yayımlanan “Tanrı’ya İlk Defa Türkçe Söyleyen İmam” başlıklı yazısında, dua hakkında düşüncelerini ortaya koymuştur. Ona göre dua, dua edenin anlayacağı şekilde yani kendi dilinde olmalıdır. Aksi halde dua art arda söylenen anlaşılamayan kelimelerin mırıldanmasından öteye geçmeyecektir.[114]

Cevdet’in anadilde ibadet üzerine söylemiş olduğu sözleri bugün sekülerleştiği düşünülen toplumlarda dahi aşırı kabul edilebilirken, neredeyse yüzyıl önce bu ifadelerde bulunmuş olması son derece dikkat çekicidir. Bugün Türkçe ibadet konusunda tartışmalar hala devam etmektedir. Cevdet’in bu hususta düşünceleri döneminin çok ötesinde bir düşünür olduğunu göstermektedir.

2.3.3. Muhalefet Aracı Olarak Din

Abdullah Cevdet’e göre dinin bir başka yararı muhalefet aracı olarak kullanılabilmesidir. Nitekim Cevdet ve çoğu Jön Türk, iktidar değişikliği ve idarenin yeniden kurulması için dinden bir muhalefet aracı olarak yararlanmıştır.

Cevdet’in bu yaklaşımı iki amaca yönelmiştir. Bu amaçların ilki, sultanın meşruiyetini kırmaktır. Zira Cevdet, padişahların veraset sistemi ile belirlenmesini eleştirmiş ve buna Hz. Muhammed döneminden örnekler sunarak kendisine taraftar toplamaya çalışmıştır. Jön Türkler arasında yayılan saltanat aleyhtarlığı Abdullah Cevdet ile başlamıştır. Dini muhalefet aracı olarak kullanmanın ikinci amacı ise, ulemanın desteğine muhtaç olduklarının farkında olması nedeniyle ulemayı yanlarına çekmektir.[115] Ancak Abdullah Cevdet açısından ulemaya yapılan çağrılar sadece

---

[112] Cevdet, a.g.m., 1932, 5651.
[113] Cevdet, a.g.m., 1932, 5651.
[114] Doğan, a.g.m., 2012, 142.
[115] Ünüvar, K. (2009). “Abdullah Cevdet”. Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi”, Gültekingil, M. ve Bora, T. (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde İstanbul: İletişim, 100.

onları muhalefet cephesine çekme amacını taşımamaktadır. Amaçlardan ikincisi ise, yapılan muhalefetle ulemayı toplumsal modernleşme yolunda harekete geçirmektir.[116] Cevdet, aslında ulemanın bugüne kadar hurafelerle uğraştığını, bu şekilde hiçbir faydalarının olmayacağını ifade etmiştir. Cevdet'e göre, İçtihat usulünün işlemiyor olması ulemanın suçudur. Ona göre İslam dininin, İslam üzerinde yenilikler yapacak birine ihtiyacı vardır.[117]

Abdullah Cevdet muhalefet etmeye ilk olarak padişahın şahsına eleştiriler yönelterek başlamıştır. Cevdet, II. Abdülhamid için "taçlı katil" benzetmesini kullanmaktadır.[118] Onun zorba bir padişah olduğunu ve bununla beraber İslami kurallara uygun bir halife olmadığını sıklıkla yazılarında dile getirmiştir. Yine Cevdet Abdülhamid'in Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri sildirdiği gibi suçlamalarda bulunmuştur.[119]

Ayrıca Cevdet, II. Abdülhamit'in cihat ilanı için mevcut şartların olup olmadığına aldırış etmeden, yerli yersiz cihat ilan ettiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle Cevdet, II. Abdülhamit'i Müslüman ve gayrimüslim birçok insanın katili olduğunu iddia etmiştir.[120] Dinden bu amaçla yararlanmanın asıl nedeni ise toplumda meşruiyetin kaynağının din olarak görülmesidir.[121] Bu nedenle muhalefeti bu çerçevede yapmak yandaş toplayabilmek adına iyi bir yöntemdir.

Cevdet, bir süre sonra sadece padişahı hedef gösterdiği eleştirilerini daha da genişletmiştir. Böylece eleştirilerinin merkezine hanedanı[122] ve genel olarak veraset

---

[116] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 152.
[117] Doğan, a.g.e, 1996, 202.
[118] Abdullah Cevdet, şiirlerinde II. Abdülhamit'ten "Kanun ve şeri'ayı öldüren ey padişah" diyerek bahseder. Güneş, M. N. (2018). "Abdullah Cevdet'in II. Abdülhamit'e Duyduğu Nefretin Kahriyât Adlı Kitabına Yansımaları ve Bu Nefretin Sembollerinden Hüseyin Necati Efendi", *Ana Dili Eğitim Dergisi*, 6(1), 140, 144.
[119] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 143.
[120] Uçar, R. (1997). "Abdullah Cevdet Din ve Batılılaşma", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 158.
[121] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 141.
[122] Cevdet halkı ikna edebilmek için eleştirilerini çok çeşitli yapmış, doğrudan din ile sınırlı tutmamıştır. Cevdet'in Halil Ganem'in "L'Education des Princes Ottomans" adlı eserinden etkilenerek geliştirdiği bir tezi buna örnek verilebilir. Tezin kaynağı ise Fransız Psikolog Ribot'un görüşlerine dayanmaktadır. Ribot, anormal psikolojik zaafların gen ile geçişi üzerine çalışmıştır. Cevdet de bu görüşler çerçevesinde psikolojik zaafların gen ile geçtiğini bu nedenle Osmanlı Hanedanlığında tahta kim geçerse geçsin anormal hareketlerde bulanabileceğini ifade etmiştir. Cevdet'in Osmanlı Milleti tabirine de itirazları olmuştur. Milletin hanedanın adıyla anılmasının hanedanın yüceltilip milletin yok sayıldığına kanıt olabileceğini vurgulamıştır. Mardin, a.g.e., 2017a, 252-254. Cevdet'in bu tip eleştirileriyle akıllarda hanedandan vazgeçilebileceği fikri yeşermeye başlamıştır. Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılması fikirlerinin zeminini Cevdet'in oluşturduğu söylenebilir.

sistemini yerleştirmiştir. Cevdet, II. Abdülhamit yönetimi altındaki vatanı şu sözlerle anlatmıştır:

> Biz vatanımızda zindana atılmış bir mahbusun halinde bulunuyoruz, bizi dövüyorlar, emvalımızı zabt ediyorlar, kanun yok, adliye yok, maarif yok, ticaret yok, hatta ziraat yok, yalnız bir şey var: "Padişahım çok yaşa" peki bu padişah kimdir? Çok yaşamasına neden dua ediyoruz? Bu padişah bir sülüs asırlık devr-i saltanatında vatanımızı parça parça etti. Yüzbinlerce vatandaşı yekdiğerine boğazlattı. Türkiye! Türkiye! Bedbaht Türkiye! Sefalet, zulm, karanlık, açlık, kan, ateş, matem, mezarlık, can çekişme iniltileri…[123]

Abdullah Cevdet, ülkenin tek adam ile yönetilmesinin ülkenin kanunsuz ve düzensiz kalmasına yol açtığını ileri sürmüştür. Artık bu yönetim şeklinin zamanının çok gerisinde kaldığını, Osmanlı Devleti'nde de kanunların üstünde hiçbir gücün olmaması gerektiğini ifade etmiştir.[124] Cevdet'in bu yorumları bize hukuk devleti fikrine sahip olduğunu ve bunu ileri sürenler arasında olduğunu göstermektedir. Toplumların gelişmesi için özgür düşüncenin ve bunun ifade edilebildiği bir ortamın gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Cevdet, düşünce ve fikir özgürlüğünün kullanılabildiği idari ve toplumsal bir yapı tasarlamıştır.

2.3.4. Cevdet'in Dini Karşısına Almaya Başlaması

Giderek materyalist fikirleri artan ve İslam dinine yönelttiği eleştirilerle ünlenen Abdullah Cevdet, II. Abdülhamit'in sansür dairesinin kaldırılmasını fırsat bilerek Hollandalı oryantalist yazar Reinhardt Dozy'nin "Tarih-i İslâmiyyet" adını taşıyan kitabını tercüme etmiştir.[125] Ancak Abdullah Cevdet'in dine olan tutumunun sertleşmesiyle yapmış olduğu bu faaliyetleri toplumun belli kesimlerinin ciddi tepkilerine neden olmuştur. Özellikle Tarih-i İslâmiyyet tercümesi nedeniyle halkın gösterdiği tepki o döneme kadar Osmanlı kamuoyunda gösterilen en sert tepkidir. Bu tepki sonucunda Abdullah Cevdet ilk olarak kendi önsözünü yırtarak bazı nüshaları piyasaya sunmuştur. Ardından amacının sadece ulemaya bu çeşit kitapların varlığını göstererek onları harekete geçirmek olduğunu iddia etmiştir.[126] Cevdet'e göre öncelikle, İslam tarihini şeriat bakış açısıyla görmekten vazgeçip Batı düşünürlerinin

[123] Uçar, a.g.e., 1997, 160.
[124] Uçar, a.g.e., 1997, 161.
[125] Mardin, a.g.e., 2017a, 232.
[126] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 326.

İslam tarihi üzerine yazdıklarına bakmak gerekmektedir. Bu çevirinin de amacı budur.[127] Abdullah Cevdet bu kitabı tercüme etmesi nedeniyle din düşmanı ilan edilmiş, hakkında birçok eleştirel yazı yazılmıştır.[128] Ancak Cevdet'in bu tepkilerden şikâyetçi olduğu söylenemez. Zira bu dönemde biyolojik materyalist çevrelerde popülerliği tekrar artmış, İslam dinini eleştiren tek dergi olan ve o dönem İstanbul'da yayım hayatını sürdüren İçtihad dergisinin yazar kadrosuna biyolojik materyalist düşünürleri ekleme imkânı bulmuştur.[129]

Abdullah Cevdet, dini toplumsal gelişimin önünde bir engel olarak görmeye başladıktan sonra bu engeli kaldırabilmek için İslam dinine yönelik önemli eleştirel faaliyetlerine başlamıştır. Yazılarında sıklıkla oruç tutmayanlara yapılan muameleleri eleştirmiş, tesettürün gereksizliğini savunmuştur. Cevdet'i dönemindeki benzer görüştekilerden ayıran en önemli neden, hem gündelik eleştirilerde bulunup hem de felsefi düzeyde durumu tartışmış olmasıdır. Ancak Osmanlı toplumunun durumu ve değer yargıları göz önüne alındığında Cevdet'in zor bir uğraş içinde olduğu anlaşılabilir. Nitekim Abdullah Cevdet'e hedefine ulaşabilmek için en önemli yardımı sağlayacak olan Baron D'Holbach[130] ve benzeri biyolojik materyalistlerin eserlerini Cumhuriyet döneminden önce yayımlayamamıştır.[131]

Cevdet, dini toplumsal gelişmeye engel olarak gördüğü dönemde, toplumda aşırı olarak kabul edilen önerilerine bir yenisini daha eklemiş ve Şeyhülislamlığın, İslam tarihçisi olarak tanınan İtalyan Leone Caeteni'nin, Katolik Hristiyan gözüyle yazmış olduğu "Annli dell'Islam" adlı eseri çevirtmesini istemiştir.[132]

---

[127] Berkes, a.g.e., 2017b, 441. Şeri yayınları teftiş etmesi için kurulmuş olan "Şer'i Yayınları Teftiş Heyeti" adlı kurul, Tarih-i İslamiyyet'in çevirisini şeriat kitabı olmamasına rağmen Şeyhülislamın baskısı sonucu yasaklanmasına ve toplatılmasına karar vermiştir. Bu dönem Şeyhülislamlığın yetkilerini genişlettiği bir dönemdir. Detaylı bilgi için bknz: Berkes, a.g.e., 2017b, 458.

[128] Gündüz, a.g.m., 2008a, 22.

[129] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 327.

[130] Bir aydınlanma düşünürü olan Baron D'Holbach, fiziksel bir varlık olan insanın da doğanın bir parçası olduğunu savunan materyalizm öğretisinin önde gelen temsilcisidir. "Doğa Sistemi" adlı eserinde, doğa yasalarının gezegenlerin hareketlerini belirlediği gibi insan davranışlarını da belirlediğini savunur. Buna göre madde ve ruh birdir, evren kesin yasalara bağlıdır. Her varlık ve olayın belirli nedenleri vardır. Kaya, K. (2018) *100 Soruda Felsefe ve Hukuk Felsefesi*, Ankara: Adalet Yayınevi, 190.

[131] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 329-331.

[132] Cevdet'in bu fikrini daha sonra Hüseyin Cahit Yalçın yerine getirmeye çalışmıştır. 1924-1927 yılları arasında on cildi İslam Tarihi adıyla çıkmıştır ancak tamamlanmamıştır. Berkes, a.g.e. 2017b, 441, 469.

Abdullah Cevdet'e göre dinin amacı insanlar arasında barışı, kardeşliği ve sevgiyi sağlamak olmalıdır. Bu nedenle, ona göre amacı şifa vermek olması gereken ilacın, hastalığı arttırması halinde bu ilaçtan uzak durulmasının daha doğru olduğunu savunmaya başlamıştır.[133] Ona göre din, toplumu kötü bir batağa sürüklemektedir. Düzeltilmesi içinde çeşitli öneriler getirmiştir ancak bu önerilerin hiçbirinin tesir etmeyeceği kanaatine varmıştır. Bu nedenle dinin olumlu yanlarını bulmaya çalışmaktansa dinden tamamen uzaklaşılmasının gerektiğine karar vermiştir.

2.3.5. Gelişmeye Engel Olarak Din

Bu döneme kadar Cevdet, Meşrutiyet sonrasında İslam dinine çeşitli nedenlerle eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. Ancak, dinin Osmanlı toplumunda oynadığı rol nedeniyle, sınırlı da olsa İslâm dininin olumlu toplumsal etkisinden yararlanma fikrinden kopamamıştır.

Cevdet'in amacı din yardımıyla yeni bir etik anlayış yaratmaktır. Böylece din kurumunun oynayacağı rolü, biyolojik materyalizm üstlenecektir. Bir süre sonra dinin ve ulema sınıfının görüşlerinin bilimsel gelişmelere ayak uydurmasının imkânsız olduğuna kanaat getirmiştir. Cevdet'e göre asıl zorunluluk biyolojik materyalizmin bütün unsurları ile dinin toplumdaki yerini almasıdır.[134] Ancak bu arzunun İslam dininin göstermiş olduğu katılık nedeniyle gerçekleşmeyeceğini kabul eden Cevdet, önce İslamiyet yerine Bahailik'i[135] önermeye başlamıştır. Bahailik, savaşa karşı olan; ruhbanları ve ayinleri olmayan bir inanıştır. Dinin arka plana atıldığı Türk toplumu düşüncesi, Abdullah Cevdet'in kurguladığı Batılılaşma ütopyasının önemli parçalarındadır. Cevdet bu ütopyayı gerçeğe dönüştürebilmek için kesin yöntemler ortaya koyamamışsa da toplumdaki fertlerin düşünce yapılarının değiştirilmesiyle Batılılaşmanın gerçekleşebileceğine inanmıştır.[136]

Cevdet, 1 Şubat 1926 tarihli İçtihad dergisinin 197. sayısında yayımlanan "Din ve Terbiye-i Vicdaniyye" başlıklı yazısında Müslümanlığın Osmanlı Devleti'ni geride

[133] Cevdet, a.g.m., 1932b, 5706.
[134] Doğan, a.g.e., 1996, 59.
[135] İslâmiyet yerine yeni bir din olarak Bahaîliği önermesi nedeniyle hakkında dava açılmış ve iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Dava 30 Aralık 1926'da kanun değişikliği nedeniyle düşmüştür. Tansu, a.g.m., 2018, 124.
[136] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 341, 367, 399.

bıraktığını şu sözlerle iddia etmiştir: "*Bir milletin dini, âmal ve muamelatında amil ve hâkim olan itikatlardır. Biz Müslümanların ruh ve vicdanımızda hüküm süren itikatların bizi ne derekelere ve ne idraklere indirmiş olduğu meydandadır*". [137]

Cevdet ve diğer Batıcılar düzenli ve sistematik bir programa sahip olmamakla beraber her biri din reformunun gerekliliğine inanıyordu. Zira o dönem dinle ilgisi olmayan işler dahi din sorunu haline getirilebiliyordu. Örneğin, 1913 yılında üç öğretmen, öğrencilerine Darwin teorisi okudukları gerekçesiyle bir Arapça hocası tarafından kâfirlikle suçlanmış, polis, bu üç öğretmeni öğrencileri ayaklanmaya teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklamıştır. Kastamonu'da yaşanmış bu olay her durumun dini bir problem olarak görülebileceğini kanıtlar niteliktedir. Abdullah Cevdet bunun üzerine İçtihad dergisinin 58. sayısında "Kastamonu'da Kurun-u Vusta" başlıklı yazısıyla durumu sert bir şekilde eleştirmiştir. Darwin teorisinin okutulmasının küfür sayılmasının Ortaçağa özgü bir davranış olduğunu ve bunu yapan bir devletin 20. yüzyılda yaşamaya hakkı olmadığını ifade etmiştir. Cevdet, gelişmiş ülkeler tarafından ezilmek istemeyen herkesin bunu anlamasının bir gereklilik olduğunun altını çizmiştir.[138]

1908 yılından sonra İslamcı, Batıcı ve milliyetçi görüşe sahip tüm kesimlerin birleştiği nokta, din alanında modernleşmenin gerekliliğidir. Zira bu üç akım da İslam dininin akla dayandığını ancak ilk halinden saptığını, İslamiyet'in akla ve doğaya aykırı inançlar ile bozulduğunu ve İslam'ın bunlardan temizlenmesinin şart olduğunu kabul etmiştir.[139]

Sonuç olarak Cevdet'in Batılılaşma yolunda dinin ayrı bir önemi vardır. Onun din konusundaki fikirlerine bakıldığında çelişkilere rastlamak mümkündür. Zira Cevdet sistemli bir ideoloji oluşturmaya çalışmamış, toplumun gelişmesini sağlayarak devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Bu nedenle içinde bulunduğu şartlar ifadeleri üzerinde belirleyici olmuş olsa da değişmeyen husus Batılılaşmanın bir zorunluluk olduğudur.

[137] Doğan, a.g.m., 2012, 142.
[138] Berkes, a.g.e. 2017b, 441.
[139] Berkes, a.g.e. 2017b, 439.

2.4. Latin Alfabesine Geçiş Önerisi

Abdullah Cevdet'in Batılılaşmak için savunduğu değişim önerilerden bir diğeri de Arap alfabesinin terkedilip Latin alfabesinin kullanımına başlanmasıydı. Cevdet, Türk dilinin ve eğitiminin gelişmesinin ancak Latin alfabesinin kabulüyle mümkün olacağını savunmuştur.[140] Bu dönemde Latin alfabesinin kabulünü önerenlerin başını Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit ve Celal Nuri çekmektedir.[141]

Cevdet'te Latin alfabesine geçilmesi düşüncesinin ilk izlerine, 1906 yılında İçtihad'ın 11. sayısında yayımladığı ve "Japonlar Alfabelerini Değiştiriyorlar" başlığıyla yazdığı köşe yazısında rastlanmaktadır. Daha sonra ise Abdullah Cevdet'in, Arnavutların, Latin harflerini kabul etmesine taraftar olduğunu anlattığı "Roj-u Kürd" dergisinde yayımlanan "Bir Hitab" başlıklı yazısında, Arap alfabesini terk etmenin kültürel açıdan gelişebilmek bakımından şart olduğunu ifade etmiştir. Bu yazısında okuma yazmanın yüzde kırka çıkmasının gerekli olduğunu, ancak bunun Arap alfabesiyle mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, yedi yaşında bir çocuğun okuma yazmayı öğrenip okuduğunu doğru anlaması Arap alfabesiyle mümkün değildir. Bu nedenle Arap alfabesinin terkedilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[142] Yine Cevdet, 1911 yılında İçtihad'ın 56. sayısında yayımladığı "Mukadderat-ı Tarihiye Karilerine" başlıklı yazısında hem Latin alfabesine geçilmesi hem de kanunlarda değişiklik yapılması gerekliliğine sıklıkla değinmiştir.[143]

---

[140] Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, 238-239.

[141] Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 213. Ancak Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılması gerektiği fikri çok daha eskilere dayanmaktadır. Arap alfabesinin yetersizliği fikrini ilk 17.yüzyılda Katip Çelebi ortaya atmıştır. Arıkan, Z. (1990). "Latin Harfleri", *AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(5), 2. Ancak değişiklik yapılması fikrini 1857 yılında Kafkasyalı yazar "Feth-Ali Ahundzade" ortaya atmıştır; Arap alfabesinin terkedilmesi ve yerine Latin alfabesinin getirilmesini önermiştir. Mardin, a.g.e., 1991, 172. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Latin alfabesinin kullanınımına dair iddialar ise III. Selim dönemine dayanır. III. Selim Fransız mimar Antoine Ignace Melling'i himayesine almıştı. İstanbul'da ilk iş olarak padişahın kardeşi Hatice Sultan'ın Ortaköy'deki sarayını restore etmesi emredilmişti. Osmanlı geleneği gereği Hatice Sultan ile yüz yüze görüşmeleri mümkün değildi. Bu nedenle kısa sürede Türkçeyi söken mimar, Arapça harfleri öğrenmediği için düşüncelerini Sultan'a Türkçe olarak fakat Latin harfleriyle kaleme almıştır. Hatice Sultan da bu mektuplara Latin harfleriyle yazılmış Türkçe yazılar ile yanıt vermiştir. Bu olayın üzerinden çok geçmeden Osmanlı aydınları arasında dilde reform düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Erdoğan, B. (24 Nisan 2019). "Bir Travmanın 130 Yıllık Hikayesi", Sabah Pazar, 29 Haziran 2008, http://arsiv.sabah.com.tr/2008/06/29/pz/haber,559C49307F234CD195105F367BF6CEF6.html.

[142] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 281, 317.

[143] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 383.

Cevdet, Cumhuriyet döneminden sonra Batılılaşmak için Latin alfabesinin gerekliliğini önceki dönemlere kıyasla daha rahat bir şekilde savunmuştur. Cevdet'in İçtihad'ın 1925 yılında yayımlanan 204. sayısındaki "Lâtin Harfleri Hakkında" başlıklı yazısı bu duruma örnek niteliğindedir. Bu yazıda "*...Arap Harfleri Türkçenin inkişafına mani olmuştur: Nitekim Arabın metafiziğide Türkün inkişafına mani olmuştur. Türk, istiklal-i tamını iktisab etmek ve Avrupa ailesi mileline girmek, cemiyet-i beşeriyenin müstakil bir uzvu olmak için Arap harflerinden Arap Tabriyeti maneviyesinden kurtulmalıdır...*" diyerek görüşlerini ortaya koymuştur. Ayrıca Cevdet'e göre, Latin alfabesi Türklerin milli alfabesidir.[144] Latin harfleriyle ilgili görüşlerini açıklayan Cevdet, "*Arap Harfleri Türkçe'nin gelişmesine engel olmuştur."* diyerek görüşünü bir kere daha ortaya koymuştur. Yazının devamında yıllarca bu hususu anlatmaya çalıştığını vurgulamıştır: "*On beş sene evvel harfleri atmadıkça Türk için gerçek kurtuluş yolu açılmayacaktır demiştim*." diyerek Latin harflerinin gerekliğini yıllardır savunduğunu bir kez daha dile getirmiştir.[145]

Cevdet'in Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesini önermesinin birçok nedeni vardır. Ona göre, en önemli nedenlerden biri, halkın okuryazarlık derecesinin artırılmasının şart olmasıdır. Cevdet'e göre, Arap harfleri gramer açısından birçok sorun çıkarmaktadır. Latin harfleri bu anlamda Arap harflerine göre daha sorunsuzdur. Bunun yanı sıra, ona göre Latin alfabesi, daha kolay ve Türk diline daha uygundur. Cevdet'in bunları savunmasının temelindeki düşünce, toplumun Batılılaşabilmesi için yapmak istediği bütün değişiklikleri gerçekleştirebilmesinin en iyi yolu, toplumun bütün fertlerinin Batı'nın fikirlerini en kolay biçimde okuyabilmesidir.[146] Bu durum onun modernleşme için öncelikle zihin dünyasının değişmesi gerektiğini keşfettiğini göstermektedir.

Başta Abdullah Cevdet olmak üzere Batılılaşma taraftarlarına göre, Arap alfabesi dilimizin ve yazımızın ilerlemesini yavaşlatmaktaydı. Çözüm ise Arap alfabesinden ise derhal vazgeçilmesiydi. Cevdet'e göre daha fazla zaman kaybetmeden Batılıların kullandığı Latin alfabesinin kullanılmaya başlanması şarttı.[147] Çünkü Cevdet, kırk üç

[144] Uçar, a.g.e., 1997, 111-112.
[145] Dönmez, C. (2013). *Tarihi Gerçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*, 3.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 206.
[146] Doğan, a.g.e., 1996, 107.
[147] Dönmez, a.g.e., 2013, 157.

seneden beri yazıp çizen biri olmasına rağmen hala okuyamadığı kelimeler olduğunu, bunun nedeninin de Arap alfabesi olduğunu söylemiştir.[148]

Cevdet'in bu görüşlerine karşı öne sürülen eleştiri ise, Latin harflerine geçilmesi halinde yüzyıllardır ortaya konan eserlerin okunamayacağıdır. Bu nedenle alfabenin değişmesi halinde medeniyetimizin ürünlerinin boşa gideceği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Cevdet'in bu eleştiriye cevabı basittir. Cevdet'e göre eski eserlerin çok azı değerlidir ve bu eserlerin Latin harfleriyle tekrar basılması hiç zor bir iş değildir. Değersiz eserlerin ise okunmaması çok daha hayırlıdır, demiştir.[149]

Cevdet'in ilk kez[150] 1906 yılında dile getirdiği Latin alfabesine, 22 yıl sonra, 9 Ağustos 1928 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından geçileceği açıklanmış olup; 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile kabul edilerek hukuken geçilmiştir.

Latin alfabesinin kabulünden sonra yazmış olduğu bir yazıda, bir millet okumayı öğrenmeli, okumayı sevmeli ve öğrendiğini hayata tatbik etmelidir, demektedir. Bu nedenle okuma sevgisini milletin ruhuna aşılamak gerekmektedir. Latin harflerinin kabulü, okuma yazma bilmeyenlerin, okuma yazma öğrenme azmini bir derece kolaylaştırdığını ifade etmiştir.[151]

2.5. Cevdet'in Eğitim Hakkındaki Görüşleri

Abdullah Cevdet'in, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımlı dönemden, toplumun düşünce yapısını değiştirerek Batılılaşmasını sağlamak suretiyle kurtulacağına inandığını önceki bölümlerde ifade etmiştik. Zira Cevdet, Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının nedenlerinden biri olarak cehaleti görmekte; bireyleri

[148] Doğan, a.g.e., 1996, 108.
[149] Dönmez, a.g.e., 2013, 207.
[150] Abdullah Cevdet, Cumhuriyet döneminde yapılmış birçok yeniliğin öncüsüdür. Kitaplarında Latin alfabesini ve bugün kullandığımız rakamları kullanmıştır. Milletlerarası tartı ve ölçü birimlerinin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Avrupa'dan İstanbul'a dönüşünde Sirkeci Garı'ndan, başında şapka ile çıkmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya I* (Cumhuriyet Gazetesi, 1999) file:///C:/Users/%C5%9Feyma%20%C3%B6zel/Downloads/%C3%87ankaya%20-%20Falih%20R%C4%B1fk%C4%B1%20Atay%20(%20PDFDrive.com%20)%20(1).pdf (20.07.2020)
[151] Cevdet, A. (1929). "Okumamak Hastalığı", *İçtihad*, 283, 5271-5272.

geliştirmenin ve düşünce yapılarını değiştirme gerekliliğine inanmıştır. Bunun için de onun seçtiği yol bilim, eğitimdir.

Abdullah Cevdet aydınlanmanın eğitimle başladığına inanmakta ve bunu her fırsatta savunmaktadır. Özellikle eğitim ile açık fikirlerin topluma aktarılması sonucu toplumdaki dinsel dogmalardan etkilenmesinin önüne geçilecektir. Cevdet'e göre bu dogmalar kişinin her türden gelişimini önleyici nitelikteydi.[152]

Yine Cevdet bilimin önemini vurgulamış; bilimin devleti kurtarabilecek güçte olduğunu ifade etmiştir.[153] Ona göre cahilliğin olduğu yerde özgürlüğün olması imkansızdır: "*Ey Müslüman hemşerilerim… Biz cahiliz, bizim ilmimiz, faziletimiz nakıstır ve bunlarsız ve yalnız topla, tüfekle, süngüyle hürriyet muhafaza olunamaz...*" diyerek hürriyetin bilimsiz korunamayacağını vurgulamıştır. "*Vatan hür ve muhterem yaşanan yerdir, Cahil ve züğürt adam hürriyet ve izzet göremez.*"[154]

2.5.1. Yönetici Sınıfı Oluşturmak İçin Eğitim

Abdullah Cevdet eğitimin önemini her fırsatta vurguladığı gibi yönetici sınıfın eğitiminin de üzerinde durmuş; yaptığı araştırmalar sonucunda toplumun "biyolojik elit" ile yönetilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Ona göre devleti iyi idare edecek elit sınıf ancak eğitimle oluşabilir. Öte yandan Cevdet, elit olacak sınıfın üstün zekâda ve yeteneklerde olan insanlardan oluşması gerektiğine de inanır. Cevdet'e göre, eğer biyolojik olarak üstün zekâdaki kişi, iyi bir eğitim alırsa iyi bir idareci olabilir. Ancak bu şekilde medeni uygarlıkların seviyesine ulaşılabilir. Çünkü halk bir bütün olarak toplumla ilgili konularda doğru kararlar veremez.[155]

Cevdet, yöneticileri belirlerken kafatasının on altı pustan (1pus 2,54 cm'dir) büyük olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, beynin iyi eğitilmesi halinde bir miktar büyümesi de mümkündür. Yönetici elitin oluşturulup eğitilmesiyle toplum daha hızlı bir şekilde gelişecektir. Bu nedenle Cevdet, kendisinin en önemli görevlerinden birinin

---

[152] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 19.
[153] " *... bana "ilim"i verin cemiyet-i beşerin taliini değiştireyim, dünyayı cennete kalb edeyim diyeceğim geliyor. İlim, dedim: ilimden muradım faziletten ayrılmayan ve faziletin başka bir maktaından, başka bir manzarından gayri bir şey olmayan nur-i idraktir. İlim, fazilet, hürriyet.. bunlar hep aynı menba-ı nurdan yükselen şaialardır…"* Doğan, a.g.e., 1996, 94-95.
[154] Doğan, a.g.e., 1996, 95-96.
[155] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 17

yönetici olacak dehaları bulup ortaya çıkarmak olduğunu düşünür.[156] Toplumda elit bir yönetici sınıfı oluşturma düşüncesi II. Meşrutiyet'ten önceye dayanır. Cevdet'e göre biyolojik açıdan üstün kişiler toplumsal gelişme için gerekli temel unsurlardandır.[157] Bu nedenle biyolojik bir seçkin ya da seçkinler grubu ile yönetim yerine getirilmelidir. Seçkin sınıfın halka seçim hakkı sunuyor olması ve isteklerini yerine getiriyormuş gibi gözükmesi önemlidir.[158] Ancak halkın hoşuna gitmese dahi ilim ve bilim neyi gerektiriyorsa idarecinin onu yapması gerekir. Cevdet bu görüşüyle, idari yapının otoriterleşmesine sıcak baktığını göstermektedir.[159] Ona göre halk daima idare edilmek içindir.[160]

Cevdet halkın yönetime karışmaması gerektiğini savunmuştur. Eğer halk yönetime muhalefet yaparsa bunu önemsememek gerektiğini ifade etmiştir. Zira önemli olan ilim ve bilimdir. Halkın hoşuna gitmese dahi idare, ilime uygun olan şeyi yapmak zorundadır. Batılılaşma yolunda yapılan bir yeniliğin halk tarafından eleştirilmesi halinde idarenin, bu hususta ısrarcı olması gerektiğini, gerekirse zor kullanmasını savunmuştur. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Cevdet, Modern Türk ilkelerinde benimsenmiş olan halkçı eğilimlerden uzak, elitist geleneğin savunucularındandır.[161]

Cevdet'in bu hususstaki düşünceleri kendi içinde çelişkiler de barındırmaktadır. Zira veraset sistemine karşı çıkarken biyolojik elitist bir düşünce savunmuştur. Öte yandan halkın muhalefetinin önemsiz olduğunu belirtmiş ve halkın yönetilmesi gereken bir kesim olduğunu söylemiştir. Bizzat kendi döneminin en muhalif isimlerinden biri durumundayken halkın sessiz kalmasını savunmuş olması tutarsızdır. Öte yandan her ne kadar biyolojik elitist olsa da eğitime verdiği değer ortadadır. Yöneticinin her ne olursa olsun iyi bir eğitim alması gerektiğini savunmaktadır.

[156] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 17.
[157] Doğan, a.g.e., 1996, 99.
[158] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 163-166.
[159] Meriç, a.g.m., 2013, 23.
[160] Meriç, N., (2007). *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, İstanbul: Kapı Yayınları, 258.
[161] Meriç, a.g.e., 2007, 258-259.

2.5.2. Halkın Aydınlanması İçin Eğitim

Abdullah Cevdet'e göre toplumun gelişmesi, yani Batılılaşması için gereken unsurlardan biri de halkın aydınlanmasıdır. Ona göre, hurafelerle dolu bir din anlayışının etkisi ancak bu yolla azalacaktır. Zira dini yanlış anlamalar, gelişme önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.[162] Cevdet, yöneticinin eğitilmesinin yanında halkın da eğitilmesi gerektiğini düşünür. Yönetici konumdaki elitin denetimini ancak eğitimli bir halk sağlayabilecektir.[163] Cevdet'e göre millet ayaklanma taraftarı olmamalı; ancak ayaklanmaya hazır ve kabiliyetli olmalıdır.[164]

Abdullah Cevdet özellikle halkın seçkinleri anlayabilmesi için temel bir eğitime ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra, ona göre, toplum hayatında genel ahlâk son derece önemlidir. Cevdet, ahlâk ile zekâ arasında yakın bir ilişki olduğunu düşünmüştür. Cevdet'e göre zekâ bilgili olmakla kazanılır. Böylece bilgi arttıkça ahlak da artacaktır.[165]

Cevdet'e göre, halkı eğitmenin kolay yollarından biri Doğu ve Batı klasikleriyle halkı buluşturmaktır. Ona göre, bu şekilde halkın kültürel birikimi yükselecektir.[166] Milton, Goethe, Calderon, Homeros, Dante gibi yazarların eserleri, Cevdet'in çevrilmesi gereken eserler listesinde yer almıştır. Bu yüzden Cevdet birçok çeviri yapmıştır. Ona göre, fikri değişikleri oluşturmanın en önemli aracı, yapılacak tercümelerdir. Halka Batılı yazarların eserlerini okumayı aşıladıktan sonra Batılılaşma süreci kendiliğinden hızlanmaya başlayacaktır.[167] Cevdet, çevirileri yanında İçtihad dergisinde de halkın kültür seviyesini artırabilmek için Fransızca ve İngilizce yayımlarda bulunmuştur.[168]

---

[162] Doğan, a.g.e.,1996, 102.
[163] Cevdet'in bu ifadesi çelişki gibi gözükebilir. Ancak tam olarak öyle değildir. Cevdet'in Le Bon'dan etkilendiği hususlardan birisi budur. Bu kurama "Cumhur Kuramı" denmektedir. Le Bon, hiçbir şekilde halkın toplu olarak toplumla ilgili konularda doğru bir karar verebileceğine inanmamaktadır. Doğru karar almayı, Cevdet'in düşündüğü gibi biyolojik bir seçkin grubunun yerine getirebileceğini savunur. Ancak bunun yerine getirilebilmesi için seçkinlerin halkın isteklerini dinliyor ve ona göre karar veriyor gibi hareket etmeleri gerekmekteydi. Cumhur kuramını etkili hale getirmenin en iyi yolu basındır. Basın yoluyla halkın düşüncelerini yönlendirmek mümkündür. Kaldı ki Cevdet'e göre Padişah bunu yapmaktadır. Halkı etki altına alarak sanki onun istediği şeyleri yapıyor gözüküp desteğini arkasına almaktadır. Cevdet bu desteği kırmanın şart olduğunu vurgular. Hanioğlu, a.g.e., 1981, 163-168.
[164] Cevdet, A. (2008e). "Hürriyet-i İrticâ Yok", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 110.
[165] Heper, M. (1985). "19. yy'da Osmanlı Bürokrasisi" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt1* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 255.
[166] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 177-178.
[167] Mardin, a.g.e., 2017a, 242.
[168] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 180.

Abdullah Cevdet yazdığı, "Hürriyet-i İrtica Yok" başlıklı yazısında hürriyetin hakim olduğu bir hayata geçilebilmesi için vatandaşlara hürriyetin ne olduğunu öğreten bir eğitimin şart olduğunu anlatmaktadır. Cevdet, hürriyetin ne olduğunu bilen vatandaşlar sayesinde böyle bir siyasi yapının gerçekleşebileceği görüşündedir. Cevdet açıklamalarına "*Hürriyet ne demektir?*" sorusu ile başlar. Ona göre, *"…Hürriyet; bütün işlerinin, meşru eğilimlerin ve insan tabiatının kanunlar ile sınırlanması ve temin edilmiş olduğu halde eğitim-öğretim serbestliğinin sağlanmasından ibarettir.*", ardından bu tanımı tahlil etmiş ve "*Evvela bütün işler ve tabii eğilimler olacak; sonra bunlar meşru olacak; sonra, kanunlar ile sınırlandırılacak ve kanunlar ile haklar temin edilmiş olacak.*" demiştir. Dönemin ileri gelenlerinin hürriyet ile ilgili, "*Her ferdin hürriyeti, sonrasında gelenin hürriyeti ile sınırlıdır..."* söylemelerine ilave yaptığını belirterek; "*Her ferdin hürriyeti kendisinin ve mensup olduğu memleket ve menfaati ile sınırlıdır…*" ifadesini kullanmıştır. Cevdet'e göre, meselenin önemli hususu buradan itibaren başlamaktadır: "*Hürriyet adına ve hürriyet hakkı için yapılacak her hareket o hareketi icra edene ve bu hareketin gerçekleşmesine sahne olan sosyal çevreye faydalı olacak ve her halde zararlı olmayacak. İşte bunlar hakiki hürriyet için şarttır.*" [169] Bu nedenle Cevdet'e göre, halka iyi bir eğitim verilerek kültür seviyesi arttırılmalı ve verilen eğitim içerisinde hürriyeti barındırmalıdır. Cevdet, devletin hakiki hürriyeti için yapılanlar hiçbir şartta zararlı kabul edilemez demektedir. Devleti, bireyin önünde tutmaktadır. Son olarak Cevdet düzene karşı gelen söylemlerinin hürriyet için şart olduğu bu nedenle zararlı olmadığı noktasına gelmeye çalışmıştır, denebilir.

2.5.3. Eğitim ve Öğretimin Modernleşmesi

2.5.3.1. İlk eğitimin modernleşmesi

Toplumun değişebilmesi için kaliteli bir eğitimi şart olarak gören Abdullah Cevdet, bunun için öncelikle ve özellikle ilk eğitim kurumlarının önemini vurgular. Cevdet, Osmanlı'daki ilk eğitim kurumlarının şartlarını eleştirir ve bu kurumların değiştirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, bireyin geleceğinin çizildiği yer, ilk

[169] Cevdet, a.g.m., 2008e, 109.

eğitim kurumlarıdır.[170] Zira bu kurumlarda verilecek eğitim çok önemlidir. Bu eğitimi verecek hocaların kendi dönemindekiler gibi yeni bilgilere kapalı olmaması gerektiğini ifade eder. İlk mektepteki mevcut hocaların çocuklara tembellikten, dini dogmalardan başka bir şey öğretemeyeceklerini ve bu eğitimi alan nesilden hiçbir şey beklenemeyeceğini söylemiştir. Ona göre, bu yaştaki çocuklar dini dogmalardan uzak yetiştirilmelidir, aksi takdirde o çocuklardan bir şey beklememek gerekmektedir. Cevdet, dönemin ilk eğitim kurumlarının şartlarının çok kötü olduğunu ve bu şartlarda eğitim almaya gelen öğrencilerin hastalanarak buradan ayrılacağını ifade ederek eleştirilerine devam etmiştir. Cevdet, bu tip yerlerin acilen düzeltilmesi gerektiğini, düzeltilemiyor ise kapatılmasının çok daha hayırlı olduğunu savunmuştur.[171]

Ayrıca Cevdet'e göre kurumda yenilik yapmak, kuruma yeni bir isim vermek demek değildir: "*...Artık etiketten kerâmet beklemeye devam etmeyelim, şişenin içinde akan aynı ve şişe aynı şişe kaldığı halde üzerine istediğiniz etiketi yapıştırın, şişenin ve içindekilerin değişmesine ne yardımı olur?... Bu kafaların içindeki bu bakış açısı ve bu anlama tarzı değişmeli...*"[172] sözleriyle ile daha köklü değişimlerin etkili olacağını ifade etmiştir.

Cevdet bu düşüncelerini dar bir alanda da olsa uygulayabilmek adına arkadaşları ile beraber, eğitimin modernleşmesi için bir girişim olarak, Ma'müret-el-Aziz'de, *Bilgi Tarlası* anlamına gelen "Mezraat-ül Muarefet" isimli bir okul açmıştır. Öğrencilerine kendi açık düşüncelerini aktarmasının yanı sıra öğrenciler üzerindeki dayatmaları kaldırmıştır.[173]

---

[170] Abdullah Cevdet ve diğer Batıcıların eğitimi de Batılılaşma yolunda bir araç olarak kullanmaları nedeniyle ilk eğitime yüksek eğitimden çok daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Zira Batıcıların öncelikli amaçlarından biri okuryazarlık oranını artırarak gelişimi sağlamaktır. İlk eğitim okulları bu amaca ulaşmaya yeterlidir. Ancak bunun yanında Cevdet, yükseköğretimi tamamen görmezden gelmemiş, çeşitli hususlarda eleştiriler ve önerilerde bulunmuştur. Örneğin, Darülfünunun programının sürekli değiştirilmesi, bu şarlardaki bir eğitim sistemi ile başarılı olamayacağını ifade etmiştir. Doğan, a.g.e., 1996, 181-182.

[171] Uçar, a.g.e., 1997, 122-126

[172] Cevdet, A. (2008j). "Vur! Fakat Dinle!" Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 162-163.

[173] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 19.

2.5.3.2. Eğitimde İngiliz sistemine geçiş ve memuriyetperestlikten uzaklaşma

Abdullah Cevdet'e göre, Türk toplumunun geleceğini oluşturacak çocukların ve gençlerin bilgi ve teknoloji ile donatılmış kurumlarda eğitim alabilmeleri en doğal haklarıdır. Bir önceki bölümde de açıklandığı gibi Cevdet bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. Abdullah Cevdet'in eğitim ve öğretimin modernleşmesi kapsamında bir diğer önerisi ise eğitim sisteminin İngiliz sistemi şeklinde düzenlenmesidir.[174] Ona göre, cemaatçi bir anlayış yerine bireyci bir anlayış ile bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Mücadele eden ve sorgulayan bireyler ancak ferdiyetçi sistemle yetişecektir. Zira eski sistem her şeyi devletten bekleyen fertler yetiştirmektedir. Bu tip fertlerin varlığı devlete zarar vermektedir. Cevdet'in arzusu, eğitimini tamamlamış bir gencin mevcut bilgisine güvenebilmesi; aynı zamanda elindeki bilgiyi kullanarak önemli işler yapabilmesidir. Cevdet'e göre hayatta çok şey bilmek şart değildir. Asıl önemli olan, gerekli ve yararlı bilgiler edinip uygulamaya geçirebilmektir.[175]

Cevdet'e göre yaşamaktan korkmamak gerekir: "*Hayatın insan açısından gerçek anlamı azmetmek ve çalışmaktır. Azim ve Cehd gerektiren büyük amaçlar ve işlerden çekinmek, geri durmak hayattan, yaşamaktan korkmaktır...*"[176] Cevdet, Türkiye'de yaşamaktan korkmanın bir yansıması olan memuriyete olan ilginin toplumun gelişmesine zarar verdiğini ifade etmiştir:

> …'Memuriyetperestlik' diye tercüme etmek istediğimiz "Fonctionnarisme" hangi millette ifrât dereceye varmışsa o milletin istiklâli verem olmuş demektir. Zirâ milletler fertlerin toplanmasından hâsıl olduğu gibi, bir milletin hakiki kıymeti olan millî seciyesi de kendisini teşkil eden fertlerin tabii temayüllerinden, eğilimlerinden ve zorluklara karşı başarılı olma kuvvetlerinden meydana gelir.
>
> Toplumun gençleri birkaç yüz kuruş maaş için bütün hayat faaliyetlerini sınırlama ve harcamaya düşkün olan bir milletin fertleri, hürriyetin lezzetine doymamıştır ve hürriyetin gerekli önemini muhafaza edemeyecektir. Gençliğin büyük çoğunluğunun temel amacı, az da olsa yeterli ve sürekli olabilecek bir maaşa sahip olmak ve sonra emekliye ayrılmaktır…[177]

Cevdet'e göre medeniyetle memuriyetperestlik aynı yerde bulunamaz. Cevdet bu düşüncelerini şu sözler ile ortaya koymuştur: "…*İçinde bulunulan zamanın gerekli*

---

[174] Mardin, a.g.e., 2017a, 238.
[175] Uçar, a.g.e., 1997, 128-130.
[176] Cevdet, A. (2008k). "Yaşamak Korkusu", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde (Ankara: Lotus Yayınevi, 2008), 98.
[177] Cevdet, a.g.m., 2008k, 99-100.

kıldığı hakiki ve istenilen yüksek medeniyet, memuriyetperetlik, diğer bir tabirle hükümete dayanmacılık ile aynı zamanda bir arada bulunabilme şansı yoktur. Hakiki medeniyetin olduğu yerde memuriyetperestlik yoktur…" Cevdet sözlerinin devamında toplumda yer etmiş olan tembelliği eleştirerek bunun değişmesi gerektiğini ifade etmiştir: " *…Biz her şeyi hükümetten istemeye, hükümetten beklemeye öyle bir tehlikeli boyutlarda alışmışız ki, kendi himmetimizden kendi irademizi kullanmaktan, kendi teşebbüsümüzden bir şey talep etmeyi ve böylece kazanmayı âdeta unutmuşuz…*" Cevdet'e göre bu hususta örnek alınması gereken millet Japonlar olup: "*…Bu yüksek mertebe ve medeniyete, onların ne vasıtalarla, ne yollarla vâsıl olduklarını araştırmalı ve tahkikâtımızı kendimize tatbik etmeliyiz*…" demek suretiyle onların incelenip örnek alınması gerektiğini ileri sürmüştür.[178] Cevdet, tüm bu görüşleriyle ferdiyetçiliğin gelişme ve modernleşme yolunda en önemli etkenler arasında olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

2.5.3.3. Yurt dışına öğrenci gönderilmesi

Abdullah Cevdet, halkın modernleşebilmesi için eğitimde Batılılaşmanın şart olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Bireyin zihnindeki dogmaları yıkıp düşüncesini genişletmesi için ileri sürdüğü yollardan biri, Batı düşüncesinin aktarılmasında fazlasıyla etkili olduğunu düşündüğü yurt dışına öğrenci gönderilmesidir. Bu öneri sadece Cevdet'e ait olmamakla beraber, kendisi bu önerinin en sık üstünde duranlardandır.[179] Cevdet, Batı'ya öğrenci göndermenin toplum için bir gereklilik olduğunun altını çizer. Zira ona göre ilim Batı'dadır ve öğrencilerin ilmi yerinde görmeleri en doğru yoldur. Böylece bilimi ve teknolojiyi ülkemize getirmek çok kolay olacaktır.[180]

Abdullah Cevdet, toplumsal gelişim için uluslararası düzeyde bilgi ve teknoloji transferinin önemine değinir. Cevdet, bunun için Batı'dan bu işin uzmanlarını ülkemize davet etmenin yanında, bilgi ve teknolojinin geliştiği ülkelere öğrencilerin gönderilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde en kısa sürede bilgi ve kabiliyetlerinin gelişeceğine ve ülkeye döndükten sonra mevcut bilgileri ile ülkeye ışık

[178] Cevdet, a.g.m., 2008, 101.
[179] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 370.
[180] Uçar, a.g.e., 1997, 130-132.

saçacaklarına inanır. Cevdet bu düşüncesine dayanak olarak toplum için önemli görülen İslam kültüründe yer bulmuş bazı hadisleri hatırlatmıştır: "*Beşikten mezara kadar ilim ve fen tahsil et*", "*Ulûm ve funûn Çin'de bile olsa tahsil için Çin'e kadar git*", "*Hikmet müminin kaybolmuş malıdır, nerede bulsa alır*." Cevdet, yurt dışına öğrenci yollanması için dini duyguları da düşüncelerine destek yaparak teşvikte bulunmuştur. Ayrıca Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin o ülkede, gittikleri ülkenin dilini öğrenmelerinin de çok önemli olduğunu İslam dinine dayanarak ifade etmiştir. Cevdet, "*Bir kavmin lisânını öğrenen o kavmin hile ve oyunlarından emîn olur*." yaklaşımını hatırlatarak aksini iddia edenleri eleştirmiştir.[181]

2.5.3.4. Medrese eğitiminin modernleşmesi

Abdullah Cevdet'in Batılılaşma yolunda gerekliliğine inandığı kaliteli eğitimin gerçekleşmesi için yapmak istediği bir diğer değişiklik ise medreseler hakkındadır. Ona göre medreseler bozulmuştur ve medreselerde verilen eğitim, Avrupa'yla kıyaslanamayacak kadar vasat durumdadır. Ona göre, medresedeki eğitime, eğitim dahi denemez; bu sadece öğrencileri uyutmaktır.[182]

Cevdet öncelikle ulemanın hurafelerle birbirine karışmış din bilgisine sahip bir sınıf olduğunu, ilmi sadece tefsir, fıkıh ve hadisten ibaret saydıklarını belirtir ve onları fen bilimleri ve felsefeye hiç değer vermemelerini sebebiyle eleştirir. Tanımladığı bu tip ulemaya "softa" diye hitap etmiş;[183] onları geliştirmenin önemli olduğunu ifade etmiştir: " *Biz softaları ortadan kaldırmak değil, onları yüceltmek istiyoruz. Fakat biz yükselmek istemeyiz dedikleri halde onları yükseltip yücelteceğiz, çünkü bu milletin mutlak surette ve bütün vicdani kanaatimle söylüyorum kurtarılması ve yüceltilmesi bu sınıfın kurtarılması ve yüceltilmesine bağlıdır.*"[184] Cevdet, mevcutta bulunan ulemayı görmezden gelmemiş, halkta saygınlık sahibi olan bu grubu da yanına almak istemiştir. Bu şekilde eğitimin daha hızlı düzelebileceği kanaatine vardığı düşünülebilir.

---

[181] Cevdet, a.g.m., 2008c, 72.
[182] Uçar, a.g.e., 1997, 135-136, 138.
[183] Doğan, a.g.e., 1996, 211.
[184] Cevdet, A. (2008ı). "Softalığa Dâir", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 152.

Cevdet, aynı şekilde, ulemanın eğitiminden geçen medrese öğrencilerini de eleştirir. Medreseye giden öğrencilerin amacının askerden kaçmak olduğunu düşünmektedir. Medresede eğitim alanların yaşlarının[185] bu nedenle yüksek olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan medreseler için devletin harcadığı az miktardaki parayı eleştirmiştir. Zira bu dönemde memleketin geleceğini ellerinde tutan medreselere harcanacak paranın çok daha fazla olması gerektiğini savunmuştur. Medreselerdeki bu durumun çok ehemmiyetli ve acil bir sorun olduğunu ifade etmiştir. Cevdet'e göre bu okullar harp okulları kadar gereklidir.[186] Çünkü ona göre, memleketin kurtuluşu iyi eğitilmiş din adamları ile mümkün olacaktır.

Ancak tüm eleştirilere rağmen medreselerde herhangi bir düzelme göremeyen Abdullah Cevdet, görüşünü yenilemiş ve artık bu medreselerin kapatılması gerektiği kanaatine varmıştır. "Pek Uyanık Bir Uyku"da bu hususa da değinmiş ve bazı medreselerin kapatılacağından ve bazılarının yerine yeni kurulacak yabancı okullardan bahsedilmiştir.[187]

2.5.4. Halkın Aydınlatılmasında Öğretmenlerin ve Din Adamlarının Rolü

Abdullah Cevdet arzuladığı eğitimin önemli bir unsuru olan öğretmenlere çok önem vermektedir. Zira hedeflediği Batılı toplumun fertlerini yetiştirecek onlardır, bu nedenle öğretmenleri "manevi ordu" olarak nitelendirmiştir. Cevdet'e göre öğretmenler nitelikli olmalıdır ki nitelikli şehzadeler, yöneticiler yetiştirebilsin. Cevdet'e göre kendisine nur verilmeyenden nur istemeye hakkımız olamaz.[188] Bu nedenle tüm şehzadelere ve özellikle veliahtların eğitimlerine özellikle dikkat edilmedir. Şehzadeler ordu ve donanmaya dahil edilmeli, orada ilerleyerek yetişmelidir.[189]

Abdullah Cevdet'e göre, din adamlarının eğitimine de önem verilmelidir. Zira din adamlarının halkın tamamına ulaşması, eğitimin ulaşmasından çok daha kolaydır.

---

[185] "*Medreselerde mevcut talebenin on beş yaşından yukarı olmak üzere, yaşlarının en yükseği – ekseriyet itibariyle- otuz beştir ve kırk ve elli yaşında talebe pek çoktur."* Cevdet, a.g.m., 2008ı, 152-155.

[186] Cevdet, a.g.m., 2008ı, 152-155.

[187] Hakkı, K. İ. (2008). "Pek Uyanık Bir Uyku" Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 227.

[188] Uçar, a.g.e., 1997, 139.

[189] Hakkı, a.g.m., 2008, 222.

> Bir milletin her ferdi için mektepten çıkmak nasip olmaz. Fakat bir milletin her ferdi, köyünün rahibi imamı ile münasebette bulunur. Mektep yüzü görmemiş adamlar yüz ve yüz binlerce bulunabildiği halde cami, kilise, havra, netice-i kelam bir mabet görmemiş bir hoca veya rahip vaazını dinlememiş adam pek az bulunur.[190]

Cevdet bu sözleriyle ruhani sınıfın alacağı eğitimin bu nedenle çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca devletin her köye mühendis, veteriner gibi meslek icra edenleri sağlayamayacağını ama her köye din görevlisi sağlayabileceğini, bu nedenle bir din görevlisine tıbbi, hukuki, zirai bilgiler verilirse bu durumun köylülerin hayatını önemli ölçüde kolaylaştırabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle, Cevdet'e göre ibadethanelerde dini eğitimin yanı sıra bu tip bilgilerin de halka aktarılması gerekir. Zira Cevdet, Avusturya ve Macar softalarının mezun olduktan sonra bir köye rahip olarak atandıklarını ve atandıkları yerlerde rahipliğin yanında doktorluk, mühendislik, hâkimlik gibi birçok işi yapacak donanımda yetiştiklerini aktarır ve bu tip bir eğitimin örnek alınması gerektiğini savunur.[191]

2.5.5 Kadınların Eğitimi

Cevdet'e göre, gerçek bir Batılılaşma için kadınların eğitimine de en az erkeklerin eğitimine verilen önem kadar önem verilmesi gerekmektedir. Cevdet'in Batı'yı üstün görmediği nadir hususlardan biri kadına verilen değerdir. Zira İçtihad'ın ilk sayısında[192] Batı ve Doğu ülkelerindeki kadınları kıyasladığında, Doğulu kadınların daha üstün olduğu sonucuna varmıştır. Cevdet'e göre, Batı'da kadına değer verilmezken, Doğuda kadınların "eş" olmaları durumunda bir değerleri vardır. Doğulu kadın, erkek tarafından desteklenir. Cevdet'in bu hususta İslam dininin kadına verdiği haklar nedeniyle Batılı kadınlardan üstün bir yere sahip olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Yine kadın elindeki mülkün üzerindeki tasarruf hakkına tek başına sahip olabilmektedir. Cevdet'e göre, Doğulu kadınları Batılı kadınlardan geride bırakan husus ise kadınların eğitimden uzak tutulup cahil bırakılmalarıdır.[193]

Cevdet, *"... Talebu'l-ilmi farizâtun alâ külli müslimin ve muslimetin" Yanî, "İlim ve irfan tahsin etmek, öğrenmek, erkek ve kadın her Müslim üzerine farzdır" der ve ilim*

[190] Cevdet, a.g.m., 2008ı, 154-155.
[191] Cevdet, a.g.m., 2008ı, 154-155.
[192] Djevdet, A. (1904), "L'Esclavage des Musulmanes", İçtihad, sayı: 1, s. 7.
[193] Doğan, a.g.m., 2012, 143.

öğrenmenin emir ve gerekliliklerinden erkekleri kadınlardan katiyen ayrı tutmaz…"[194] diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında ise kızların okutulmamasına dini gerekçeler bulanları şiddetle eleştirmiştir:

> …Böyle bir yüce ve aydınlatıcı dinin mensupları geçinenlerin, kız çocukları hakkında "Adam sende kızlar için ulûm ve fünûn tahsiline ne lüzum var namaz sürelerini öğrensinler yeter" gibi hezeyânı, hezeyandar bir şekilde tekrâr ederek ve Müslüman olarak, İslâm'ın sadrında yetişmiş şâireleri, edîbeleri faziletli kimseleri ve hattâ cengâverleri bilmeyerek, Müslüman kadınları cehâlet ve gaflet içinde bırakmak gibi çürümüş, bozulmuş ve kokuşmuş büyük bir cinâyeti işleme cüretlerini nereden alabilirler?[195]

Bu nedenle Cevdet, *"…Namaz gibi her Müslüman kadın ve erkeğe farz olan ilim tahsil etmeye ve sana öğrenmeye süratle koşalım…"* diyerek kadınların da erkeklerin de bilim peşinde koşmalarının zorunluluğunu ifade etmiştir.

Güngör, yine İslam dininden destek alarak çocukluktan itibaren kadınlara eğitim verilmesi gerektiğini savunmuştur. Kız çocuğuna eğitim verilmesine gerek olmadığı görüşünü İslam'ın yanlış yorumlanması olarak ifade etmiştir. Cevdet bu iddiasını da İslami kanıtlar sunarak ortaya koyar. Cevdet'e göre, kadınların gelişmesi toplumun gelişmesidir. Kadın gelişirse, yetiştirdiği çocukları da gelişmiş olacaktır.[196] Ona göre, kadınların en önemli görevlerinden birisi gelecek nesilleri yetiştirmektir. "*…insâniyetperver erkeklerin, kadınların validesi ve yetiştiricisi, terbiye edici olmaktır…*" sözleriyle bunu açıkça ifade etmiştir. Cevdet, Victor Hugo'dan alıntı yaparak "*toplumsal muamma'nın anahtarı kadındadır*" diyerek kadının önemini vurgulamıştır.[197]

Cevdet'e göre, toplumların kaderini kadınlar belirleyecektir: "*Şarkta da garpta da toplumların alın yazılarını, kadınlar, el ile dokunacak ve göz ile görülecek bir şekilde, kendilerine verilen ilahi şefkat ve fetanetle yazacaklardır…*"[198] Bu nedenle ata binmek, yüzmek gibi eğitimlere önem verilmesi gerektiğini ve bu eğitimlere erkekler kadar kadınların da katılması gerektiğini savunmuştur.[199]

---

[194] Cevdet, a.g.m., 2008c, 74.
[195] Cevdet, a.g.m., 2008c, 74.
[196] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 171.
[197] Cevdet, A. (2008d). "Kadınlarda Gâye-i Hayat", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 93.
[198] Cevdet, "Kadınlarda Gâye-i Hayat", 93.
[199] Hakkı, a.g.m., 2008, 224.

Cevdet ve arkadaşları, kız çocukları için diğer okulların yanında bir tıp mektebinin olmasının şart olduğunu ve bu eğitimden sonra doktorluk yapabilmeleri gerektiğini ifade ederler.[200] Hatta Cevdet Sıhhiye Müdüriyeti Umumiliğine atandığı dönemde kız öğrencilerin tıp okullarına alınmasını sağlamıştır.[201]

Öte yandan, Cumhuriyet dönemi inkılapları arasında yer alan Tevhidi Tedrisat'ı yani kadın, erkek ayrılmadan eğitimlerinin beraber yürütülmesi gerekliliğini 1913 yılında ilk olarak Abdullah Cevdet savunmuştur.[202]

Cevdet, Batı'nın cinsiyet eksenli ayrımcılığı artık bıraktığını, hem kadını hem erkeği toplumun bir parçası olarak kabul ettiğini ifade eder. Bu nedenle Cevdet, Batı Medeniyetine girebilmek için en kısa zamanda aynı uygulamaya geçmek şarttır, demiştir. Bunun yapılabileceği en uygun zamanın ise Cumhuriyet'in kurulduğu dönem olduğunu ifade etmiştir: "*Türk halkının mutaassıp ve mürteci olmadığını Mustafa Kemal Paşa'nın dehakar gözleri herkesten evvel gördü... Terbiye-i müşterekeyi tesiste tereddüt etmek büyük bir ziyan olur.*"[203]

Cevdet'in kadın eğitimi hakkındaki düşüncelerine bakıldığında görülüyor ki yüzyıllardır göz ardı edilen bu konu hakkında Cevdet ve arkadaşları II. Meşrutiyet döneminden itibaren önemli düşünceler ileriye sürmüşler ve kadının toplumsal varlığının önemini ve güçlendirilmesinin gerekliliğinin altını çizmişlerdir.

2.6. Cevdet'in Sosyal Hayat Hakkındaki Görüşleri

Abdullah Cevdet, Batılılaşalım derken sadece Batının taklidini yapmayı önermemektedir. Cevdet'e göre Batı'nın ilmini aldığımız gibi kültürünü de almamız gerekmektedir. Cevdet, kültürel değişikliğinin de şart olduğunu savunmuştur. Ona göre bu şekilde Batılılaşmak zaruridir. Zira Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özelliklerin çağın gerisinde kaldığı kanaatindedir. Kültür değişikliğini gerçekleştirebilmek için Cevdet, Osmanlı toplumuna çeşitli adabı muaşeret[204]

[200] Hakkı, a.g.m., 2008, 226.
[201] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 298.
[202] Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 258.
[203] Cevdet, A. "Müşterek Terbiye, Tevhid-i Tedrisat", *İctihad*, 168, 1924, s.3400' den aktaran Uçar, a.g.m., 2011, 22.
[204] Bu kurallar 1927 yılında İstanbul'da Abdullah Cevdet'in "Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi" adında yayımlanmıştır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; aile hayatı,

kurallarını aktarmaya çalışmıştır.[205] Bu kitapta aile son derece detaylı bir şekilde incelenmiş; Ailenin Batı'ya uygun şekilde düzenlenmiş sosyo-kültürel değişimi tarif edilmiştir.[206] Cevdet bu kitapla, hem modern topluma uygun yaşamanın kurallarını anlatmış hem de herkesi seçkin bir fert yapmaya çalışmış; ayrıca bu çalışma ile halkı 1. Dünya Savaşından sonra değişen toplum yapısından ve yeni adetlerden haberdar etmeyi hedeflemiştir. Böylece terbiye ve iyilik açısından gelişenler mükemmel insana ulaşacaktır.[207]

Abdullah Cevdet, dünyayı boş vermiş, tembel insanlarla beraber yaşamaktan şikâyetçidir. Hatta bu durumu sağırlar pazarında davulcu olmaya benzetir.[208] Cevdet'e göre bir kişinin ulaşmak için uğraşması gereken gayeler şöyledir:

> …kuvvetli olmaktır, ideal sahibi olmaktır, zengin olmaktır, yüksek nüfuzlu olmaktır, ümrana, afiyete, irfana, vicdana, istiklale, malik olmaktır. İdealin ne demek olduğunu bilmeyenler Avrupa'nın ortaya koyduğu ümran ve medeniyetini yakından ve senelerce mütalaa ve tetkik etmemiş ve o kavga ve amansız yarış içinde açık gözle, açık yürekle yaşamamış olanlar bu coşkun selin ve bu sillenin kuvvet ve şiddetini taktir edememekte pek mazurdurlar…[209]

Cevdet'in "Ah Kafam" başlıklı yazısında hakkını aramayan, arkasını bir yere veya bir kişiye dayayıp korunmayı bekleyen, yaşadıklarının sorumluluğunu almayan kişileri eleştirmiştir:

> Türkçe'de bir darb-ı mesel vardır: "Herifin göğsüne vurmuşlar, ah arkam demiş, vuran sormuş: ben senin göğsüne vurdum, sen neden vay arkam diyorsun? Demiş. Dövülen, eğer benim arkam, hamim, koruyanım olsaydı göğsüme vuramazdın cevabını vermiş" tarzındadır. Ben vay arkam feryadı yerine, vay kafam feryadını ikâme lazım geldiğine inanıyorum.[210]

Yazının devamında Türkiye'de herhangi bir konuda haksızlık yapılması durumunda, bu haksızlığın nedeninin sadece hükümet kaynaklı olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Cevdet bu düşünce tarzını doğru bulmamakta ve sorumluluktan kaçıldığını düşünmektedir. Ona göre asıl sorumlunun kendileri olduğu birçok durumda sadece

---

hizmetçiler, sokağa çıkmalar, ziyaretler ve kabuller, merasimlerdir. Her bölümün altında birçok başlık bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bknz. Meriç, a.g.e., 2007, 263-264.

[205] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 361.

[206] Meriç, a.g.e., 2007, 59.

[207] Meriç, a.g.e., 2007, 260, 271.

[208] Gündüz, G. (2007). "Ömrü Ateş Bir Şairin Feryadı: Abdullah Cevdet'in Şiirlerinde Sosyolojik Temalar", *Folklör/Edebiyat*, 13(52), 132.

[209] Cevdet, A. (2008h). "Mutmain Değilim", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 133.

[210] Cevdet, A. (2008b). "Ah Kafam", Gündüz. M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 123-124.

hükümeti suçlanmakla yetinilmiştir. Bu düşüncesini çeşitli örnekler ile kanıtlamaya çalışmıştır. Bu örneklerden birisi, Büyükada'dan dönerken vapurda karşılaştığı bir olaydır. Cevdet, vapurda otururken bulunduğu yere çok sinirlenmiş vaziyette birisi gelir. Eşyası ile vapura binmek için bilet aldığı halde kaptanın eşyayı gemiye almaması nedeniyle eşyanın iskelede kalmasından dolayı çok sinirlendiğini öğrenir. Eşyalarını vapura alamayan adam bunun sorumlusunun hükümet olduğundan dem vurur. Bunun üzerine Cevdet, gereksiz yere sinirlendiğini İstanbul'a varır varmaz bir dilekçe ile başından geçenleri anlatıp şikâyette bulunabileceğini ve zararını tazmin edebileceğini söyler.[211] Adam "*Aman efendim, kim uğraşacak, bir sene gidip gelmek lazım*." şeklinde cevap verince Cevdet sinirlenir ve şu ifadelerde bulunur:

> Bu halde affedersiniz, ama kusur ve hatta kabahat idareden veya hükümetten ziyâde sizde. Siz hakkınızı aramaktan ve size yapılan bir haksız muameleye veyahut apaçık bir zulme bir omuz silkmek ile mukabele ve bununla yetinirseniz ve böyle yaptığınızı ve daima da böyle yapacağınızı itiraf ettiniz, bu halde, bu huy ve tabiatta bulunan vatandaşların nesli devam ettikçe memleketimizde, hak, adalet, kanuna riayet ve itaat pek az olarak mevcut olacak ve bazen de hiç olmayacaktır. Siz bugün kendi nefsinize karşı yapılan bir haksızlığı ret ve kanunî yollara müracaata arz etmemekle yalnız kendi hukukunu değil, bütün vatandaşların ve hatta henüz doğmamış olan vatandaşlarınızın hukukuna da taaruz etmiş oluyorsunuz. Zirâ davâ eder, ya biletçiyi yahut kaptanı görevinden uzaklaştırır ve bir zarar ve ziyân mecbur ettirirseniz, bu bütün Vapur ve Seyahat İdaresî memurlarının kulağına küpe olur…[212]

İşte bu nedenle Cevdet, toplumdaki sosyal devrimi şart görmektedir. Eğitim ile toplum fertlerinde bir ilerleme görülebileceğini ifade etmektedir. Böylece hukukunu bilen ve hakkını arayan bireylerin yetişebileceğini savunmaktadır.[213]

Abdullah Cevdet, sosyal hayatın içinde kişinin nefsine hakim olması gerektiğini ve kötü alışkanlıklardan uzak durması gerektiği görüşündedir:

> En büyük hakimlik insanın kendi nefsine hakim olmasıdır. Nefsine hakim olmayan ferdler evvelâ kendi nefsinin sonra başkalarının mahkûmu olur; bundan dolayıdır, ki cığarayı, içkiyi, kumarı ve sa'ir faydasız ve muzır şeyleri terk edemeyen kimse nefsine hâkim olmayan bir insandır ve binâ'en'aleyh başkalarının da hükmü altına düşmeye doğru yavaş yavaş yürüyor demekdir. Bir millet de böyledir, bir millet de içtima'î bir şahsiyyet demekdir.[214]

---

[211] Cevdet, a.g.m., 2008b, 123-124.
[212] Cevdet, a.g.m., 2008b, 124-125.
[213] Uçar, R. (2011). "Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi* 5(10), 18.
[214] Cevdet, a.g.m., 1932d, 5767.

Doktor Mazhar Osman Bey'in Cevdet hakkındaki sözleri onun sözlerini onaylar niteliktedir: *"...Abdullah Cevdet ahlâksızlığın, içkinin, hattâ tütünün bile düşmanı idi. O insanları temiz aile, samimî cemiyet halinde görmeyi sever ve isterdi. Her halile hepimize nümune olacak bir aile babası idi..."*[215]

Cevdet, toplumun ahlakına önem vermiş ve toplumun cehaletini düşman olarak görmüştür. Süleyman Nazif'in İçtihad dergisinde kaleme aldığı yazısına cevaben yazdığı köşe yazısında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "*Bizim en büyük hasmımız Bulgar değil, Yunan değil, bizim inatçı cahilliğimiz, yoksulluk ve beceriksizliğimiz, miskin tevekkülümüz, gâfil taassubumuz, maddî ve manevî fakirliğimizdir*." Yine aynı yazının devamında, "*...Bulgar kesti, yaktı, aldı, çekildi. Fakat hiç doymayan, yanımızdan, kanımızdan hiç ayrılmayan, dâima bizi kemiren, bizi bitiren hasmımız mevcut ve hükümrandır: Kadercilik anlayışımız, kader-perestliğimiz, meskenimiz, irâdesizliğimiz!*" sözleriyle toplumu eleştirmiştir.[216]

Toplumun içinde bulunduğu cahillikten ise ancak Avrupa'nın önderliğinde kurtarılabilmenin mümkün olduğuna inamıştır. Batının bilim ve tekniğinin yanında; örfünü, adetini ve geleneğini de almamız gerektiğini savunur. Cevdet'e göre Osmanlı gelenek ve görenekleri, zamanın ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Nitekim gelenek ve görenekleri değiştirmeye katkı sağlamak için 1927 yılında "Mükemmel ve Resimle Adabi Muaşeret Rehberi" yayınlamıştır.[217] Bu dönemde birden fazla adabı muaşeret konulu kitap yayımlanmış olsa da aralarındaki en geniş kapsamlı ve detaylı eser Cevdet'in eseridir.[218]

Cevdet'in üzerinde durduğu diğer bir konu ise tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. Ona göre bu kurumlar tembellik yuvası haline gelerek işlevlerini kaybetmiştir.[219]

---

[215] Osman Bey, a.g.m., 1932, 5875.

[216] Cevdet, A. (2008a). "Abdullah Cevdet Bey'in [Süleyman Nazif'e] Cevabı", (Ed.). Gündüz, M. *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 203-205.

[217] Cevdet'in bu eserde Osmanlı geleneğine ait övdüğü tek alışkanlık yemeklerden önce ve sonra yapılan temizliktir. Meriç, a.g.e., 2007, 141.

[218] Meriç, a.g.e., 2007, 237. Âdâb-ı muâşeret kitaplarıyla belirli bir yaşam biçimi ve şeklî görünüm teşvik edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan sinema ve tiyatro da toplumsal değişmenin yaygınlaşmasını desteklemektedir. Abdullah Cevdet'in, Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi adlı kitabının devlet tarafından vatandaşlara bedava dağıtılması da Cumhuriyet'in yeni toplumsal düzenlemelere dair hassasiyetini gösterir. Özellikle eski yaşam tarzına, kıyafete karşı yergilerin yapıldığı piyesler ve yazılı eserler sıklıkla görülmektedir. Meriç, N, (2018). "Şehir ve Âdâb-ı Muâşeretin Hâlleri", *Şehir ve Düşünce Dergisi*, 12, 78.

[219] Hakkı, a.g.m., 2008, 226.

Cevdet'in toplumda gözlemlediği ve gerçekle ilgisi olmadığı halde toplumun inandığı düşüncelerden biri, namaz kılmayan insanların varlığı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğidir. Bu düşünce yapısı Cevdet'i endişelendirmektedir. Bu nedenle toplumun kültür seviyesini yükseltme gerekliliğinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.[220] Cevdet, kültür sorunları çözümlenmeden hiçbir şekilde politika yapılamayacağı görüşüne sahiptir. Bu özelliği nedeniyle aydınlanmacılar akımındaki ansiklopedistlere benzetilir.[221]

Özellikle toplum üyelerinde kültürel bir birikim sağlanabilmesi amacıyla Batı ve Doğu'da yayımlanan başta edebiyat klâsikleri olmak üzere tüm eserlerin halk kitlelerine ulaştırılıp okunmasını sağlanmasının toplumu ileriye götüreceğine inanmış, bu nedenle bu eserlerin çevirilerinin[222] yapılması gerektiğini savunmuştur. Cevdet'in bu çeviri faaliyetleri Jön Türk çevrelerinde büyük bir ilgi ile karşılanmakla beraber; Cevdet dışında Jön Türkler arasında bu hususta çalışma yapan olmamıştır.[223]

Ancak toplumun okuma yazması yokken çevirilerin kültür seviyesini artırmak bakımından sadece bir hayal olacağının farkında olan Cevdet, köylere ulaşılıp halka okuma yazma öğretilmesini bir zorunluluk olarak görmektedir. Zira bilgi düzeyi yükselen halk, hurafelerden uzaklaşıp aklın yolunda ilerlemeye başlayacaktır.[224] Hurafelere olan inanış Cevdet'e göre akıl almaz seviyelere ulaşmıştır. Cevdet, İçtihat'ın 61. sayısında yayımlanan "Vur Fakat Dinle" başlıklı yazısında Trabzon Lisesi'nde çalışan din ilimleri öğretmeninin sözlerini aktarmıştır: "*...Efendiler senelerden beri devam eden mağlubiyetlerimize sebep askerlerimizin önünde mızıka bulunmasıdır. Haram olan bir şey asker önünde bulunursa o asker gâlip gelir mi?...*"[225] Bu ifadeler Cevdet'in ortadan kaldırmak istediği bilimsellikten uzak anlayışa örnek verilebilir. Ancak toplumdaki bu düşünce tarzı, günümüzde varlığını hala korumaktadır. Örneğin 1999 yılında gerçekleşen Gölcük depreminden sonra yayımlanan bir kitapta, depremden birkaç saat önce oynanan bir tiyatrodaki kadın

[220] Uçar, a.g.e., 1997, 103.
[221] Mardin, a.g.e., 2017, 226.
[222] Abdullah Cevdet'in bu dönemki çevirilerine bakıldığında bunların büyük bir bölümünün Shakespeare, Schiller gibi büyük edebiyatçıların kitapları olduğu ve bunların propaganda amacının yanı sıra toplumda bir kültürel birikim yaratılmasına yönelik oldukları görülür. Hanioğlu, a.g.e., 1981, 178.
[223] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 177.
[224] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 177.
[225] Cevdet, a.g.m., 2008, 165.

oyuncuların kıyafetlerinin açıklığı depreme neden olarak gösterilmiştir. Dahası depremin doğal bir oluşum olduğunu ifade edenler de dinsizlikle suçlanmıştır.[226] Yine 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 virüsü nedeniyle ortaya çıkan tedbirler kapsamında kısıtlamalardan bazıları; geçici süreler ile sokağa çıkamama, seyahatlerin durdurulması, camilerin kapatılması, Kâbe'ye ziyaretçi alınamaması olmuştur. Bu olayın nedeni olarak ise "Allah'ın Kullarına Kızması"nı gerekçe gösterenler olmuştur.[227]

2.7. Cevdet'in Nüfus Politikası ve Topluma Yansıması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel alanda temellerinin atılmasına önemli derecede katkısı olan Abdullah Cevdet hakkında değinilmesi gereken bir diğer konu "Islah-ı nesil" yani damızlık erkek projesi iddiası hakkındadır.

Öncelikle ifade edilmelidir ki Abdullah Cevdet'in böyle bir beyanının olup olmadığı kesin olarak bilinememektedir. Cevdet'in bu mesele hakkında Akşam Gazetesi'nde bir yazısı şu şekildedir:

> … memleketin müthiş nüfus boşluğu hakkında Türkleşmek şartıyla kaydını açık bir şekilde ve katiyen koyduktan sonra "Almanya ve İtalya gibi her sene bir milyona yakın miktarda artan memleketlerin göçmen akınını, istediğimiz takdirde Anadolu'nun boş olan ve hazineler vermek için güç, kuvvet ve ilim ve sanat bekleyen toprakları üzerine açabiliriz" anlamına gelen bir açıklama ortaya koymuştum. Aynen bu şekilde olan ifadem hiç mana ve mahiyeti olmadığı halde *"Reis-i Cumhur Tarafından Kabul Edilen Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Damızlık İnsan Celbi Hakkında Fikri"* gibi garip bir başlık altına alınmıştır…[228]

Cevdet bu ifadeler ile başlamış olduğu yazının devamında defalarca iftiraya uğradığını ifade etmiştir. "*...Türk ve Müslüman olmakta asla tereddüt etmeyecek derecede nurlanmış ve bulundukları muhitten taşıp dökülmeye mahkum muhacir selleri vardır. Bunlardan istifade edilebilir demekle 'damızlık insanın' ve 'kan tasfiyesi'nin ne münasebeti vardır?...*" diyerek sözlerinin çarpıtıldığını vurgulamıştır. "*...Fakat hakikat birkaç kürek toprakla örtülemeyecek ve defnedilmeyecek kadar büyük ve*

[226] https://www.hurriyet.com.tr/gundem/deprem-nedeni-tiyatroymus-39106794 (20.07.2020)
[227] http://www.yenimesaj.com.tr/ne-yaptik-da-allah-bizi-evinden-kovdu-H1339418.htm (11.06.2020)
[228] Cevdet, A. (2008g). "Mesele'nin Mahiyeti", Gündüz, M. (Ed.). *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 237-239.

ateşlidir…" sözleriyle Cevdet kendini savunmak için yazmış olduğu yazısını tamamlamıştır. [229]

Tartışma, 25 Mayıs 1920'de Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Müdürlüğüne atanmasından sonra bir Fransız dergisine Türkiye'nin nüfus ve tarım politikası hakkında verdiği demeçle başlamıştır. Cevdet'in demeci başlangıçta herhangi bir tepkiye neden olmamıştır. Daha sonra 1925 yılında Cevdet, Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrılınca tepkiler patlak vermiştir. Mustafa Kemal'in, Cevdet'i Ankara'ya ne için çağırdığı da kesin olarak bilinememektedir. Cevdet'in bu seyahat hakkında yazdığı "Gazi'nin Köşkünde" adlı yazısında da neden çağrıldığından bahsedilmemiştir.[230] Bazıları Abdullah Cevdet'in Elazığ milletvekilliğine getirilmek istendiğini iddia etmiş; bazıları ise milletvekilliği için değil, Sıhhiye müsteşarlığı için çağrıldığını ileri sürmüştür.[231]

Cevdet'in Ankara'ya gitmesinin ardından dönemin gazetelerinde Abdullah Cevdet'in Avrupa'dan damızlık erkek getirmek istediği hakkında haberler çıkmaya başlamıştır. Toplum, Cevdet hakkındaki görüşler açısından ikiye ayrılmıştır. Damızlık erkek ithal etme hususu olumlu ve olumsuz olmak üzere önemli ölçüde iki grup taraftar toplamıştır.[232] Cevdet'in bu şekilde bir projesi olduğu kanıtlanmamakla beraber toplum gündeminde gerçekmiş gibi yer almıştır. Ancak Cevdet hakkında en detaylı çalışmayı yapmış olan Hanioğlu, bu iddianın İslamcı çevrelerce Cevdet'i suçlamak için ortaya atıldığı kanaatindedir.[233] Zira Abdullah Cevdet, Avrupa ülkelerinden, özellikle tarımla uğraşanlar arasından, getirilecek göçmenlerle ülkede nüfus artışı ve tarımsal gelişim sağlanmasını planlamıştır. Bu görüş İslamcı çevrelerce saptırılıp Abdullah Cevdet'in damızlık erkek getirmek istediği şeklinde yansıtılmıştır.[234] Cevdet'in bu görüşlerin ilk şekli olarak görebileceğimiz 1913 tarihli "Köylülerimiz İçin" başlıklı yazısında düşüncesinin temellerinin iddia edildiği gibi damızlık erkek ithal etmek olmadığı görülmektedir.[235]

---

[229] Cevdet, a.g.m., (2008g), 237-239.
[230] Gündüz, a.g.e., 2010, 260-261.
[231] Arıkan, Z. (2005b)."Dr. Abdullah Cevdet'in bir Mektubundan: Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük", *Toplumsal Tarih*, 23(136), 98-103.
[232] Gündüz, a.g.m., 2008, 48.
[233] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 387-388.
[234] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 387-388.
[235] Cevdet, A. (2008f). "Köylülerimiz İçin" Gündüz, M. (Ed.). ***İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*** içinde, Ankara: Lotus Yayınevi, 166-171.

Cevdet, bu yazısında ilk olarak köylülerin önemini vurgulayarak ülkenin düştüğü durumu açıklamıştır: "*Büyük bir felakete düştük. Avrupa vilayetlerimiz elden gitti… Bununla beraber her şeyimiz gitmiş değildir. Çünkü ümidimiz bâkidir... memleketimiz henüz elimizdedir.*" Ancak memleketin topraklarının varlığı tek başına yeterli değildir: "*…Bir şeye malik olma, o şeyi muhafaza ve müdafaa etmek ve ondan tam anlamıyla emniyetli bir şekilde istifa etmek ve ondan nimetlenebilmektir. Malik olmanın bu hakiki manasıyla bizim ne kadar fakir olduğumuz meydandadır…*" Cevdet'e göre Anadolu'nun durumu kötüdür: "*... biz hakikat halde mâlik olmadığımız yerleri kaybettik. Şuanda kaybetmediğimiz yerlere ise hakiki manasıyla mâlik değiliz. Demek ki, yeni fetihler yapmak ihtiyacı önündeyiz. Anadolu'yu iskân etmek ihtiyacı önündeyiz… Bu meydanda kan ve alın teri değil 'beyin teri' dökülecek…*" Ardından köylünün içinde bulunduğu koşulları gözler önüne sermiştir ve köylüye yardım edilmesi gerektiğini savunmuştur.[236]

Cevdet'in "Köylülerimiz İçin" yazısı dikkate alındığında onun Anadolu'yu zor durumundan çıkarmak istediği, köylüyü eğitip kendi güçlerini artırmak istediği, onların bilgi seviyesini yükseltip topraktan ve hayvanlardan maksimum verimin alınmasıyla güçlenilmesini istediği görülmektedir. Bunun için bazı yöntemler aktarırken nüfusu artırma hususuna değinmiştir:

> Nüfusu nitelik ve nicelik olarak yükseltmek. Bu düsturu tatbik etmek için neler yapılacağını burada açıklamaya ve ortaya koymaya lüzum yoktur. Her sağduyu ve akıl sahibinin, kolaylıkla tayin ve icra edebileceği tedbirlerdir.
>
> Hayvanları, mesela at cinsini çoğaltmak ve ıslah etmek için az çok tedbirler alınır, talimnâmeler, tertip edilir, memurlar vazifeli kılınır olduğu halde, 'insan cinsini çoğaltma ve ıslah' başlığıyla kaleme alınacak bir makalenin bile okunmaya tenezzül edilemeyecek bir çirkinlik addolunacağı muhakkaktır. Mahsuldar, fakat oturanı olmayan arazimizin canlanması ve iskânı bizim öncelikli ve mukaddes fetihlerimizi teşkil etsin. Rumeli vilâyetlerinden binlerce memur geldi. Bunlara kanunen işinden ayrılmış nazarıyla bile bakılamaz.[237]

Cevdet, bu yazısında "insan ırkını çoğaltmak" adı altında bir çalışma yapılamayacağını vurgulayarak başka çözümlerin bulunması gerektiğini ifade etmek suretiyle kendince çözümler üretmiştir.

[236] Cevdet, a.g.m., 2008f, 167.
[237] Cevdet, a.g.m., 2008f, 169.

Aksi görüşü savunan Samet Ağaoğlu ise, iddiasını ispatlayacak herhangi bir kanıt ortaya koymamıştır.[238] Hilmi Ziya Ülken'de, Cevdet'in melezleşme teorisini savunduğunu iddia etmiştir. Fakat herhangi bir kanıt sunmamıştır.[239] Yine Erol Güngör, Cevdet'i Türk milletinin biyolojik verasetini değiştirmek istemekle suçlamış ancak herhangi bir kanıt ortaya koymamıştır.[240] Cevdet'in yanlış anlaşılmasının en büyük nedeni görüşlerini ifade ederken kullandığı sert ve yanlış anlaşılmaya müsait üslubudur.[241] Hatta Cevdet bir yazısında, "*Büyük bir acı, üzüntü ve heyecanla görüyorum ki, bazıları gibi sende beni anlamıyorsun…*" sözleriyle yakın dostu Süleyman Nazif'in dahi onu anlamadığı için duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.[242]

Aradan geçen onca zamana rağmen Abdullah Cevdet'e karşı takınılan olumsuz tavrın günümüzde de varlığını sürdürmekte olduğunu, 2005 yılında Ankara'da bulunan Abdullah Cevdet Caddesinin gündeme gelmesiyle görmüş bulunmaktayız.[243]

Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2005 yılında Abdullah Cevdet Caddesi'nin adını, "damızlık erkek getirmek istediği" iddialarını ortaya atarak değiştirmiş ve dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun adını vermiştir. Ancak Avukat Sedat Vural bu değişikliğe karşı iptal davası açmış ve değişikliği yargıya taşımıştır. Dava sonucunda Ankara 5. İdare Mahkemesi, sokak isim değişikliğini gerektirecek hukuken geçerli bir nedenin olmadığına ve kamusal gerekliliklerin bulunmadığına dikkat çekmiş ve dava konusu işlemin iptaline karar vermiştir. Karara Ankara Büyükşehir Belediyesi itiraz edince dosya Danıştay 8. Dairesinin önüne gelmiş, Daire kararı onamıştır.[244] Ancak olay burada kapanmamıştır. Karardan yaklaşık dokuz yıl sonra 2016 yılında Abdullah Cevdet Caddesi'nin adı tekrar değiştirilmiştir. Caddeye Nobel ödülü alan Türk bilim insanı Prof. Dr. Aziz Sancar'ın adı verilmiştir. Sedat Vural, Ankara Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin Abdullah Cevdet Caddesinin adının değiştirilmesine ilişkin kararının iptali ve yürütülmesinin

[238] Ağaoğlu, S. (1998). *Babamın Arkadaşları,* İstanbul: İletişim Yayınları, 39-40.
[239] Ülken, a.g.e., 2019, 366.
[240] Güngör, E. (2006), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 8. Baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 43.
[241] Gündüz, a.g.e., 2008a, 52.
[242] Cevdet, a.g.e., 2008a, 203.
[243] Sefa Kaplan, Hürriyet Gazetesi, 17 Ağustos 2005, 4.
http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26725/001514581006.pdf?sequence=1&isAllowed=y
[244] https://emlakkulisi.com/cankayadaki-abdullah-cevdet-caddesinin-ismi-yeniden-gundemde/451536 (Erişim Tarihi:12.10.2019)

durdurulması için İdare Mahkemesi'ne başvurmuştur.[245] Bugün caddenin adı hala Prof. Dr. Aziz Sancar'dır.

2.8. Cevdet ve Kadın Hakları

Abdullah Cevdet'in modernleşme sürecinde üzerinde durduğu bir diğer husus ise kadın haklarıdır. Toplumun gelişebilmesi için öncelikle kadınların gelişmesi gerektiğini savunmaktadır. Kadınların eğitim almaları hususundaki görüşlerini yukarıda incelemiştik. Kadınların aldıkları eğitimler ile kendilerini geliştirip toplumsal hayata katılmaları gerektiğine inanır. Böylece üretimin bir parçası haline geleceklerdir. Zira Cevdet'e göre, Türk toplumunun geri kalmasının nedenlerinden biri Türk kadınının toplumda sahip olduğu yerden daha geride kalmasıdır. Avrupa ile Türk toplumu arasındaki farkın ise kadınların toplumda aldıkları yerden kaynaklandığına inanmaktadır.[246]

Cevdet'e göre modernleşme sürecinde kadının toplumdaki yeri değişmeli ve toplumsal alanda görünür olmalıdır. Cevdet'in modern kadın tanımı şu şekildedir: "*Dikkat etmeksizin görülen ve kendisine yer gibi bakmaksızın hayran olunan kadındır.*" Modern kadın abartısız ama özenli olmasıyla dikkat çekerken, erkek bu hususstaki düşüncelerini kadını rahatsız etmeden iletebilmelidir. Buradaki temel amaç kadının toplumda özgürleşmesini sağlamaktır.[247]

"*Hem Kuranı hem kadınları aç*" ifadesini aile reformunun sloganı haline getirmiştir. Abdullah Cevdet hem II Abdülhamit döneminde hem de 1908'den sonra ağırlıklı olarak çarşafa ve peçeye karşı yorumlar yapmıştır. Cevdet, çarşafa ve peçeye karşı duran düşünürlerdendir.[248] Cevdet'e göre, tesettür meselesinin dinsel dayanağı yoktur. Ona göre tesettür, kadını bir nesne statüsüne indirgemektedir.[249]

Ancak tesettüre sıcak bakmamasına rağmen önemli olan nokta Cevdet'in kadının kıyafetine kimsenin karışmamasını savunmasıdır. Ona göre, kadınlar diledikleri tarzda ve biçimde giyinmelidir. Cevdet'e göre Şeyhülislam dahi kimsenin kadının kılık

[245]https://www.haberankara.com/ankarada-o-sokagin-ismi-mahkemelik-oldu/44393/ (Erişim Tarihi: 12.10.2019)
[246] Uçar, a.g.m., 2011, 24.
[247] Meriç, a.g.e., 2007, 114-116.
[248] Berkes, a.g.e., 2017, 444.
[249] Hanioğlu, a.g.e., 1981, 309.

kıyafetine karışmaması gerektiğini savunmuştur. Cevdet ve arkadaşları modernleşmeyi başarabilmeleri halinde, olması hedeflenen düzende, kadının kıyafet özgürlüğünü Garplılaşmanın manifestosu kabul edilen yazıda şu şekilde anlatmışlardır: "*...Polisler, softalar ve özel durumlarda arabacı kesiminden olanlar kadınların giyimlerine, çarşaf ve peçelerine kesinlikle müdahaleye hak ve salahiyetleri olamayacağı gibi bundan sonra, Şeyhülislâm Efendiler dahi, çarşaflara dair beyannameler çıkarmayacak ve imza etmeyeceklerdir...*"[250]

Cevdet'in değindiği bir diğer husus ise, kadınların görücü usulüyle hiç tanımadığı bir erkekle evlenmek zorunda kalması durumudur. Cevdet'e göre, görücü usulü boşanmalarında asıl nedenlerinden biridir. Ona göre kadınların toplumsal hayata karışıp beğendiğiyle evlenmesi halinde boşanmalar azalacaktır.[251]

Abdullah Cevdet'in 1914 yılında "Celal Nuri Bey'in Geçen Nüshadaki 'Şîme-i Husumet' Makalesine Cevab" başlıklı yazısında "*...Kadınları toplumsal ve ekonomik hayata iştirak etmeyen bir millet mümkün değil hayatta kalamayacaktır...*"diyerek bir milletin olmazsa olmazının kadının da erkek kadar toplumda var olması olduğunu ifade etmiştir.[252]

Diğer bir husus ise Cevdet'in poligamiye karşı olmasıdır. Ona göre padişahın dahi cariyesi olmamalı ve yalnız bir meşru karısı olmalıdır.[253] Cevdet, bu durumun aile yapısına zarar verdiğini, ailelerin tek eşli olarak kurulması gerektiği kanaatindedir.[254] Ayrıca çekirdek aile şeklinde yaşanmasının çocukların eğitimi için daha yararlı olduğunu düşünmektedir. Yine kocanın kadını herhangi bir sebep yokken boş ol diyerek boşamasını hiçbir hukuk sisteminin kabul etmeyeceğini vurgular.[255] Bu yaklaşımların İslam'ın yanlış yorumlanması sonucu ortaya çıkan düşünceler olduğunu ifade eder.

Sonuç olarak Cevdet, kadın haklarına şiddetle dikkat çekmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönem ve sonrası incelendiğinde Atatürk devrimlerine öncülük ettiği

[250] Hakkı, a.g.m., 2008, 225.
[251] Hakkı, a.g.m., 2008, 226.
[252] Gündüz, a.g.m., 2008i, 197.
[253] Hakkı, a.g.m., 2018, 222.
[254] Tunaya, T. Z. (1998b). *İslamcılık Cereyanı I*, Cumhuriyet, 94-95.
[255] Uçar, a.g.e., 1997, 117-121.

görülmektedir.[256] Zira Cevdet, Türkiye'de kadın haklarını ilk savunanlardan birisi olarak bilinmektedir.[257]

Bu bölümde incelenen Abdullah Cevdet'in ortaya koyduğu fikirler zaman zaman çelişkiler içerse de, döneminin çok ötesinde, yeniliklere açık bir fikir insanı olduğu görülmüştür. İncelemiş olduğumuz eserler çerçevesinde, Cevdet'in ülkenin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulabilmesi için oluşturduğu Batılılaşma yöntemi bir kesim tarafından eleştirilse de, fikirleri büyük ölçüde kabul görmüş ve dönemin yöneticilerini etkilemiş olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Özellikle din reformu arzusu, Latin alfabesine geçiş önerisi, medreseleri kapatma teklifi, modern eğitim sistemi ve yurt dışına öğrenci gönderme arzusu, ilaveten kadın hakları önerileri ve sosyal hayat için önerileri kabul görmüş ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de Cevdet'in fikirleri büyük ölçüde karşılık bulmuştur.

Bir sonraki bölümde Abdullah Cevdet ile yaklaşık olarak aynı dönemde yaşayan ve bizzat tanışıklığı bulunan Ziya Gökalp'in, ülkenin durumunu düzeltebilmek adına ortaya koyduğu düşüncelerinden Batılılaşma ile ilgili olanlar incelenecek ve Cevdet ile aralarındaki temel farklar ele alınacaktır.

[256] Mardin, a.g.e., 2017, 232.
[257] Polat ve Durmuş, a.g.m., 2015, 318.

3. ZİYA GÖKALP'İN BATILILAŞMA ANLAYIŞI

3.1. Genel Olarak

Bu bölümde Batılılaşmanın, Türkleşme ve İslamlaşma ile sentezini ortaya koyan, Türk sosyolojisinin mimarı Ziya Gökalp'in Batılılaşma merkezinde; Türkleşme ve İslamlaşma ile olan ilişkisiyle beraber Batılılaşma yaklaşımı açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca bölümün amacı, Gökalp'e göre, neden Batılılaşmak gerektiğini, Batılılaşabilmek için nelerin yapılması gerektiğini ve bu süreçte vazgeçilmemesi gereken unsurların neler olduğunu aktarmaya çalışmaktır.

Gökalp'in düşüncelerinin tamamında ikili bir sistem bulunmaktadır. Bu sistem, kültür-medeniyet, muasırlaşma ve Türkleşme şeklinde ifade edilebilir. Bu yolda kültürü Türkleşmenin, medeniyeti de medenileşmenin temel ölçüsü olarak kullanmıştır.[258]

Toplum hayatında felsefi düşünce akımları, önemli bunalımlar içerisinden çıkabilmek için üretilmiş fikir kıvılcımlarından meydana gelir. Bu akımlar teorik çerçeveler ortaya koymaktan ziyade, toplumda biriken sorunları çözümleyerek yeni analizler için ipuçları bulmaya yöneliktir. 20'nci yüzyılın başlarında önceki dönemlerin meydana getirdiği manevi bunalımların sonucu ortaya çıkan Türkleşme, İslamlaşma ve Batılılaşma akımları toplumun sosyal gerçeklerini ortaya koymaktadır.[259] Gökalp, üç fikir akımının da gündemde bulunduğu bu dönemde yaşamıştır.

Ziya Gökalp, yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış bir düşünürdür. Batılılaşma ile tanıştığında Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmak için çeşitli düzenlemeler hâlihazırda yapılmaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu reformların hiçbiri devletin yıkılmasını engellemek noktasında etkili olamamıştı. Gökalp'in fikirleri bu dönemde oluşmuş ve olgunlaşmıştır.[260] Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için çareler üreterek fikir dünyamızda yerini alan düşünürlerden biri olmuştur. Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilir.[261] Sosyolojisinin

[258] Karaca, N. (2015). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 239.
[259] Türkdoğan, O. (2014). *Milli Kültür Modernleşme ve İslâm*, Konya: Çizgi Kitabevi, 171.
[260] Coşkun, İ. (2004). "Uygarlık, Kültür ve Tarih", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 105.
[261] Karaca, a.g.e., 2015, 95,122.

eksenini Türk kimliği, millet, Batılılaşma ve gelişme meselesi oluşturmuştur.[262] Gökalp'in görüşlerinin ana noktası; Doğu uygarlığından çıkıp Batı uygarlığına ve ümmet anlayışından millet[263] anlayışına geçmektir. Bütün fikirleri bu çerçevede şekillenmiştir.[264]

Ziya Gökalp devletin kurtuluşunu Türkçülük, İslamcılık ve Muasırlaşmanın harmanlanmasında, diğer bir deyişle Batılılaşmanın uzlaşmasında aramıştır. Gökalp bu fikir akımları için düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Memleketimizde üç fikir akımı vardır. Bu akımların tarihi araştırılırsa görülür ki, fikir adamlarımız başlangıçta "çağdaşlaşmak" lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu eğilime İnkılâptan sonra "İslamlaşmak" emeli katıldı. Son zamanlarda ortaya bir de "Türkleşmek" akımı çıktı.*" Ona göre bu üç akım da dönemin ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır.

Ziya Gökalp hakkında birçok olumlu eleştiri olduğu gibi olumsuzlarına da rastlamak mümkündür. Niyazi Berkes, Gökalp'ten "*20.yüzyıldaki Türk Yazarlarının en özgün ve en etkili olanı*" şeklinde bahseder. Muhittin Birgen'e göre ise Gökalp inkılapçı olmaktan ziyade bir tamirci, bir yenileştiricidir. Birgen, İmparatorluğu bir binaya benzetmiş Gökalp'in ise bu binanın çürümüş kısımlarını yıkıp yenilerini ilave ettiğini söylemiştir.[265] H. Bayram Kaçmazoğlu'na göre, "*...hem II. Meşrutiyet, hem de Cumhuriyet dönemi siyasi çevrelerinin teorisyenliğini üstlenmiş ve 1924 yılında ölmesine karşın, ileri sürdüğü görüşleri ile Cumhuriyetin özellikle 1945'e kadar ki devrinde, görüşleri ile parti dönemine damgasını vurmuştur.*"[266] Taha Parla ise, "*Altı yüzyıllık bir imparatorluktan yeni bir ulus devlete geçen Türkiye'de, iyi tartılmış ve tek kapsamlı çalışmayı gerçekleştirmiş olmak, sıradan bir başarı sayılmaz.*" şeklindeki ifadeleriyle Gökalp'in önemine işaret etmiştir.[267] Öte yandan ise Uriel Heyd, Ziya

[262] Günay, Ü. (2012). "Gökalp, Milli Kimlik, Din ve Modernleşme", *Türk Yurdu*, 32(295), 284.
[263] Ziya Gökalp için millet, coğrafi topluluk, ırk ve kavimlerden oluşan topluluk ya da bir ülke içinde yaşayan insanların oluşturduğu topluluk demek değildir. Ona göre milleti oluşturan terbiyede yani kültürde aranır. Hangi cemiyetin terbiyesini aldıysan o millete mensup olduğunu savunmaktadır. Karaveli, O., (2011), *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, İstanbul: Doğan Kitap, 38-42.
[264] Kaçmazoğlu, H. B. (2015). "Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp", Sağlam. S. (Ed.). *Türk Sosyolojisinin 100.Yılında Ziya Gökalp* içinde, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 194.
[265] Arıkan, Z. (2005a). "Çağdaş Bir Tanığın Kalemiyle Ziya Gökalp", *Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 157.
[266] Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 185.
[267] Parla,T. (1985). *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp* Leiden: E,J. Brill, 21.

Gökalp'in özgün bir düşünür olmadığını ileri sürmüştür.[268] Ayrıca Ziya Gökalp'in günümüzde ırkçılık, faşizm ve şovenizm yanlısı olduğuna dair de eleştirilere rastlamak mümkündür.[269]

Ancak bu eleştirilerin ötesinde, Gökalp, milli bir toplumun oluşumu bakımından önemli bir görev yerine getirmiş, değerli bir düşünürdür. Keza Ziya Gökalp'in, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında[270] ve kültür politikasının geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir.[271] Zira Gökalp, Cumhuriyet inkılaplarının fikri mimarları arasında önemli bir yere sahiptir.[272]

Gökalp, Cevdet gibi bütünüyle Batılılaşma fikrini doğru bir Batılılaşma şekli olarak kabul etmemiştir. Diğer bir ifadeyle, tamamıyla Batı'ya benzeme fikrini reddetmiştir. Gökalp'in Batılılaşma anlayışını tek başına değerlendirmek, yani Türkleşmek ve İslamlaşmak kavramlarından tamamen ayrı düşünmek mümkün değildir. Onun oluşturduğu sistemde bu üç yaklaşımın birbirini tamamladığı görülür. Zira Gökalp, Türk milletinin Batı Medeniyetinden maddi değerleri alırken, İslam dininden ve Türk medeniyetinden de birçok unsuru aldığını ifade etmiştir. Bu nedenle Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak bütüncül bir yapı sergiler.[273] Ona göre bu yaklaşımla, Türklüğümüz ve İslamlığımız kendimize ait kültürümüzü oluşturacaktır. Bilim ile özdeşleştirdiği çağdaşlaşmayı ise Batı Medeniyetine girerek yakalamak mümkün olacaktır.[274]

Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" görüşünün ortaya çıkmasının nedenlerinden biri, Durkheim sosyolojisinden etkilenmesidir. Gökalp, olayları araştırma ve tahlil metotlarına dayanarak ülkenin şartlarına uygun yeni yorumlar geliştirebilmiştir.[275] Esasen Gökalp'in tüm çabası, modernleşme mecburiyeti

---

[268] Heyd, Avrupa tarihi ve kültürünü derinlemesine bilmediği, görüşlerini daima değiştirdiği yönünde eleştiriler yapmıştır. Heyd, U. (2002). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, 2.Baskı. Günay. K. (Çev.), Ankara: T.C. Kültür Bankacılığı, IX.
[269] Berkes, a.g.e., 2017a, 155.
[270] Davison, A. (2012). *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik Hermonötik Bir Yeniden Değerlendirme*, Birkan, T. (Çev.). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 145.
[271] Gökalp, Z. (2018c). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Özsarı, M. (Düz.) 5.Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 8, 12.
[272] Bilgiseven, A. K. (2015). "Ziya Gökalp'e Göre Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak", Sağlam, S. (Ed.). *Türk Sosyolojisinin 100.Yılında Ziya Gökalp* içinde, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 293.
[273] Türkdoğan, a.g.e., 2015, 70, 85-87.
[274] Özakpınar, Y. (2005). "Z. Gökalp'in Batı Medeniyetine Bakışı", *Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 5.
[275] Türkdoğan, a.g.e., 2014, 172.

içinde bulunan Türk toplumunu, yeni bir milli şuurla, çağdaş uygarlık içerisinde, kendi kültürü çerçevesinde birleştirip bütünleştirmeye yöneliktir.[276]

Bu çoklu yaklaşım Ziya Gökalp'ten daha önce 1905 yılında Tiflis'te Hüseyinzade Ali Bey tarafından ileri sürülmüştür. Ali Bey'e göre Türk-İslam kavimlerinin kalkınması ve modernleşmesinde şu üç unsura göre hareket edilmelidir: Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak. Bu görüşe, belirsiz olmakla beraber Ali Bey'den önce Ali Suavi'de de rastlanmıştır. Ancak Ali Suavi, henüz Türkçülüğün gündemde olmadığı bir dönemde yaşamış olduğundan bu fikirleri dikkat çekmemiştir. Hüseyinzade Ali Bey'in savunduğu görüş ise gündeme doğru zamanda gelmiştir ve bu görüş birkaç yıl içinde taraftarlarını toplamıştır. Görüşün taraftarlardan birisi de Ziya Gökalp'tir. Gökalp, 1911'de "Türkleşmek", "İslamlaşmak" ve "Muasırlaşmak" adlı makalelerini yayımlamıştır. Ardından 1918 yılında da bu makalelerden oluşan kitabını çıkarmıştır.[277] Ona göre bu üç tezin sosyolojik bir yorumla uzlaştırılması ve sistemleştirilmesi "toplum doktoru" olan sosyolojinin görevidir.[278] Böylece Türkleşmek, millî şuuru güçlendirecektir. İslamlaşmak, sosyal adalete yol açan İslami öze yönelmeyi sağlayacaktır. Çağdaşlaşmak ise Batı'nın tekniğini ve uygarlığını almayı sağlayacaktır. Ona göre bu üçü, birbirini tamamlayan hedeflerdir.[279]

3.2. Gökalp'in Kişiliği ve Hayatı

Ziya Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğmuştur.[280] Asıl adı Mehmet Ziya olmasına rağmen daha sonra Mehmet ismini kullanmamıştır.[281] "Mercimek Örtmesi" adlı okulda ilköğrenimine başlamış[282], ardından Diyarbakır Rüştiyesini tamamlamıştır. 1892'de ise Diyarbakır İdadisinde eğitimini sürdürmüştür. Gökalp çocukluğu boyunca Yeni Osmanlıların devrimci düşünce tarzı içinde babasının

[276] Günay, a.g.m., 2012, 295.
[277] Ülken, a.g.e., 1992, 268-269.
[278] İnalcık, H. (2000). "Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", *Doğu Batı*, (12), 16.
[279] Günay, a.g.m., 2012, 295.
[280] Tütengil, C. O. (1955). "Ziya Gökalp Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 10-11, 101.
[281] Vakkasoğlu, V. (2013). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, İstanbul: Nesil Yayınlar, 4.
[282] Kongar, E. (2019) "Ziya Gökalp", Kongar, E. (Ed.). *Türk Toplumbilimcileri*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 29.

kütüphanesindeki kitapları okuyarak kendini geliştirmiştir.[283] Babası Tevfik Efendi[284] Batılılaşmayı kurtuluş gören devrimci bir aydındır. Tevfik Efendi Arapça ve Farsça bilen, edebiyata ilgi duyan, Divan edebiyatı ile uğraşan, özgür düşünceli bir kişiydi.[285] Tevfik Efendi'nin, oğlu Ziya için en büyük arzusu, onun hem Batı eğitimi görmesi hem de Müslüman kalmasıydı.[286] Gökalp'in babası için sarf ettiği şu sözler Tevfik Efendi'nin dönemindeki birçok kişiden farklı olduğunu gösterir: "… *Babam, o zamanın başka babalarına pek benzemezdi, dindarlık ile hür düşünüşü nefsinde birleştiren bu zat çürük fikirlerin eskilerinden de yenilerinden de kendini kurtarabilmişti…* "[287]

Gökalp'in anılarında yer alan henüz on iki yaşındayken babasıyla yaptığı bir konuşma onun geleceğini şekillendirmiştir. Tevfik Efendi, Namık Kemal'in öldüğü gün *"…Sizin en büyük hocanız ve milletin de en büyük adamı olan Namık Kemal vefat etti… İşte, sen bu adamın arkasından gideceksin! Onun gibi vatansever, onun kadar hürriyetsever olacaksın!..."* diyerek oğluna yeni bir ideal aşılamıştır. Gökalp, erken yaşlarda hürriyet, vatan ve millet ideallerini her şeyin üzerinde görmeye başlamıştır.[288]

Ziya Gökalp'in düşünce sisteminde babasının düşünceleri önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Zira Gökalp'in, aktardığı bir anısında babasının ifadeleri çok kıymetlidir. Tevfik Efendinin bir arkadaşı sohbet sırasında Ziya'yı eğitim için Avrupa'ya göndermesini önerdiğinde, Tevfik Bey şu sözler ile yanıt vermiştir:

> …Tahsil için Avrupaya giden gençler, yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler; millî bilgilerimizden habersiz kalırlar. Medreseye girenler de iyi hoca bulurlar da, dini ve millî irfanımıza az çok vakıf olabilirler. Fakat bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalırlar. Bence, memleketimize en faydalı âlimler, bizim için hemen bilinmesi lâzım olan hakikatleri bilenlerdir. Bu hakikatlerse ne Avrupa ilimlerinde, ne de millî bilgilerimizde tam olarak mevcut değildir. Gençlerimiz bir taraftan Fransızcayı, diğer taraftan Arapçayı iyi öğrenmeli! Ondan sonra, hem Batı ilimlerine, hem Doğu bilgilerine mükemmel olarak vakıf olmalı! Sonra da, bunların mukayese ve birleştirilmesiyle milletimizin muhtaç

[283] Halil İnalcık, a.g.m., 2000, 11-12.
[284] Ziya Gökalp'in babası Tevfik Efendi edebiyatı seven, Arapça ve Farsçayı iyi seviyede bilen, Doğu edebiyatını birincil kaynaklardan okuyan, divan edebiyatı ile alakadar olan, özgür düşünceli bir halk adamıdır. Tevfik Efendi çalışma yaşamına memur olarak başlamış olsa da idare meclisi azalığına kadar yükselmiş ve en son Diyarbakır valiliğinin resmi yayını olan Diyarbakır Gazetesi'nin başyazarı olmuştur. Bknz: Kongar, a.g.m., 2019, 29.
[285] Kongar, a.g.m., 2019, 29.
[286] Heyd, a.g.e., 2002, 7.
[287] Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Kardaş, R. (Ed.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 7.
[288] Gökalp, a.g.e., 1992, 8-9.

> olduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır! İşte ömrüm yeterse, ben Ziya'yı bu surette yetiştirmeye çalışacağım! [289]

Bu sözler aslında Ziya Gökalp'in savunduğu fikirlerden hiç de uzak değildir. Tevfik Bey bu konuşmadan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiş olsa da, Ziya Gökalp babasının bu arzusunu bir vasiyet gibi kabul ettiğini ve ömrü boyunca unutmadığını ifade etmiştir.[290]

Gökalp, babası öldükten sonra amcası Hasib Efendi'nin yanında yaşamış ve bu süreçte amcası Gökalp'i İslam kültürüyle tanıştırmıştır. Gökalp amcasından Arapça ve Farsça öğrenmiştir.[291] Bu nedenle Ziya Gökalp, çocukluğunu hem Batılılaşma fikri hem İslam kültürü ile beraber geçirmiştir. Kişiliğinin oluşmasında babası ve amcası kadar lise hocası Yorgi Efendi'nin de etkisi olmuştur. Fransızcayı, doğa bilimlerini ve felsefeyi Yorgi Efendi'den öğrenmiştir.[292]

Ayrıca İsmail Hakkı İzmirli'nin katkısıyla eğitimde bazı yeniliklerin yapıldığı bir dönemde eğitim alan Gökalp, bu yenilikler sayesinde, önceki dönemlere göre daha modern bir eğitim almıştır. İsmail Hakkı İzmirli modern bir İslamcıdır ve Ziya Gökalp'in rüştiyede okuduğu dönem okul müdürüdür.[293] Onun ortaya koyduğu Türkçülüğü Gökalp, Batı'ya daha yakın bir hale getirmiştir.[294] Ayrıca Gökalp, Alfred Fouillée, Gustave Le Bon, Gabriel Tarde gibi sosyologlardan da etkilenmiştir. Bu kadar çeşitli ve birbiriyle çelişebilen bilgi, Ziya Gökalp'i bunalıma sürüklemiş ve 1893 yılında tabanca ile başına ateş ederek intihar etmiştir. Tedavi edilmesine rağmen kurşun hayatı boyunca kafasında kalmıştır. İntihar sonrasında tedavisini yapan doktorlardan biri Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'in tanışması bu döneme denk gelmektedir. Cevdet bu dönemde Ziya Gökalp'i İttihat ve Terakki'nin bir üyesi yapmıştır.[295] Bu rastlantı Ziya Gökalp'in düşünce dünyası için önemlidir. Zira Gökalp'in düşünce hayatını belirleyen önemli etkenlerden biri de Jön Türklerdir.[296]

---

[289] Gökalp, a.g.e., 1992, 9.
[290] Gökalp, a.g.e., 1992, 9
[291] Ülken, a.g.e., 2019, 440.
[292] İnalcık, a.g.m., 2000, 11-12.
[293] Kongar, a.g.m., 2019, 29.
[294] Ülken, a.g.e., 2019, 410.
[295] Ülken, a.g.e., 2019, 440-441.
[296] Vakkasoğlu, a.g.e., 2013, 95.

1896 yılında eğitimine devam etmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Veteriner Yüksekokulunda eğitimini sürdürmüştür. Ancak zamanının çoğunu akademik çalışmalardan ziyade siyasi faaliyetlerle geçirmiştir. Türk devrim hareketi üzerine düşünmüş, öncelikle Türk halkının ulusal ve toplumsal yapısı üzerinde araştırmalar yaparak devrim için harekete geçilmesinin gerekliliğine karar vermiştir. Böylece Türkçülük[297] akımına bilimsel bir zemin hazırlamayı hedeflemiştir. Ziya Gökalp, II. Abdülhamit'in gizli polisinin eline geçen mektupları nedeniyle son sınıfta okuldan atılmıştır.[298] Daha sonra 1900 yılında, on ay boyunca tutuklu kalmıştır. Bu süre içinde Gökalp'e Kuran-ı Kerim dışında herhangi bir kitap okuma izni verilmemesi nedeniyle, Gökalp'in Kuran'ı Kerimi detaylıca inceleme şansı olmuştur. Ardından Diyarbakır'a dönmüş kısa süreli memurluklar yapmıştır.[299] Bu dönemde amcasının kızı Vecihe Hanım'la evlenmiştir.[300]

Gökalp, Diyarbakır'da geçirdiği 9 yıl boyunca özellikle Fransız ruhbilimini (psikoloji), felsefesini ve toplumbilimini (sosyoloji) incelemiştir. Ancak II. Abdülhamit'in sıkı sansür dönemine denk gelmesi nedeniyle hiçbir çalışması yayımlanamamıştır. 1909 yılında Abdülhamit'in tahtan inmesiyle Gökalp çalışmalarını daha rahat bir ortamda gerçekleştirmeye başlamıştır. Aynı yıl Selanik'te düzenlenen İttihat ve Terakki Kongresine, Diyarbakır temsilcisi olarak çağırılmış ve bu kongrede genel merkez üyesi olmuştur. 1918 yılında partinin kapatılmasına kadar da bu görevi sürdürmüştür. Gökalp, 1911-1912 yıllarında Selanik İttihat ve Terakki Lisesinde toplumbilim öğretmeni olarak ders vermeye başlamıştır. İlk defa bir Türk okuluna toplumbilimi[301] ders olarak girmiş; Gökalp de dersi veren ilk kişi olmuştur. Bu dönemde dersleri çok ilgi görmüş ve akademik çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Politikanın ve bilimsel çalışmaların birbirinden ayrılması gerektiğine inanan

[297] Gökalp'in Türkçülük akımı, hem Batı Medeniyeti ile ulusal kültürel gelenekler arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır hem de Batıcılık ve İslamcılık arasındaki çatışmayı önlemeyi amaçlamıştır. Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 190.
[298] Ayasofya Cami'sinde padişah aleyhine bildiri dağıtması nedeniyle tutuklandığı, bu nedenle okuldan atıldığı söylenmektedir. Kongar, a.g.m., 2019, 30.
[299] Heyd, a.g.e., 2002, 14-15.
[300] Kongar, a.g.m., 2019, 30.

[301] Toplumbilim üzerine ilk telif eser de Ziya Gökalp'in taş baskısı bir ders notudur. Zafer Toprak, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu" içinde ***Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi***. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 311.

Gökalp, sadece kuramsal çalışmalar ile ilgilenmiştir. Tevfik Saadet, Demirtaş gibi imzalarla makale ve şiirler yayımlamıştır.[302]

O dönem Selanik'te çıkan "Genç Kalemler" dergisi Osmanlı dilindeki yabancı kelimelerden kurtulup sadeleşmeye gitmek için bir mücadele içine girmiştir. Gökalp bu çabayı gönülden desteklemiştir; fakat sadece dilin sadeleşip millileşmesini yeterli görmemiş aynı zamanda toplumsal her alanda ulusal uyanışın sağlanması gerektiğine inanmıştır. Bu dönemde Ziya Gökalp, Osmanlı halkına örnek teşkil edebilecek bir devlet aramıştır. Seçmiş olduğu devlet Amerika'dır. Gökalp, bu millete mensup herkesin "ben Amerikalıyım" demesine özellikle dikkat çekmiştir. Ona göre Osmanlı milleti Doğu'nun gelişmeyi seven Amerikalısıdır. Gökalp ve arkadaşları bu fikrin Osmanlı'da da kabul görmesini istemiştir. Ancak Gökalp, Selanik'e gittikten sonra bu fikirlerden vazgeçip Genç Kalemler grubuna katılmıştır.[303]

Genç Kalemler dergisinin amaçlarından biri dilde Türkçeleşmeyi sağlamaktır. Derginin başyazarı olan Ömer Seyfettin'in, Ziya Gökalp üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu derginin ilk sayısında yayımlanan ve sonraki sayılarda da seri halinde devam eden bildiri[304] eski dille, yeni dili ayırıp eskilerin yanlışlarını anlatmayı hedeflemiştir. Türkçe'nin kurallarına uyulmasına teşvik etmiştir. Ömer Seyfettin ve Ali Canip'in başlattığı bu akımı, daha sonra Ziya Gökalp devralmıştır. Bu dönem ile beraber Gökalp, Türkçülük ile anılmaya başlamıştır.[305] Türkçülüğün simgesi olarak kabul edilen "Turan" şiirini de bu dönemde yazmıştır. Gökalp'in başlarda kabul ettiği Osmanlıcılık anlayışı, Balkan Savaşları'ndan sonra günden güne gerilemiştir.

---

[302] Heyd, a.g.e., 2002, 16-21.

[303] Heyd, a.g.e., 2002, 16-21. Ziya Gökalp düşünce hayatı boyunca fikirlerini yaymak için basını kullanmaya önem göstermiştir. Örneğin 1909'da Peymen Dergisini çıkarmıştır. Daha sonra Genç Kalemler'de, Türk Yurdu'nda, İçtimâiyat Mecmuasında ve Yeni Mecmua'da yazılar yazmıştır. Ardından tek başına Küçük Mecmuayı çıkarmıştır. İnalcık, a.g.m., 2000,13.

[304] Ömer Seyfettin'in bildirisinde yayımlanan yeni dil savunanların ortak kararları şunlardı:
1. Arapça ve Farsça tamlamalara yer verilmemelidir.
2. Arapça, Farsça çoğul ekleri atılmalıdır.
3. Arapça ve Farsça edatlar lüzumsuzdur.
4. Türkçesi olanlar Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmamalıdır.
5. Yabancı dil kuralları değil, Türkçenin kendi kuralları kullanılmalıdır.
6. Yazı dili ve konuşma dili birbirine yaklaşmalıdır.
Ülken, a.g.e., 2019, 445.

[305] Ülken, a.g.e., 2019, 443.

Arnavutluk ve Hicaz'ın da ayaklanmasıyla Osmanlıcılık anlayışı kökten yok olmuştur. Böyle bir ortamda Gökalp, inandığı ulusçuluk anlayışına daha çok bağlanmıştır.[306]

Gökalp, Selanik'te kaldığı dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiştir. Bu görevdeki asıl amacı cemiyetin ana prensiplerini açıklamak ve gençleri topluma bağlamaktır.[307] Bu görevin üzerine, İkinci Meşrutiyette siyasi devrimin içtimai devrimle tamamlanması gerektiğini savunmuştur. Ona göre içtimai devrim "Yeni Hayat" ile gerçekleştirilecektir. Yeni Hayat, sosyal hayatın her alanında eski değerler sistemi yerine yenisini oluşturmak şeklinde ortaya çıkacaktır. Yeni Hayat adıyla ortaya konan bu fikirler, daha sonra Türkçülük adını alacaktır.[308] Gökalp, Yeni Hayat için öz Türk kültürüne dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Zira Gökalp üstün insanın Türk olduğunu iddia etmiştir. Ona göre güzel ve yüksek kültür Türk kültürüdür.[309] Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu çıkmazdan kurtulabilmesi için kendi kültürünü yaratması zorunludur.[310]

Gökalp'in yaşadığı dönemde her ne kadar Türk nüfusu toplumda fazla olsa da İslamcılık anlayışı daha ön plandadır. Türk halkına mensup olanlar bile kendini öncelikle Müslüman olduklarını ifade ederek tanımlamaktadır.[311] Türklük, İslamcılığa göre toplum içerisinde geri planda bırakılmıştır. Fakat 1900 yılından itibaren Hüseyinzade Ali Bey'in katkılarıyla Askeri Tıbbiyede Türkçülük yükselen bir ivme göstermiş ve tartışılan bir konu haline gelmeye başlamıştır.[312]

Ziya Gökalp, başlangıçta çözümün Osmanlı birliğinde olduğuna inanmış, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak siyasi hayatına devam etmiştir. Ardından ise kurtuluşu Türkçülükte görmüştür. Gökalp'in Türkleşmek hususundan birçok önerisi vardır. Kaldı ki Gökalp'in düşünce dünyamızda çoğunlukla bilinen yönü Türkçülük savunucusu olmasıdır. Gökalp ve Genç Kalemler'den olan arkadaşları Türk ulusçuluğunun düşünce merkezi olan Türk Ocağına üye olmuştur. Gökalp, ocağa üye olmasından kısa bir süre sonra ocağın yayın kurulu olan Türk Yurdu dergisinin yayın

[306] Heyd, a.g.e. 2002, 16-21.
[307] Gökalp, Z.(2015). *Yeni Hayat*, Çonoğlu, S. (Ed.), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 11.
[308] Vakkasoğlu, a.g.e, 2013, 293.
[309] Bu görüşlerinden dolayı toplumun bazı kesimlerince faşistlik ile suçlamıştır.
[310] Mardin, a.g.e., 2017, 272.
[311] Feroz, A. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 16.Baskı, Ankara: Kaynak Yayınları, 53.
[312] Mardin, a.g.e., 2017, 277.

kuruluna seçilmiştir.[313] Böylece Türk Ocakları'nın faaliyetinde İttihat ve Terakki etkili olmaya başlamıştır. Türkçülüğün gittikçe kuvvetini artırması Gökalp'in dikkatinden kaçmamıştır. Buradaki düşünceler, Türk Ocakları'nın yardımıyla gençler üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur.[314]

1914 yılında ise İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Kürsüsünü kurmuştur.[315] Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Jön Türklerin neredeyse tamamı ülkeyi terk etmiştir; Gökalp ise İstanbul'da kalıp çalışmalarına devam etmiştir. Ancak 1919 yılında İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından, "*ittihatçı faaliyetlerde bulunmak ve Ermeni kırımına katılmak*" suçlamasıyla[316] tutuklanmış ve bir İngiliz gemisiyle önce Limni Adası'na, ardından Malta'ya sürülmüştür.[317] Gökalp, Malta'da tek hocasının kendisi olduğu bir üniversite kurmuştur. Sürgünün zor şartlarına rağmen ne kendisinin ne de çevresindekilerin moralini bozmasına izin vermemiştir. Hem mektuplarında hem Malta konferanslarında ulusal uyanış ülküsünden bahsetmeye devam etmiştir. Anadolu'dan Kurtuluş Savaşı'nın başladığı haberlerini alınca inancı daha da artmıştır. Nihayetinde, 1921 yılında Gökalp ve arkadaşları Anadolu'ya dönmüştür. Ancak Gökalp, İstanbul'daki profesörlük görevini geri alamadığı için Diyarbakır'a gitmiştir. 1922 yılında "Küçük Mecmua" adlı dergiyi Diyarbakır'da yayımlamıştır.[318] 1922 yılının sonlarına doğru Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığına atanmıştır. Birçok klasik eserin çevrilmesini sağlamıştır. Kurtuluş savaşının bitmesinin ardından İttihat ve Terakki Partisi tekrar başa geçmek istemiş, Gökalp de partiye davet edilmiştir. Fakat Gökalp teklifi reddetmiştir.[319] Kurtuluş Savaşı'nın ardından ortaya çıkan tablo Turan[320] anlayışından sıyrılıp misakı milli sınırları içerisindeki milli devlet anlayışının kabul görmeye başlamasına neden olmuştur. Değişen düşünce yapısına rağmen devletin

---

[313] Heyd, a.g.e., 2002, 16-21.
[314] Ülken, a.g.e.,1992, 218.
[315] Türkdoğan, O. (2009). "Erol Güngör'ün Modern Türk Düşüncesindeki Yeri", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde, İstanbul: Kocav Yayınları, 105.
[316] Bozarslan, H. (2009). "M. Ziya Gökalp" Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.), *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 314.
[317] Doğan, İ. (2014). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, 13.Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 47.
[318] Heyd, a.g.e., 2002, 23-25.
[319] Heyd, a.g.e., 2002, 27.
[320] Gökalp'in Turan anlayışı ölümünden sonra şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bireyin bağımsızlığını ve iradesini inkâr eden bir sosyolojik anlayış sergilediğini ve bu yaklaşımın dikta rejimine yol açabilecek bir felsefesinin olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. İnalcık, a.g.m., 2000, 14-15.

bağımsızlığı için değişmeyen tek düşüncesi; Türk toplumunun kendi benliğini koruyarak Batı Medeniyetine girmesi zorunluluğudur.[321]

Gökalp yeni Türkiye doğarken, millet, hukuk, kadın hakları, devlet ve din ilişkileri, modern ekonomi ve milli eğitim, milli devlet ideolojisi gibi birçok konuda önemli bir isim olmuştur.[322] Bu konular hakkında görüşlerini ortaya koyan ilk kişi Ziya Gökalp olmamakla beraber, Tanzimat'tan beri ileriye sürülen bu görüşleri kavramlar halinde sınıflandıran, Türk toplum yapısına göre değerlendiren ve bunları uygulamaya elverişli hale getiren Ziya Gökalp'tir.[323] Atatürk devrimlerinin en büyük özelliği özü dışarıdan alınmasına rağmen eserin kendi halkının gelenek, görenek, istek ve yaşamına uygun şekilde ülke içinde oluşmasıdır.[324]

Berkes'in "siyasal-kültürel ideolog" şeklinde tanımladığı Gökalp, Türkiye'de felsefe geleneğinin kurucusu olarak kabul edilebilir.[325] Ayrıca Gökalp, üniversite mezunu olmadan ve akademik bir unvan almadan İstanbul Üniversitesine profesörlük yapabilmiş ender düşünürlerden biridir. Ziya Gökalp, 20'nci yüzyılın başlarında Namık Kemal'den sonra teori üretebilmiş ilk kişi olarak kabul edilir.[326] Toplam 31 kitap, 291 dergi yazısı, 85 gazete yazısı vardır.[327]

1923 yılında ise Diyarbakır milletvekili olmuştur. Ancak bu dönemde sağlığı bozulmaya başlamıştır. Ölümünden birkaç gün önce Mustafa Kemal Atatürk yurt dışında tedavi olabileceğini tüm masrafların karşılanacağını anlatan bir telgraf çekmiştir. Lakin Gökalp tedavi masrafları yerine ölümünden sonra ailesine yardım edilmesini ve "Türk Uygarlığı" kitabının basılmasını istemiştir.[328] Gökalp 25 Ekim 1924'te saat 04.49'da İstanbul'da ölmüştür.[329] Atatürk, Gökalp'in ölümü üzerine eşine bir taziye mektubu yollamıştır. Bu mektupta Ziya Gökalp'ten "Büyük Mütefekkir"

[321] Özakpınar, Y. (2015). "Ziya Gökalp'de Kültür ve Medeniyet Kavramı", Sağlam, S. (Ed.)., *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp* içinde,, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 270.
[322] İnalcık, a.g.m., 2000, 17.
[323] Erisirgil, M. E. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, V.
[324] Heyd, a.g.e., 2002, X.
[325] Berkes, a.g.e., 2017a, 155.
[326] Mardin, Ş. (2017b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 13.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 319.
[327] Doğan, a.g.e., 2014, 47.
[328] Heyd, a.g.e., 2002, 26-27.
[329] Tütengil, a.g.m., 1955, 105.

olarak bahsetmiş ve ölümünden "tüm Türklerin" derin bir üzüntü duyduğunu ifade etmiştir.[330]

3.3. Gökalp'in Batılılaşmaya Bakışı

Ziya Gökalp'in oluşturduğu düşünce sisteminin merkezini kültür ve uygarlık oluşturur. Bu nedenle Gökalp'in Batılılaşma (muasırlaşma) anlayışı kültür-uygarlık, seçkin-halk arasında oluşturmaya çalıştığı dengeye dayanır. Gökalp'te Batılılaşma fikrinin temelinde öncelikle milli kültür vardır. Ona göre, Batılılaşma da kültür gibi millet olabilme yeteneğine ulaşabilmenin zorunlu şartlarından bir tanesidir. Bir diğer şart ise medeniyettir. Bu nedenle Gökalp'e göre kültür ve medeniyet arasında bir ilişki olduğu gibi aynı şekilde medeniyetle Batılılaşma arasında da yakın bir ilişki vardır. Ona göre Batılılaşma medeniyetin bir çeşididir.[331] Bu nedenle Gökalp'in siyasi düşünce evrelerinin tamamında yer alan Batı Medeniyetine yönelme düşüncesini analiz edebilmek için öncelikle onun düşünce sisteminin temelini oluşturan kültür ve medeniyet kavramlarının ele alınması gerekir.[332]

Batılılaşma hususunda Tanzimatçıları eleştiren Gökalp, onların Osmanlı Uygarlığı ile Batı Uygarlığını uzlaştırmaya çalıştıklarını ifade eder. Ona göre bu iki karşıt uygarlığın yan yana yaşaması imkânsızdır. Ona göre bir ulus ya Doğulu olacaktır ya da Batılı. Zira iki dinli bir birey olamayacağı gibi iki uygarlıklı bir ulus da olamaz. Ona göre Tanzimatçılar bu hususu atladıkları için başarılı olamamışlardır. Ancak kendi öncülüğünü yaptığı Türkçüler tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Batı Uygarlığına gireceklerdir. Ancak Gökalp, Batı Uygarlığına girmeden önce ulusal kültürü arayıp bulmak gerektiğini savunmuştur. Ona göre bir ulus, ulusal kültürüne ne kadar sahip çıkabilirse o derece Batı Medeniyetine dâhil olabilecektir.[333]

[330] İnalcık a.g.m., 2000, 13.
[331] Can, Z. (1998).“Ziya Gökalp ve Batılılaşma”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 176.
[332] Özakpınar, a.g.m., 2015, 270.
[333] Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 190.

3.3.1 Gökalp'e Göre Medeniyet

Ziya Gökalp, kültür (hars[334]) ile medeniyeti birbirinden ayırmaktadır. Ona göre hars milli, medeniyet ise uluslararasıdır. Diğer bir deyişle harsı, bir ulusun aldığı özel bir şekil olarak kabul eder.[335] Gökalp'in medeniyet anlayışı bütün insan topluluklarında mevcuttur ve yalnız insan topluluklarına mahsustur.[336] Gökalp'e göre bir medeniyet birçok milletin ortak malıdır.[337] Ona göre bir medeniyeti oluşturan milletler, ortak bir hayat yaşayarak medeniyeti ortaya çıkarır. Bu nedenle her medeniyet uluslararasıdır.[338]

Ziya Gökalp medeniyeti şu şekilde tanımlamıştır: "*Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için, aynı kurumlara sahip olan toplulukların toplamına medeniyet zümresi denir. Medeniyet, bu cemiyetler arasındaki ortak kurumların toplamıdır*." Gökalp'e göre bütün insanlar aynı medeniyete mensup değildir.[339] Diğer bir değişle Abdullah Cevdet'in tek bir medeniyet olduğu anlayışına karşı; Gökalp, birden çok medeniyet olduğunu söylemiştir.

---

[334] Ziya Gökalp özellikle kültür değil hars ifadesini kullanmıştır. Fransızca *culture* kelimesinin ifade ettiği iki anlam vardır. Bunlardan ilki hars iken ikincisi *tehzib* olarak ifade edilebilir. Gökalp'e göre hars halk kültürü anlamına gelir. Halkın gelenek ve görenekleri, örfleri, edebiyatı, dili, müziği, dini, ahlakı; estetik ve iktisadı ürünleri harstır. Tehzib ise yüksek eğitim görüp yüksek terbiye ile yetişmiş aydınlara özgü bir kavramdır. Ona göre fikirleri, güzel sanatları, edebiyatı, bilimi, felsefeyi ve hiçbir bağnazlık karıştırmadan dini sevmek tehzibtir. Gökalp'e göre bir insan sadece kendi harsına değer verir. Ancak o insan tehzib görmüşse başka milletlerin de harsına değer verip sevebilir. Ziya Gökalp'e göre hars ile tehzib arasında iki fark vardır. Bunlardan ilki harsın demokratik, tezhibin aristokratik olmasıdır. İkincisi ise harsın milli tehzibin milletlerarası olmasıdır. Gökalp, a.g.e., 2018b, 116-117.

[335] Ünver, a.g.m., 2012, 286.

[336] Gökalp, a.g.e., 2018b, 67.

[337] Ziya Gökalp 1918 yılında yayımladığı Yeni Mecmuadaki "Medeniyet" başlıklı şiirinde medeniyet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Gökalp, Z. (1976b). *Yeni Hayat Doğru Yol*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1976, 22.

"MEDENİYET
Avrupa bir akademi; âzaları milletler
Her biri bir nurlu dehâ, çünkü ayrı harsı var.
Avrupa bir dârülfünun: Hocaları milletler;
Her birinin ihtisası, bir örneksiz dersi var.
Bu nurlardan biri sönse, medeniyet loş kalır;
Derslerinden biri durur, bir kürsüsü boş kalır.
Medeniyet, beynelmilel yazılacak bir kitab;
Her faslını bir milletin harsı teşkil edecek.
Medeniyet bir konser ki birçok çalgı, saz, rübâb
Birleşmekle bir ahengi ancak tekmil edecek.
Bu kitabın bir mebhası eksik olsa okunmaz;
Bir âleti yoksa, ahenk gönüllere dokunmaz."

[338] Gökalp, a.g.e., 2018a, 22.

[339] Gökalp, a.g.e., 2018a, 19.

Birden fazla medeniyet olduğu kabulüne örnek olarak bir toplumun medeniyet dairesini "değiştirebileceği görüşü"[340] verilebilir. Gökalp'in Türk toplumunun iki kere medeniyet dairesini değiştirdiğini ifade etmiştir. Ona göre Türkler İslamiyet'ten önce Uzak Doğu Medeniyetine mensupken İslamiyet'ten sonra Doğu Medeniyet dairesine geçmiştir. Son iki yüz yıldır ise Batı Medeniyetine geçilmeye çalışılmıştır.[341]

Gökalp'e göre medeniyet ve dinin herhangi bir ilişkisi yoktur.[342] Ona göre hiçbir din hiçbir medeniyete bağlanamaz. Bu yüzden medeniyet dinden bağımsız bir şeydir. Diğer bir deyişle ne Hristiyan Medeniyeti vardır ne de İslam Medeniyeti. Bu nedenle Batı Medeniyetini Hristiyan Medeniyeti sanmak doğru değildir.[343]

Gökalp'in "Doğu Medeniyetini bırakıp Batı Medeniyetine geçmemeliyiz" şeklinde gelen itirazlara Batı Medeniyetine girmeye başlandığı günden itibaren yapılan değişiklikleri inceleyerek yanıt vermiştir. Öncelikle Rumi Takvimi ele almıştır: *"...Mesela Rumi Takvimi bırakarak, bunun yerine Batı takvimini aldık. Rumi takvim bizim için mukaddes bir şey mi idi? Rumi takvim, Rumlara yani Bizanslara aittir..."* ifadeleriyle bunun ne İslamiyet'le ne de Türklük ile bir ilgisi olmadığını ortaya koymuştur. Keza Rumi saati bırakıp doğu saatine geçilmesi de buna örnek olarak verilebilir. Yine bilim alanları açısından da benzer bir mantık kurmuştur:[344]

> Eski astronomi yerine yeni astronomiyi, eski fiziğe karşı yeni fiziği, eski kimyaya mukabil yeni kimyayı almakla ne kaybederiz? Zoolojiye, botaniğe, jeolojiye dair eski kitaplarımızda ne kadar bilgi bulabilmek imkânı var? Doğu'da bulunmayan biyolojiyi, psikolojiyi, sosyolojiyi Batı'dan almağa mecbur değil miyiz? Evvelce, eski ilimlerimizin hepsini Bizans'tan almıştık. Şimdi Rumların ilimlerini Avrupa ilimleriyle değiştirsek, din ve kültür bakımından ne kaybederiz? [345]

Bu sözleriyle Batı'dan alınacak bilimsel ve teknolojik yeniliklerin kültürümüze hiçbir zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.

---

[340] Bir toplumun medeniyetini değiştirebileceği ancak kültürünü değiştiremeyeceği görüşünün, bugün için geçerliliğinin olmadığı görülmektedir. Zira Gökalp'e göre Batı Medeniyetinin esası bilim ve ona bağlı olan teknoloji Türk toplum yapısına girememişken, Gökalp'in kültüre dâhil edebileceği birçok unsur Türk toplumunu etkilemiştir. Bu değişmelere rağmen bugün hala Türk toplumunun Batı Medeniyetine dâhil olduğu söylenemez. Bknz: Özakpınar, a.g.m., 2005, 9.

[341] Gökalp, a.g.e., 2018a, 21, 24.

[342] Ancak bunun aksini söylediği ifadeleri vardır: "Orta Çağ'da da Avrupa'da bir Hristiyan Medeniyet dairesi Asya'da ve Kuzey Afrika'da bir İslami Medeniyet dairesi meydana geldi." Özakpınar, a.g.m., 2015, 278.

[343] Özakpınar, a.g.m., 2015, 277.

[344] Gökalp, a.g.e., 1992, 249-250.

[345] Gökalp, a.g.e., 1992, 250.

3.3.2. Gökalp'e göre Hars ve Medeniyet Ayrımı

Gökalp'in ele aldığı hemen hemen tüm meselelerdeki tespitleri mantıkla yapılmış ayrımlara dayanmaktadır.[346] Bunlardan birisi de hars ve medeniyettir.[347] Abdullah Cevdet ile Batılılaşmaya dair görüş farkının temel noktalarından biri bu ayrıma dayanır.

Ziya Gökalp'e göre medeniyetler uluslararasıdır, fakat medeniyetlerin her bir millette aldığı şekil farklılık gösterecektir. Gökalp, Medeniyetlerin milletler üzerinde aldığı şekillere de hars adını vermiştir.[348]Andrew Davison'un şu sözleri Gökalp'in bu hususta ki yaklaşımını açıklar niteliktedir:

> Gökalp, Türklerin bir yandan modernliğin arzulanır yönlerini özümserken, bir yandan da hem kendi millî kültürlerini hem de dinlerini koruma yeteneklerinin altında, Gökalp'in kendi terimlerini kullanacak olursak, Türk harsı[349] (kültürü) ile Türk medeniyeti arasındaki kritik kavramsal farkı kavrama zorunluluğu olduğuna inanıyordu.[350]

Gökalp'e göre hars ve medeniyetin farklarından bazıları şu şekilde sıralanabilir:[351]

- Medeniyet uluslararasıyken hars millidir.
- Medeniyet bir milletten başka bir millete geçebilirken hars geçemez.
- Herhangi bir millet medeniyetini değiştirebilir ancak harsını değiştiremez.
- Medeniyet yöntem ve akıl ile yapılırken hars, ilham ve sezgi ile yapılır.
- Medeniyet, iktisadi, dini[352], hukuki, ahlaki vb. fikirlerin toplamıyken hars dini ahlaki ve estetiki duyguların toplamıdır.
- Bir milletin sosyal ve siyasi bünyesi çok kolay ve hızlı bir şekilde değişebilir.
- Medeniyetini değiştiren bir millette hars yavaş yavaş değişir. Ayrıca bu yapay bir surette olmaz. Doğal bir gelişme sürecinde kendi kendine meydana gelir.

---

[346] Ziya Gökalp sınıflandırmaları bir çeşit açıklama yöntemi olarak kullanır. Gökalp her yeni veriyi uygun bir sınıfa koymayı hedefler. Eğer ki uygun bir sınıf yoksa yeniden bir mantıksal ayrım yaparak o veriyi koyabilecek bir sınıf oluşturur. Özakpınar, a.g.m., 2015, 270-271.
[347] Atatürk bu ayrımı kabul etmemekle beraber Gökalp'e büyük bir saygı duymaktadır. İnalcık, a.g.m., 2000, 13.
[348] Gökalp, a.g.e., 2018a, 22.
[349] Güngör'e göre, Türk halkının harsı bastırılmıştır, bu durumun düzeltilmesi şarttır. Tokluoğlu, C. (2013), "Ziya Gökalp ve Türkçülük", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68(3), 130.
[350] Davison, a.g.e., 2012, 146.
[351] Gökalp, a.g.e., 2018a, 22.
[352] Ziya Gökalp'in dini zaman zaman harsın zaman zaman medeniyetin içinde değerlendirmiş olması eleştirilmesine neden olmuştur. Özmen, N. (2017), Erol Güngör'ün Ziya Gökalp'e Yönelik Eleştirel Yorumları, *Toplum Bilimleri*, 11(22), 71.

Gökalp'e göre harsı oluşturan duygular içten ve samimi oldukları için görülüp incelenmeleri çok zordur. Medeniyet ise belirginleşmiş kavramlardan, kurallardan hülasa bir sürü müesseselerden oluştuğu ve bu müesseseler objektif bir şekilde incelenebildiği için harsa kıyasla çok daha kolay incelenebilir.[353]

Gökalp'e göre hars ile medeniyetin birleştiği bir nokta vardır. Bu nokta hars ve medeniyetin bütün sosyal hayatları[354] içine almasıdır. Yani bu sosyal hayatların tamamına hars adı verildiği gibi medeniyet adı da verilebilir.[355] Gökalp'in bu tanımlamaları daha önce de belirttiğimiz gibi her yeni durumun mevcut tanıma uymaması halinde yeni bir tanımlamaya gitmiş olması nedeniyle çelişkiler meydana çıkmasına örnektir.

Gökalp'in yapmış olduğu bu ayrım birçok sosyal bilimci tarafından eleştirilmiştir. Kongar, hars ve medeniyet ayrımının çok zayıf bir ayrım olduğunu, bu nedenle de bu ayrımın anlamsız olduğunu ifade etmiştir.[356] Bir başka eleştiri ise Heyd'e aittir. Ona göre, Ziya Gökalp hars-medeniyet ayrımını yaparken, millet hayatında harsı ön planda tutup medeniyeti geri plana itmiştir.[357] Türkdoğan ise Heyd'in aksine kültürün ön planda tutulmasını yerinde bulmuştur.[358] Hatta Mustafa Kemal Atatürk bu medeniyet ve hars ayrımını anlamsız ve lüzumsuz bulduğunu ifade etmiştir.[359] Fakat çeşitli eleştiriler almış olsa da, Gökalp'in üzerinde sıklıkla durduğu kültür ve medeniyet kavramları pratik zorunluluğun ortaya çıkarttığı bir sonuçtur.[360]

3.3.3. Gökalp'in Batı Medeniyetine Olan İnancı

Ziya Gökalp, çağdaşlık kavramıyla bilimi özdeşleştirmiş ve bilimin Batı Medeniyetinde olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Batı Medeniyetine girilmesinin

[353] Gökalp, a.g.e., 2018a, 22.
[354] Sosyal hayatlar: Dini hayat, ahlaki hayat, hukuki hayat, akla dayanan hayat, iktisadi hayat, lisani hayat, fenni hayat. Gökalp, a.g.e., 2018b, 46.
[355] Gökalp, a.g.e., 46.
[356] Kongar, a.g.m., 2019, 64-66.
[357] Heyd, a.g.e., 2002, 75-81.
[358] Türkdoğan, O. (1978). *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi,* İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 142.
[359] Kongar, a.g.m., 2019, 67; Mustafa Kemal Atatürk'e göre bir toplumun yaşamı birbiriyle etkileşim içinde bulunan öğeler toplamıdır. Bu öğelerden sadece bir ulusa özgü olanlar hars, sınırları aşanları ise uygarlık olarak tanımlamıştır. Kongar, a.g.m., 2019, 68.
[360] Özakpınar, a.g.m., 2005, 8.

gerektiğinin altını çizmiştir.[361] Gökalp, Osmanlı Devleti'nin Batı Medeniyetinden farklı olması nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunları saptayıp engellemek yerine, medeniyet değiştirme sürecinde sorun çıkarmayacak yeni bir "kültür ve medeniyet" kavramı tasarlamıştır. Böylece sosyal hayatın kurumlarında millete özgü bölümleri ve milletlerarası olacak bölümleri birbirinden ayırmış ve millete özgü kısımları harsın içinde değerlendirirken diğer kısımları medeniyet içerisinde değerlendirmiştir. Gökalp, Harsın duygularla yoğurulduğunu, medeniyetin ise yöntem ve bilgi ile şekillendiğini vurgulamıştır. Bunların sonucunda vardığı noktada ise milletlerin başka milletlere ait duyguları taklit edemeyeceğini ancak akıl yoluyla üretilen bilgi, teknik ve kurumların başka milletlerden alınabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle Gökalp, bir millet eğer gerekli görürse medeniyetini değiştirebilir sonucuna varmıştır ve Osmanlı Devleti'nin de önceki açıklamalar nedeniyle Batı Medeniyetini benimsemesinde bir sakınca görmemiştir.[362] Ancak birçok defa taklitten kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre gelişme taklit yoluyla olursa komşu bahçedeki çiçekleri kopartıp kendi bahçemize dikmek suretiyle bahçeyi çiçeklendirmek gibi kısa ömürlü olacaktır. Ancak tohum şeklinde alınıp kendi şartlarıyla geliştirilerek büyütülürse bu sefer uzun ömürlü olacaktır.[363]

Türkleşmek, İslamlaşmak ve Batılılaşmak şeklinde formüle ettiği üç akımı bağdaştırmasının sebebi de birbirinden ayırdığı hars ve medeniyet kavramlarının arasındaki ilişkiye dayanır. Zira Türkleşmek ve İslamlaşmak, Harsın içerisinde değerlendirilen kendi kültürümüzle ilişkili kavramlardır. Batılılaşmak ise, Avrupa Medeniyetleri ile paylaşacağımız ortak bir medeniyet anlayışıdır. Böylece kültür milli kalırken medeniyet Batı Medeniyetine geçmiş olacaktır.[364]

Gökalp Batı Medeniyetine girmemiz gerektiğini ileri sürerken Avrupa düşüncesiyle, Avrupa tavrı arasında bazı farklar fark edince medeniyet anlayışını sorgulamak yerine[365] yeniden bir sınıflandırma yaparak göze batan uyuşmazlığı çözmeye çalışmıştır. Böylece "Medeni Avrupa" ve "Siyasi Avrupa" diyerek yeni bir tasnifleme yapmaya ihtiyaç duymuştur. Gökalp'e göre, bu ayrımda Medeni Avrupa olarak

[361] Özakpınar, a.g.m., 2005, 5.
[362] Özakpınar, a.g.m., 2015, 272.
[363] Gökalp, a.g.e., 2018c, 25, 32.
[364] Özakpınar, a.g.m., 2015, 272.
[365] Özakpınar, a.g.m., 2005, 8.

filozoflar, şairler ve âlimler görülmelidir. Onların ortaya koyduğu çalışmalar kendi milletlerinin yararına olduğu için sevgiyle iyilikle oluşturulduğunu ifade eder. Ancak ona göre, Siyasi Avrupa ise diplomat ve askerlerden oluşmalıdır. Siyasi Avrupa'yı oluşturan askerler ve diplomatlar ise kendi ülkelerine dışarıdan gelecek tehlikeleri görmeye ve onları ezmeye odaklıdır. Siyasi Avrupa için ezilmesi gerekenler de yabancı devletlerdir. Bu nedenle Gökalp, Medeni Avrupa'ya saygı duyarken siyasi Avrupa'ya saygı duyulmaması gerektiğini savunmaktadır. [366]

3.4. Gökalp'in Tabakalı Toplum Anlayışı

Ziya Gökalp'in Batılılaşma yaklaşımında bir diğer önemli ve üzerinde durulması gereken nokta seçkinlerdir. Zira aklı, duygunun karşısına koyarak oluşturmuş olduğu medeniyet kavramı toplumu iki tabakaya bölmeyi gerektirmiştir. Bu tabakalar seçkinler ve halktır.

3.4.1. Gökalp'te Seçkinlerin Doğuşu

Ziya Gökalp'in seçkinler hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkışını irdeleyecek olursak, Gökalp, Selanik'te kaldığı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiş; bu görevde ona biçilen rol cemiyetin ana prensiplerini açıklamak ve bunun yanında gençleri topluma bağlamak olmuştur.[367] Gökalp hızla çalışmalara başlamış ve bazı prensipler belirlemiştir. Başlıca prensipler şu şekilde sıralanabilir:[368]

- Gençlere ferdi ve milli ahlakı aşılamak;
- Fikri kıymet taşıyan gençlere yeteneklerine uygun iş bulmak;
- Gençleri, devlet adamlarını, öğretmenleri, İttihat ve Terakki'nin ilkelerini yayacak şekilde yetiştirmek;
- İttihat ve Terakki kulübüne devamı teşvik etmek;
- Gençleri Avrupa'dan gelen, onlara zarar verecek fikirlerden korumak;

[366] Gökalp, a.g.e., 1992, 252-253.
[367] Gökalp, a.g.e., 2015, 11.
[368] Gökalp, a.g.e., 2015, 11-15.

- Zeki gençleri İttihat ve Terakki'nin desteğiyle Avrupa'ya gönderip öğrenim görmelerini sağlamak, ardından bu gençleri İttihat ve Terakki kulüplerinin başına geçirmek;
- Âlim olabilecek yetenekte olan gençlerin memleket meselelerini tanımalarını sağlamak ve bu öğrencilerin Maarif Nezareti tarafından bilinmelerini sağlayarak, onların öğretmen, profesör olarak görev almalarını kolaylaştırmak şeklindedir.

Bu prensipler incelendiğinde prensiplerin asıl amacının onun "güzide" olarak adlandırdığı seçkinleri oluşturmaya yönelik olduğu görülecektir. Gökalp, kısa sürede gençler üzerinde etki göstermiştir. Bu dönem Gökalp'in Türkçülük fikirlerinin oluştuğu dönemdir.

3.4.2. Seçkinler Kimdir?

Öncelikle Gökalp, milletin aydınlarına, fikir insanlarına o milletin seçkinleri (güzideleri) adını vermiştir. Bu seçkinler yüksek eğitim ve terbiye alarak halktan ayrılmış kişilerdir. Seçkinlerin sahip olduğu şey medeniyettir. Gökalp seçkinlerin halka doğru gitmesi gerektiğine inanmıştır. Ona göre seçkinlerin yapması gereken, halka medeniyet götürmektir. Böylece seçkinler de[369], halktan, sadece halkta mevcut olan harsı alacaktır. Zira Gökalp'e göre halk milli harsın canlı bir müzesi gibidir. Halk ise seçkinlerden, halkta bulunmayıp yalnızca seçkinlerde bulunan medeniyeti alacaktır.[370]

Gökalp'e göre, seçkinler bu zamana kadar Türklük bilincinden uzak yetişmiştir. Zira Osmanlı'da, Osmanlı olma bilinciyle eğitilmişlerdir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde Türklük bir nevi aşağılama biçimidir. Örneğin, Osmanlı seçkinleri, halkı aşağılarken sıklıkla "eşek Türk" ifadesini kullanmışlar ve halkı aşağı tabaka olarak görmüşlerdir. Gökalp'in üst sınıf olarak ifade ettiği havas, saray hizmetkârlarından oluşmuş ve eski

[369] Gökalp seçkinlerde harsın olmamasını şu şekilde açıklamıştır. *"Güzidelerin çocukken aldıkları terbiyede millî hars yoktu. Çünkü içinde okudukları mektepler halk mektepleri değildi, millî mektep değildi. Bu sebeple milletimizin güzideleri millî harstan mahrum olarak yetiştiler, gayr-i millîleşerek yetiştiler."* Gökalp, a.g.e. 2018b, 63.

[370] Gökalp, a.g.e., 2018b, 62-64: Ziya Gökalp'ın yapmış olduğu halkta harsın mevcut olup seçkinlerde medeniyet olma ayrımı toplumsal yapının karmaşıklığını açıklayamayan basit bir ayrım olduğu gerekçesiyle Özakpınar tarafından eleştirilmiştir. Özakpınar, a.g.m., 2015, 281.

Osmanlı seçkini olarak kabul edilmiştir. Ancak Gökalp'e göre bugün Osmanlı seçkininden eser kalmamıştır. Zira Osmanlı seçkinleri ne ahlakı, ne felsefeyi, ne musikiyi, ne siyaseti halktan almamıştır. Bu nedenle Türk milleti bunların hepsini yeniden, en baştan öğrenmek zorunda kalmıştır. Bugün seçkinlerin yapması gereken halkı yani harsı tüm detaylarıyla öğrenmektir. Ancak bu şekilde millileşmeyi başarabileceklerdir. Ona göre henüz seçkinler yolun başındadır. Gökalp'e göre halkın içine tamamen karışmadan millileşmek mümkün değildir. Halka doğru gidebilmek için seçkinlerin köylere öğretmen olarak gitmesi gerekmektedir. Bu şekilde Osmanlı seçkinleri, milli seçkinler haline gelebilir. Bu süreç içerisinde seçkinler de halka medeniyet götürecektir. Zira seçkinler de medeniyet anahtarına sahiptir. Bu anahtar ise Batı Medeniyetinin anahtarı olmalıdır.[371]

Seçkinlerin halk ile arasındaki bu geçişli yapı önemlidir, zira Gökalp'in ifadesiyle muasırlaşma toplum yapımızın süzgecinden geçmedikçe topluma mal edilemez ve işe yaramaz.[372] Ona göre muasırlaşmak yaşayış olarak Avrupalılara benzemek değildir. Gökalp'e göre muasırlaştığımızı şu şekilde anlayabiliriz: "*Ne zaman malumat ve masnuat iktibas ve iştirası için Avrupalılara ihtiyaçtan müstağni olduğumuzu görürsek, o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız."*[373]

3.5. Gökalp'in Düşünce Sisteminde Dinin Yeri

Ziya Gökalp hayatı boyunca dindar bir kişiliğe sahip olmuştur. Bu nedenle devletin mevcut durumunu iyileştirebilmek için fikirler üretirken din üzerinde de durmuştur. Ayrıca Gökalp, dini sosyolojik bir olgu olarak görmüştür.[374]

Gökalp'in sosyolojik açıklamalarında din, hem inanç ve sosyal sistem, hem de ahlak ve eğitim kurumu olarak daima işlevseldir. Diğer bir ifadeyle Gökalp'in üzerinde çalıştığı tüm kavram, teori ve açıklamalarda dinin özel bir yeri vardır. Örneğin harsı tanımlarken dini de harsı oluşturan kavramlardan biri olarak saymıştır. Öyle ki, Güngör'ün de belirttiği gibi dinin Türk hayatındaki yerini ilk defa Ziya Gökalp bizlere

[371] Gökalp, a.g.e., 2018b, 67-70.
[372] Türkdoğan, O. (1974). "Ziya Gökalp'te Batılılaşma", *Üçüncü Yol*, 30. Türkçüler Bayramı Özel Sayı, 15.
[373] Gökalp, a.g.e., *2018c*, 19-20.
[374] Can, a.g.e., 1998, 189.

anlatmıştır.[375] Gökalp'e gösterilen ilginin en önemli sebeplerinden biri, kendisinden sonraki dönemi ve hatta günümüzü etkileyecek fikirler ileri sürmüş olmasıdır.

Gökalp'in Batılılaşma anlayışıyla din anlayışı yapbozun birer parçaları gibidir. Zira Gökalp, en sade ifadeyle Batı'dan ilmi alırken harsın içinde yer alan dinin etkilenmeyeceği kanaatindedir. Gökalp "Din, İlmin Bir Netice-i Zaruriyyesidir" başlıklı yazısında din ve ilmin amaçlarının farklı olup birbirlerini tamamladığı düşüncesinin üzerinde durmuştur: *"...ilmin vazifesi, zihinlere tedbir öğretmek, dînin gayesi kalplere tevekkül ilham etmektir. Tedbîrin verdiği ümîd-i nâkıs tevekkülün bahş ettiği i'timâd-ı kavî ile tamamlaşır..."*[376]

3.5.1 Gökalp'in Dine Bakışı

3.5.1.1. Birinci dönem: Osmanlıcı yaklaşım

Ziya Gökalp'in yazıları incelendiğinde görülecektir ki başlangıçtaki din anlayışı ilerleyen dönemde bir miktar farklılık göstermiştir. Peyman gazetesinde yayımlanan yazıları Gökalp'in ilk dönemdeki din anlayışını göstermektedir. Bu yazılardan "Hürriyet Menbalarına Doğru" başlıklı yazısında hürriyeti; *"...Allah'tan başka hiçbir kimsenin kulu olmamak*..." şeklinde açıklar.[377] Makalelerde çoğunlukla dini konular yer almaktadır. Dinin önemini "*Batıda bütün kemalin kaynağı fendir. Oysa Şarkta da her feyzin membaı dindir*" sözleriyle vurgular. Ülkenin geri kalmasının sebebinin medreselerdeki eğitimin bozulmasından kaynaklandığını savunur. Din cehaletinin istibdada neden olacağını ve İslam Medeniyetinin olduğu yerde hürriyetin olacağını savunur.[378] Yine bu dönemde yazdığı yazılardan biri tekkeler üzerinedir. Bu yazıda tekkelerin dinin doğuşu kadar eskiye gittiğini ve çok önemli vazifeler üstlenmiş kuruluşlar olduklarını vurgulamış; lakin yaşadıkları bozulma ile sapkınlıkların kaynağı haline geldiğini bu nedenle ıslah edilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir.[379]

Bu ifadelere bakıldığında anlaşılacağı üzere, bu dönemde Gökalp, toplumsal geri kalmışlığın sebebi olarak, dinin doğru anlaşılıp yaşanılamamasına bağlamıştır.

[375] Güngör, E. (2006). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 50.
[376] Gökalp, Z. (1976a). *Makaleler 1*, Beysanoğlu, Ş. (Haz.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 100.
[377] Gökalp, a.g.e., 1976a, 58.
[378] Gökalp, a.g.e., 1976a, 79-80.
[379] Gökalp, a.g.e., 1976a, 83-87.

Kurtuluş yolu olarak dinin özüne döndürülmesini savunan İslamcılarla da benzer bir yol göstermektedir. Gökalp'in o dönemki düşünceleri geleneksel dinî anlayıştan ayrılır. Dinde yeniliği savunan ıslahatçı bir düşünürdür. Tam anlamıyla Osmanlıcıdır. Bu dönemde henüz laiklik anlayışına sahip değildir. Ancak ileride Gökalp'in din anlayışında büyük değişiklikler olmuştur.[380]

3.5.1.2. İkinci dönem: Osmanlıcı yaklaşımdan toplumsal din anlayışına

Ziya Gökalp'in düşünce yapısındaki kırılmanın yaşandığı ve bazı görüşlerini değiştirdiği dönem, 1909 yılında İttihat Terakki Fırkasının kurultayı için Selanik'e gitmesiyle karşılaştığı ulusçu eğilimler sonucunda başlamıştır. Selanik'te bulunduğu süre boyunca toplumu gözlemleyerek yeni çözümler üretmeye çalışmıştır. Durkheim gibi Batılı düşünürlerle de bu dönemde tanışmıştır.[381]

Ziya Gökalp'in döneminde, din reformu hususunda kabul gören ağırlıklı görüş Gökalp'in ikinci dönemde ortaya koyduğu önerileri ile şekillenmiştir. Atatürk döneminde uygulanacak din ve devleti birbirinden ayıracak laiklik adımlarını Gökalp atmıştır. Bu dönemde, dinde reformist hareketleri savunan bir düşünür halini almıştır. Gökalp, İslam dinini katı normatif bağlardan kurtarıp sosyolojinin zenginleştirdiği bir inanç haline getirmeyi arzulamıştır. Aynı şekilde Gökalp, İslamiyet'i millî ihtiyaçlar için yararlı olabileceğini düşünmüştür. Müslümanlığın, çağdaş millet tipiyle, Türk toplumu kimliğini birleştirip kaynaştıracak bir bağ olması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Gökalp bu düşünceleriyle Türk milli kültürü içerisinde İslam'ın önemini de göstermiş olmaktadır.[382]

Özellikle Durkheim okumaya başladıktan sonra bütün fikirlerini yeniden düzenlemiştir. Örneğin, fıkhın mutlak emirleri yerine, toplum biliminin ilmi mefkûresinin tercih edilmesini önermiştir.[383] Yine, Gökalp'a göre örf[384], toplumsal hukukun temeli olmalıdır. Bu nedenle İçtihatlar da örfü esas almak suretiyle

[380] Keskin, Y. M.(2003). "Ziya Gökalp'in Din Anlayışı", *Fırat Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*,8, 105.
[381] Keskin, a.g.m. 2003, 105-106.
[382] Günay, a.g.m, 2012, 295.
[383] Keskin, a.g.m., 2003, 112.
[384] Ziya Gökalp'e göre gelenek ve örf farklı şeylerdir. Ona göre gelenek uluslararasıdır örf millidir. Zira Türk kültürü, Türk Medeniyetinden, Avrupa Medeniyetinden ve İslam Medeniyetinden birçok gelenek almıştır. Günay, a.g.m., 2012, 287.

oluşturulmuştur. Gökalp'e göre, toplumsal olgular ve ihtiyaçlar değiştikçe, bu ihtiyaçlara karşılık getirilmelidir.[385] Gökalp'in din anlayışı topluma göre şekillenecek bir yapıya evrilmiştir.

Gökalp, dinde ıslahatı önerirken, dini toplumsal bir olgu olarak benimsemiştir. Dine ulusal bir bakış eklemeye çalışmıştır. Ona göre, din, bu toplumsal birleştiricilik görevini daha fonksiyonel olarak yerine getirebilmesi için topluma uyum sağlamak durumundadır. Bu uyumun ilk şartı, devlet, hukuk, sanat gibi tüm sosyal faaliyet alanlarının dinin tekelinden kurtulmasıdır. Zira din, kültür ve medeniyet, birbirine dönüştürülmesi ve birleştirilmesi mümkün olmayan farklı toplumsal gerçeklerdir. Ancak modern toplumun bünyesinde bir sentez ile uzlaştırılabilir. Gökalp bu hususta Japonları örnek göstermiştir. Japon toplumu kendi kültürlerini ve dinlerini korudukları halde, modern medeniyet zümresine dâhil olabilmişlerdir. Bu da bir sentezle mümkün olmuştur.[386] Bu nedenle Türklerin de modern medeniyet zümresine dâhil olabilmesi için toplum laik bir zemine oturtulmalıdır. Gökalp'e göre dinin alanı, inanç ve ibadetin alanını kapsar ve din bu alanda uzmanlaşmalıdır. Diğer alanlar dinden farklı alanlardır ve ayrı olmalıdır. Gökalp'e göre bu ayrım dinin kendisinde de mevcuttur.[387]

Gökalp'e göre, İslam dini ile ne modern bilim ve medeniyet ne de modern toplum tipi olan millet arasında herhangi bir zıtlık temelde bulunmamaktadır. Zira İslam dini, "gerçeklik hükümlerinde aklı", "değer hükümlerinde ise örfü" esas almıştır. Bu nedenle her dönemde ve her millete uygulanabilir bir din olma özelliğine sahiptir. Gökalp'e göre Hristiyanlık, Protestanlık vasıtasıyla, İslamiyet'te zaten mevcut olan akıl ve örf ile ilgili temel esasları kendi bünyesine uydurduktan sonra, bilimle kendi arasındaki çatışmayı çözümleyebilmiştir. Böylece Batı Medeniyeti modern medeniyete ve çağdaş milli kültür ve devlete giden kapıyı aralamıştır. Gökalp burada gelebilecek eleştirilere binaen, İslam dinini yanlış yorumlarla dogmatik ve skolastik bir yapıya soktuklarını ifade etmiştir. Gökalp'e göre bu yanlış yorumlama ile kabul edilen din anlayışıyla modern bilim ve medeniyet arasında aykırılık mevcutmuş gibi algılanabilir. Bunun nedeni İslam dinine sonradan giren, aslında dinle herhangi bir ilişkisi bulunmayan geleneklerdir. Gökalp'e göre ise çözüm; toplumun

[385] Gökalp, Z. (1981b). *Makaleler VIII*, Tuncor, R. (Düz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 29-30.
[386] Günay, Ü. (1989). "Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 231.
[387] Günay, a.g.m., 1989, 232-233.

çağdaşlaşmasına engel olan ve hem çağdaş milli örfe hem de modern bilime ters düşen ve aslında dinin özünde de bulunmayan geleneklerin tasfiye edilmesidir. Ayrıca modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde dinin milli kimliğe uydurulması gerekmektedir. Bunun yolu ise gerçek dini değerleri araştırarak, dinin doğru bir biçimde yorumlanmasını sağlamaktan geçmektedir.[388]

Gökalp'in din konusundaki düşünce ve analizleri modernleşme ile ilişkileri bağlamında yeni ve dinamik bir millî kimlik oluşturmaya yönelmiştir. Bu nedenle Gökalp, dinin Türk kültürü açısından dönemin gereklerine en uygun şekilde yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.[389] Görüldüğü üzere Gökalp'in, düşünce yapısının büyük çoğunluğunu kapsayan ikinci dönemde pozitivist, lâik bir portre çizmiştir. Ayrıca milliyetçiliği, toplumsal birliği, akılcılığı, laikliği onaylayan bir İslam anlayışı ortaya koymuştur.[390] Aslında Ziya Gökalp dini kültürel yapı içerisine yerleştirmiştir. Ona göre temel unsur milliyetçiliktir ve din kültürel yapının bir parçasıdır.[391]

Lakin bu anlayış kimileri tarafından Gökalp'in, sisteminde dine önemli bir varlık alanı bırakmadığı şeklinde değerlendirilmiştir. Öyle ki Nilgün Çelebi, "*Ziya Gökalp'in sloganında olmasa bile kitabında İslamiyet'in yeri evlerimizin arka balkonu olarak belirlenmişti."* sözleriyle Gökalp'in sentezinde İslamiyet'in geri planda kaldığını iddia etmiştir.[392] Bununla beraber, bu görüşün aksini savunan araştırmacılar da mevcuttur. Türkdoğan'a göre, Gökalp'in düşünce sisteminde din, önemli bir bileşendir. Üstelik bu sistemde din hem bütünleştirici hem de dinamik güç işlevlerini yüklenmiştir.[393] Yine Baltacıoğlu'nun Gökalp'in düşünceleri hakkındaki ifadeleri onun din hususundaki düşüncelerinin değerini vurgulamaktadır:

> …din üzerine yaptığı incelemeler o kadar yerinde, o kadar ilgi çekicidir ki, günün birinde Türk aydınları milletçe kalkınmanın dinle olabileceğine inanacak olursa, hem de bu kalkınmayı yapmak isteyecek olurlarsa, Gökalp'in yazılarını okumakla, onun dine verdiği önemi anlamakla işe başlayacaktır..."[394]

[388] Günay, a.g.m., 1989, 231.
[389] Günay, a.g.m., 2012, 295.
[390] Keskin, a.g.m., 2003, 116.
[391] Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 193.
[392] Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 2.Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 113.
[393] Türkdoğan, a.g.e., 2014, 176.
[394] Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Yeni Matbaa, 64.

3.5.2. Gökalp'in Laikliğe Bakışı

Laiklik hususu Ziya Gökalp'in düşünce dünyası incelenirken ayrıca üzerinde durulması gereken önemli hususlardan birisidir. Zira Gökalp, bu hususta "bilimsel olarak" bir görüş ortaya koyan ilk düşünür kabul edilebilir.[395] Ayrıca bugün Türkiye'de mevcut olan din ve devlet ayrımının fikir babası olarak kabul edilir.[396]

Gökalp'in dini müessesler ile devlet işlerinin ayrılmasıyla ilgili görüşleri 1914 yılında İslam Mecmuasında yayımlanan şiirlerine dayanır. 1918 Yeni Mecmuada "Halife ve Müftü" şiiri tekrar yayımlanmıştır.

"Devlet ile medrese ayrı iki âlemdir..

Müftü ile halife birbirine karışmaz.

Ayrıysa da bu iki kuvvet, dâima tev'emdir,

"Nüfuz bende!" diyerek birbiriyle yarışmaz!"[397]

Yine "Devlet" adlı şiirde hukuk ve dinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu şu sözler ile ifade etmiştir.

"Lâkin hukuk dinden ayrı bir iştir,

Bırakılmış ulü'l-emre, devlete.

Hukuk örfe uymayınca değiştir,

Örfe uydur!" demiş Tanrı, millete!"[398]

Fındıkoğlu'na göre dini hukuk yerine sosyolojiye dayanan hukuk sistemini kurma çabası Gökalp'in getirdiği en büyük yeniliktir.[399] Gökalp'e göre şeriatın içinde bulunan din işleri vicdani alana, şeriatın içindeki hukuksal işler ise dünyevi alana ayrılmalıdır. Böylece ilk kısım diyanet işlerini, ikinci kısım siyasal işleri oluşturur. Bu şekilde bir ayrım ile 'dini', toplumun manevi birliğini sağlamak için birleştirici bir güç olarak kullanmak mümkün olacaktır.[400]

---

[395] Türkdoğan, a.g.e., 2015, 85.
[396] Heyd, a.g.e., 2002, X.
[397] Gökalp, a.g.e., 1976b, 28.
[398] Gökalp, a.g.e., 1976b, 33.
[399] Ülken, a.g.e., 2019, 722.
[400] Berkes, a.g.e., 2017, 443.

Burada "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı bildiriyi tekrar anmak gerekebilir. Batılılaşmanın en koyu savunuculuğunu yapan Cevdet ve arkadaşlarının bu bildiride ayrıntılı bir biçimde Batılılaşmak için harf inkılabından, medreselerin kapatılmasına kadar neredeyse her alanda yeniliklere başvururken, laiklik ilkesiyle ilişkilendirilebilecek bir hususa değinmedikleri görülmektedir. Abdullah Cevdet radikal bir laik olarak görülebilir, fakat din ve devletin arasındaki ayrımın savunuculuğunu yapmamıştır.[401] Onun yapmaya çalıştığı dinden arındırılmış sadece dine dayanmayan bir dünya görüşü oluşturmaya çalışmaktır.[402] Fakat Gökalp'in sosyoloji sisteminin bir gereği olarak laiklik hakkındaki görüşlerini sistematik olarak ortaya koyduğu görülmektedir.[403]

3.5.3. Gökalp'te Dinin Anlaşılabilirliğinin Önemi

Ziya Gökalp'in din hakkındaki düşüncelerinin yanı sıra önem verdiği diğer bir husus da dinin toplum tarafından anlaşılabilir olmasıdır. Gökalp ilk olarak 1918 yılında Yeni Mecmuada yayımlanan "Vatan" şiirinde dinin toplum tarafından anlaşılır olması gerektiğini dile getirmiştir.

"Bir ülke ki cami'inde Türkçe ezan okunur,

Köylü anlar ma'nasını namazdaki duânın…

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,

Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın…

Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!"[404]

Yine Gökalp, 1923 yılında "Türkçülüğün Esasları"nda, Türkçülüğün programını açıklarken dini bu programın bir bölümü olarak ele almıştır. Ona göre, din kitaplarının, hutbelerin ve vaazların Türkçe olması gerekmektedir. Zira bir millet din kitaplarını okuyup anlayamazsa, doğal olarak dininin niteliğini öğrenemeyecektir. Yapmış olduğu ibadeti anlayamazsa, hiçbir tatmin duygusuna ulaşamayacaktır. Keza, namaz

[401] Türkdoğan, a.g.e., 2014, 85.
[402] Zürcher, E. J.(2009). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.), *Kemalizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 47.
[403] Türkdoğan, a.g.e., 2014, 173-174.
[404] Gökalp, a.g.e., 1976b, 11.

surelerinin dahi ibadet edenin kendi lisanında olması gerektiğini savunmuş, İmam Azam'ın bu hususta ki destekleyici yorumlarını da düşüncelerine destek olarak kullanmıştır. Bu hususta Türklerin en coşkulu yaptıkları ibadetlerin Türkçe ibadetler olduğunu gösteren örnekler vermiştir. Mevlid-i Şerif okunması, namazlardan sonra yapılan Türkçe dualar okunması bu örneklerden ikisini oluşturur. Bu nedenle Türklerin daha coşkulu ve ferahlık hissedecekleri şekilde ibadet edebilmeleri için Kuran-ı Kerim'in ve ibadetlerden sonra edilen duaların, hutbelerin Türkçe olması gerektiğini ifade etmiştir.[405] İslam'ın özünün anlaşılarak İslamlaşmanın gerektiğini savunmuştur. Türkçe ibadet fikrine gelebilecek itirazlara karşı özellikle Türk kültürü ile İslam dininin birbirine uygun olduğunu, dinin buna müsaade ettiğini ifade etmiştir.[406]

3.5.4. Gökalp'in Şeyhülislamlık Hakkındaki Düşünceleri

Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Partisinde etkisini arttırmaya başladıktan sonra, Şeyhülislamlığın politika dışına çıkması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Bu düşüncesini detaylıca açıklayabilmek için bir muhtıra hazırlamıştır. Bu muhtırada yer alan önemli değişiklik taleplerinden bazıları, Şeriat mahkemelerini, evkaf idaresini ve tüm okulları Şeyhülislamlığın yetkisinden ayırmaktır. 1916 yılında muhtıraya uyularak reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan bazıları Şeyhülislamlığın kabineden ayrılması, Şeriat Mahkemelerinin Adalet Bakanlığına ve tüm eğitim kurumlarının Maarif Bakanlığına bağlanması gibi kararlardır.[407] Üstelik Ziya Gökalp 1917 yılında İttihat ve Terakki Kongresinde Şeyhülislamlığın kaldırılması için teklifte bulunmuştur.[408]

Bahsi geçen reformlara bakıldığında Cumhuriyet dönemine yansımaları kolaylıkla görülebilmektedir. Örneğin tüm eğitim kurumlarının Maarif Bakanlığına bağlanması, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek tevhidi tedrisat yolunda atılan ilk adım olarak kabul edilebilir. Yine Şeyhülislamlığın kabineden ayrılmasıyla başlayan süreç Cumhuriyet döneminde Şeyhülislamlığın kaldırılmasına götüren ilk adımdır. Ayrıca

[405] Gökalp, a.g.e., 2018b, 54-55.
[406] Can, a.g.e., 1998, 190.
[407] Berkes, a.g.e., 2017, 458- 459
[408] Türkdoğan, a.g.e., 2015, 85.

adalet sisteminin birleştirilmesine yol açmıştır. Bu tedbirler Cumhuriyet döneminin temel prensiplerinden olan din ve devletin birbirinden ayrılmasının kıvılcımını oluşturmaktadır.[409]

3.6. Gökalp'in Dil ve Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri

Ziya Gökalp'e göre, toplumun kendi kültürünü yaratması çok önemlidir. Bunun için öncelikle odaklanılması gereken husus dildir. Yapılması gereken ise ilk olarak çoklu dil sorunun çözülmesidir. Zira yeni lisan, yeni hayatın önemli bir parçasıdır.[410] Gökalp'e göre Türkiye'nin milli dili İstanbul Türkçesidir. Fakat İstanbul'da iki Türkçe vardır. Birisi konuşulan ancak yazılmayan İstanbul Türkçesi; diğeri ise yazılan ama konuşulmayan Osmanlı lisanıdır. Gökalp bu ikili durumun başka hiçbir ülkede olmadığını ve bu durumun tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle çözüm olarak ikiliği ortadan kaldırmayı şart kabul etmiştir. Ancak yazı dili olan Osmanlı lisanı yapay bir dil olması ve sadece sınırlı sayıda insanın kullanması nedeniyle, yazı dilinin de konuşma dili olan İstanbul Türkçesi olarak değiştirilerek dilde birlik sağlanması gerektiğini savunmuştur. Zira halk yazarları asırlardır yazı dili olarak konuşma dilini kullanmaktadır. Bu nedenle dilde birliği sağlamak için Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi davranmak ve halk edebiyatının temeli olan Türk dilini milli dil kabul etmek yeterli olacaktır.[411]

Kuşkusuz dil, toplumların bilinçli bir şekilde çağın koşullarına uyum sağlamasına olanak sağlayan iletişim türlerindendir. Hayatın bütün alanlarında yeri olan konuşma kadar bu iletişimi kayda geçirebilmekte bir o kadar değerlidir. Zira yazı, dilin denetimini mümkün kılmaktadır ve yazının teknik bir alt yapısı bulunmaktadır. Osmanlı döneminde de yazı dilinde özellikle imla ve yazıdaki uyumsuzluklar nedeniyle eleştiriler başlamıştır.[412] Cumhuriyet döneminde pek çok hususta Ziya Gökalp'in çizmiş olduğu yoldan gidilmiş olmasına rağmen kullanılan alfabe

[409] Berkes, a.g.e., 2017, 459.
[410] Arıkan, a.g.m., 2005a, 148.
[411] Gökalp, Z. (2018b). *Türkçülüğün Esasları* (7 b.). (S. Çonoğlu, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat, 125-126. Gökalp'in ileri sürdüğü bu düşünceleri ilk olarak Suavi'nin ortaya attığı ardından Şemsettin Sami'nin sürdürdüğü "*Osmanlıca diye bir dil yoktur*" fikrini daha sonra Gökalp de benimsemiştir ve Türkçeleşmiş Türkçe fikrinin hararetli bir savunucusu olmuştur: Ülken, a.g.e., 1992, 84.
[412] Uyanık, E. ve Çam, İ. D. (2014). "Arap Elifbas'ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpçı Söylemler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, XIV(29), 189.

hususundaki görüşleri kabul görmemiştir. Gökalp, her ne kadar İstanbul Türkçesi ile konuşulması gerektiğini savunsa da Arap alfabesinin kullanımının sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır.[413] Ona göre ulusal kültürün devamlılığı için Arap alfabesinin kullanımına devam edilmelidir.[414] Eğer yazının şekli değişirse diğer İslam milletleri ile arasındaki en sağlam bağın kopacağına inanmaktadır.[415] Gökalp, Latin alfabesini benimseyen Müslüman milletleri gördükçe ümmet ile bağların koptuğunu fark etmiştir. Artık dini dayanışmanın değil kültürel dayanışmanın öne çıktığını anlayınca, diğer Müslüman milletlerin de bu yolu tutmaya başladıklarını ve sonunda Türklerin de bu yola girmelerinin gerekli olduğunu vurgulamıştır.[416]

Öte yandan dil hakkında üzerinde durduğu diğer bir husus kullanılan kelimeler üzerinedir. Her ne kadar Türkçe kelimelerin kullanılması gerektiğini savunsa da terimler hususunda ihtiyaç halinde Arapça ve Farsça kelimelerden destek alınması gerektiğini vurgulamıştır: "*Mümkünse bütün ıstılahları da (terimleri de) Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir. Fakat mümkün olmadığı takdirde, ıstılahlarımız Fransızca yahut Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır*."[417] Bunun gerekçesi olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *"…meselâ Rusya'daki Türklerin ıstılahlarını Rusçadan Çin'deki Türklerin Çinceden, biz Fransızcadan alacak olursak, Türkçemiz birbirinden uzaklaşır. Hâlbuki Arapça ve Acemceden yahut Türkçeden alırsak, bilakis yekdiğerine (birbirine) yaklaşır…*"[418] Bunun için de aralıklarla kongreler yapılması gerektiğini ancak bu şekilde ortak bir terimler sözlüğüne sahip olunabileceğini savunmaktadır. Fakat Arapça ve Farsçadan Türkçeye girecek kelimelerin terimlerle sınırlı kalmayacağını da kabul etmektedir. Lüzumsuz kelimelerden Türkçeyi korumak gerektiğinin özellikle altını çizmektedir. Türkçenin Fransız, İngiliz ve Alman lisanlarında bulunan tüm kelimelerin karşılıklarına sahip olması şarttır. Ayrıca dönemin kavramlarından oluşmuş manevi bir lisan da vardır. Her dil de buna uymalıdır. Türkçe de ne zaman bu ihtiyaca karşılık verebilirse o zaman çağdaşlık yönündeki gelişimini tamamlamış olacaktır.[419]

---

[413] Gökalp, a.g.e., 2018c, 46.
[414] Parla, T. (1992). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 59.
[415] Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 196.
[416] Gökalp, a.g.e., 2018b, 63-66.
[417] Gökalp, a.g.e., 2018c, 24.
[418] Gökalp, a.g.e., 2018c, 22-23.
[419] Gökalp, a.g.e., 2018c, 22-24.

3.7. Gökalp'in Eğitim Hakkındaki Bazı Görüşleri

3.7.1. Gökalp'e Göre Eğitim Kavramı

Ziya Gökalp'e göre eğitim sözcüğü Türkçede iki şekilde kullanılmaktadır. Eğitimin ilk kullanımı, geniş anlamıyla, bir toplumdaki öğretim faaliyetlerini de kapsayan bir etkinliktir; ikinci kullanımında ise eğitim, dar anlamıyla, bir toplumda öğretim faaliyetlerinden ayrılan kültürel aktarım sürecini ifade etmektedir. Gökalp'e göre bir toplumun fertlerine dilini, ahlakını, estetik zevkini, mantığını, teknik bilgilerini aşılamadıkça toplumun varlığını sürdürmeye imkânı yoktur. İşte toplumun fertleri üzerindeki bu sosyalleştirme işine eğitim (terbiye) adı verilir. Gökalp eğitimi ikinci anlamıyla kullanır. Ona göre, bir toplumdaki kıymet hükümleri ile gerçeklik hükümlerinin yeni nesle aktarılmasına ayrı ayrı isimler verilmesi gerekir.[420] Kıymet hükümleri kültürel değerleri, gerçeklik hükümleri ise fen ve teknik bilgileri kapsamaktadır.[421]

3.7.2. Eğitim ve Medeniyet İlişkisi

Ziya Gökalp'e göre medeniyet meselesinin acilen çözülmesi gerekmesinin nedenlerinden biri de geçmişten beri Anadolu'da var olan maarif(eğitim) ve terbiye(öğretim) meseleleridir. Gökalp'a göre, "*Eğitim kavmin kültürünü, o kavmin fertlerinde ruhî melekeler haline getirmektir*" şeklinde, öğretim ise, "*kavmin teknolojisini, o kavmin fertlerinde ruhî alışkanlıklar haline getirmektir*" şeklinde tanımlanabilir.[422]

Bu meseleler bir türlü çözülememiştir. Ona göre, terbiye meselesi medeniyet meselesinin bir parçasıdır. Terbiye meselesi çözülünce maarif sorunu da kendiliğinden çözülecektir. Gökalp'e göre Anadolu'da gerek terbiye gerek medeniyet bakımından birbirine hiç benzemeyen üç tabaka vardır: Halk, Medreseliler ve Mektepliler. Bunlardan halk tabakası, Uzakdoğu Medeniyetinden tamamıyla ayrılamamıştır. İkinci tabaka Doğu Medeniyetinde yaşamaya devam etmektedir. Üçüncü tabaka ise Batı

[420] Gökalp, Z. (1981a). *Makaleler V*, Kardaş, R. (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 29-30.
[421] Gökalp, a.g.e., 1981a, 13.
[422] Gökalp, a.g.e., 1981a, 13.

Medeniyetinden bazı feyizlere erişebilmiştir. Ziya Gökalp bu parçalı durumu şu ifadelerle eleştirmiştir:

> … Demek ki milletimizin bir kısmı İlkçağlarda, bir kısmı Ortaçağlarda, bir kısmı Sonçağlarda yaşamaktadır. Bir milletin böyle üç yüzlü bir hayat yaşaması normal olabilir mi? Bu üç tabakanın medeniyetleri ayrı olduğu gibi, pedagojileri de ayrıdır. Bu üç terbiye usulünü birleştirmedikçe hakiki bir millet olmamız mümkün müdür?[423]

Gökalp, bu tabakalı yapıyı çözmek için eğitimi üç kısma ayırmıştır. Böylece eğitimin bölümlerini halk bilgisi, medrese bilgisi ve mektep bilgisi oluşturacaktır. Bu şekilde toplumda görülen üç tip medeniyet birleşecektir. Bu sayede ruh ve fikir bakımından da bir millet olunabilecektir. Zira millet olabilmek son derece önemlidir. Ona göre bir an önce harekete geçilmesi şarttır.[424] Açıklamaların tamamını şu cümle ile formüle etmiştir: "*Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Batı Medeniyetindenim.*"[425]

3.7.3. Eğitimin Milli Olma Zorunluluğu

Ziya Gökalp'e göre bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin toplamı ile o kavmin harsı (kültür) oluşmaktadır. Eğitim ise, bu harsı, o kavmin fertlerinde ruhi melekeler haline getirmeyi sağlamaktadır. Bir kavmin zihninde yaşayan gerçeklik hükümlerinin toplamı o kavmin teknolojisidir. Öğretim ise, bu bilgileri o kavmin fertlerinde alışkanlıklar haline getirmek içindir.[426]

Kıymet hükümlerinde önemli olan sosyal vicdandır. Bu nedenle kıymet hükümleri her toplumda farklılık gösterir. Bir toplumun iyi, güzel, kutsal olarak değerlendirdiği şeyler farklı bir toplumda kötü, çirkin olarak değerlendirilebilir. Kıymet hükümleri her toplumda farklılık gösterdiği için milli bir niteliğe sahiptir ve kıymet hükümlerinin toplamı olarak değerlendirilen hars da millidir. O nedenle harsın çocukların ruhuna aşılanmasından ibaret olan eğitimin de milli olması gerekir. Gerçeklik hükümlerinde hakim olan ise soyut akıldır. Bundan dolayıdır ki gerçeklik hükümleri her toplumda aynıdır. Bu nedenle gerçeklik hükümleri ve onların toplamı olan teknolojinin milliyetle herhangi bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla Gökalp'e göre fen ve tekniğe ait bilgilerin çocuklara kazandırılması demek olan öğretimin milli olması gerekmez.

---

[423] Gökalp, a.g.e., 1992, 250-251.
[424] Gökalp, a.g.e., 1992, 251.
[425] Gökalp, a.g.e., 1992, 251.
[426] Gökalp, a.g.e., 1981a, 29.

İlkokullar ile meslek okullarında öğretim, liseler ise eğitim üzerine olmalıdır. Bu nedenle liselerde yalnızca Türk harsının eğitimi yapılmalıdır.[427]

Ziya Gökalp bir okul programına göz attığımız vakit üç türlü bilgi öğretimi ile karşılaştığımızı ifade etmektedir. Bunlardan ilki milli lisan, edebiyat ve tarihtir. Ardından İslami bilimler gelir. Son olarak ise Matematik, coğrafya, yabancı dil ve beden eğitimi gibi eğitimler gelmektedir. Yine anlaşılacağı üzere eğitimde takip edilen amaçlar "*...Türklük, İslamlık, Çağdaşlıktır...*"[428] Gökalp'e göre her baba çocuğunun bu üç alanda da eğitilmesini ister. Ona göre, Tanzimat döneminden öncesinde çocuklar sadece İslami eğitim almıştır. Tanzimatçılar ile Batı'nın eğitim anlayışı Osmanlı Devleti'ne girmeye başlamıştır. Başlangıçta kabul görülmese de zamanla bu eğitim anlayışı eğitim sisteminde yer edinmeye başlamıştır. Lakin Gökalp'e göre, Batı eğitimine verilen kıymet arttıkça İslami eğitim gerilemeye başlamıştır. Ona göre bunun nedeni derslerin niteliksizleşmesidir.[429] Gökalp'e göre okullarda her ne kadar bu eğitimler verilmiş gibi gözükse de başarılı olunamamıştır. Ziya Gökalp'in eğitim sistemi hakkındaki görüşü şu sözleri ile özetlenebilir:

> Biz çocuklarımıza Türk ve İslam terbiyeleri vermediğimiz gibi, asır terbiyesi de veremedik. Çünkü asır terbiyesinin gayesi, en ileri milletlerin yapıp kullandıkları âletleri, bizim de yapabilmemiz ve kullanabilmemizdi. Hâlbuki biz iktisat âleminde olduğu gibi, askerlik dünyasında da asrımızın âletlerini kullanmaktan âciz olduğumuzu gösterdik. İlmin ölçüsü iştir. İşteki muvaffakiyetsizliğimiz ile ilimdeki nasipsizliğimizi ispat ettik. O hâlde, ne mütehassıs fen adamları yetiştiren yüksekokullarımız, ne de vatandaşlar yetiştirmeye çalışan orta dereceli okullarımız hiçbir fayda temin edememişlerdir. [430]

Ziya Gökalp, eğitimin sosyolojik bir aydınlanmaya da ihtiyacı olduğunu savunur. Zira her milletin kendi kültürünün olması nedeniyle her milletin kendine özel bir eğitim anlayışı olmalıdır. Gökalp'e göre, Türk çocuğu Türk milletinin içinde yaşayacak ise o zaman Türk milletinin kültürüne göre terbiye edilmesi gerekir. Bu kültüre göre terbiye aldığı takdirde çağdaş bir eğitim görmüş olacaktır. Gökalp'e göre eğitim sisteminde kötü sonuçlar meydana gelmesi, eğitimimizin millî olmasından değil, milletlerarası ve müspet olmamasından kaynaklanır.[431] Gökalp burada asıl olarak kültürün üzerinde

---

[427] Şahin, M. C. (2011). "Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür", *Ekev Akademi Dergisi*, 48, 388.
[428] Gökalp, a.g.e., 1992, 105.
[429] Gökalp, a.g.e., 1992, 106.
[430] Gökalp, a.g.e., 1992, 106.
[431] Ülken, a.g.e., 2019**,** 258-259.

durmuştur. Zira Gökalp, "Milli Kültürün" ancak bu şekilde oluşabileceğini düşünmektedir.

Ayrıca Gökalp'e göre mevcut eğitim sistemi; bireylerin yaratıcı düşünme becerilerini artırmaya yönelik değildir. Eğer iyi bir felsefe ve sosyal bilim eğitimi sağlanabilirse bu beceriler artacaktır. Ona göre sosyoloji Türk toplumunun yapısını öğrenmek ve toplum yapısını uygun şekilde geliştirmek için gerekli bir bilimdir.[432]

3.7.4. Eğitimde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak

Gökalp'e göre her üç eğitimin birbirine yardımcı ve tamamlayıcı olması şarttır. Aksi halde tamamen birbirlerini ötekileştirecektir. Bu durumda ise Batı eğitim anlayışı sadece maddi alanda sınırlı kalmayacak manevi alana karışmaya başladığı anda Türk ve İslam eğitiminin alanlarına saldırmış olacaktır.

Ziya Gökalp eğitimde milli unsurları, öğretimde ise evrensel düzeyde gelinen medeniyet seviyesini ön planda tutmuştur. Bu yüzden toplumun eğitim sistemi içerisindeki öğretim faaliyetlerinde farklı medeniyetlerin bilgisine yer verilmesi gerektiğine inanır. Yani öğretimi geliştirmek için yeni yöntemlerden ve teknolojiden faydalanılması gerektiğine inanır. Eğer ki modern metot ve teknoloji ülkemizde mevcut olmayıp başka ülkelerde bulunuyorsa ithal edilerek kullanılabilmedir. Gökalp'e göre modern teknolojiyi temsil eden medeniyet Avrupa Medeniyetidir. Bu nedenle, teknolojik gelişmeye ulaşabilmek için Avrupa Medeniyetine girmek zorunlu olmuştur. Kısacası; Gökalp'in düşüncesinde öğretim medeniyeti, eğitim ise kültürü temsil eder.[433]

Gökalp'e göre liselerde kültür eğitimi ile ilmi eğitimin uyumlu ve tam olarak verilmesi şarttır. Liseyi bitiren bir gençte bilimsel ruh ile millî karakter, birleşmiş olarak mevcut olmalıdır, der. Gökalp okullardaki eğitim sistemini ezbere dayalı bulduğu için eleştirir. Ona göre, okullarımızda öğrenim hafızayı doldurmaya yöneliktir. Gökalp, ilimden anlaşılması gereken şeyin hafızayı gereksiz bilgiler ile doldurmak olmadığının altını çizer. Gökalp'e göre, bir millette ilmi bir hayat var ise; o milletin müspet ilimleri de millî niteliktedir. Ona göre, bir millette ilmî hayat var olabilirse okuldaki öğrenim

[432] Gökalp, a.g.e., 1992, 106.
[433] Şahin, a.g.m., 2011, 388-389.

öğrenciye bilgileri ezberletmenin ötesine geçmiş olur. Böylece öğrenciler ilmî metotları uygulamaya, ilmî keşifler yapmaya alışmaya başlar.[434]Ona göre hafızada bulunması gereken dersler matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji gibi ilimler olmalıdır. Ayrıca bu derslere edebiyat, felsefe, sosyoloji dersleri de eklendiğinde hem ilmi hem kültürel bir eğitim ortaya çıkacaktır.[435]

3.7.5. Medreselerin Kapatılmasının Zorunluluğu

Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğu dönemde dine karşı yöneltilen eleştirilerin pek çoğu medreselere yöneliktir. 1914 yılında sadece İstanbul'da 7.000 öğrenci medrese eğitimi almaktadır. İlahiyat, Edebiyat, Fen ve Hukuk fakültelerinde ise eğitim alan toplam öğrenci sayısı 2700 civarındadır. Ayrıca Medrese öğrencilerinin yaş ortalaması 35 yaşın üzerindedir. Bu nedenle Medreseler askerden kaçmak için bir araca dönüşmüştür. Medreseleri içinde bulundukları bu kötü durumdan çıkarmak, öğrenim programlarına modern bilimleri eklemek şarttı. Zira bu çarpıklaşan durumu değiştirmek için aydın din adamları yetiştirilmeliydi. Bu şekilde yetişmiş din adamları dinin sanata ve ticarete olumlu bakan akli yanlarını öğrencilerine öğretmelidir.[436]

Ziya Gökalp de medreseler üzerinde önemle durmuştur. Gökalp, eğitim sistemini "*Türkiye'de vatan için en zararlı insanlar 'medrese' veya 'okul' görenlerdir.*" sözleriyle eleştirmiştir. Zira ona göre, medrese ve mektep eğittiği kişilerin karakterini bozmaktadır. Ona göre bunun nedeni, başka milletlerde eğitimin milli olmasına rağmen Osmanlı'da kozmopolit olmasıdır. Durumu açıklamak için İstanbul'daki kitapçıları örnek göstermiştir. İstanbul'da üç türlü kitapçı vardır. Bu kitapçıları, sahaflar, Beyoğlu kitapçıları, Babıali caddesindeki kitapçılar şeklinde sıralamıştır. Sahaflar, Arapça ve Acemceye, Beyoğlu kitapçıları, Avrupa'ya aittir. Bâbıâli caddesindekiler ise Tanzimat tercümelerinden ve taklitlerinden ibarettir. Öğrenim yerleri de kitapçılara paralellik göstermektedir: Medreseler, yabancı okullar, Tanzimat okulları.[437] Gökalp bununla Millî eğitimin olmadığını göstermeye çalışmıştır. Gökalp'e göre mevcut üç öğretim yerinde yetişen softa, levanten, Tanzimatçı tiplerinin

[434] Gökalp, a.g.e., 1992, 171-172, 181.
[435] Ülken, a.g.e., 2019, 258-259.
[436] Berkes, a.g.e., 2017, 439.
[437] Gökalp, a.g.e., 1992, 171-172.

üçünde de yetişenler düzgün karakterlere sahip değillerdir. Bu tiplerden kurtulmak için de millî eğitimin şart olduğunu savunur.[438]

Öte yandan Gökalp, eğitim sistemindeki dinsel ve laik sistemlerden oluşan ikiliğe son vermek istemiştir. Medreseler ve İstanbul Darülfünununun birleşmesi şeklinde bir öneride bulunmuştur. Bu önerisi Abdullah Cevdet ile aynı doğrultuda olup eğitimdeki çift başlılığı engellemeye yöneliktir. Mustafa Kemal Atatürk, 1924 yılında Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreseleri kapatmıştır.[439]

3.8. Gökalp ve Kadın Hakları

Ziya Gökalp'in üzerinde durduğu çağdaşlaşma yolundaki bir diğer önemli husus kadın haklarıdır. Gökalp erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna dayanan görüşlere şiddetle karşı çıkmıştır.[440] Gökalp, kadının özgürlüğü problemini üçe ayırmıştır: Kadının toplumsal hayata, özellikle ekonomik hayata katılması sorunu; erkek ve kadına sağlanan eğitim fırsatlarında eşitliğin sağlanması sorunu; son olarak evlenme boşanma ve miras hukukunda kadınlara eşitlik sağlayacak adalet reformları sorunu. Bu üç yönde eşitliğin sağlanması için ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi gerekmektedir. Ona göre, kadınlar toplumsal hayata katılmalı, kadınlara sağlanan eğitim fırsatı erkekler ile eşit olmalı ve evlenme, boşanma, miras hukukunda kadınlara erkekler ile eşit haklar sağlanması için bir reform yapılmalıdır.[441]

Gökalp'in 1918 yılında Yeni Mecmuada yayımlanan Kadın başlıklı şiirinde milleti kadın ve erkeğin beraber oluşturduğunu ve toplumda kadının önemini açıkça vurgulamıştır:

"Cemiyetin üç rüknü var: Birincisi aile!

Bu diyanet yuvasını kuran sensin, kadındır.

Medeniyet bayrağını sensin alan ilk, ele,

Altın harfle yazılacak ona senin adındır.

[438] Gökalp, a.g.e., 1992, 171-172, 181.
[439] Heyd, a.g.e., 2002, 88.
[440] Kaçmazoğlu, a.g.m., 2015, 191.
[441] Berkes, a.g.e., 2017, 439, 448.

…

Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak dirlikte

Kadın erkek: İki vicdan birleşerek yapacak;

İlk ma'bedler ayrı idi, şimdi artık birlikte

İki cins bir irfanda bir Allah'a tapacak!"[442]

Yine Gökalp "Meslek Kadını" başlıklı şiirinde kadının evlenmesi dışında bir seçeneğinin olmamasını ve kadına biçilen "eş" rolünün tek mesleği olabilmesini eleştirmiş, erkekler gibi kadınların da çalışabilmesi gerektiğini savunmuştur. Zira Gökalp bahsi geçen şiirde, her kadının evlenmek zorunda olmadığını, evlense dahi kocasının ölebileceğini, kaldı ki kocanın eve bakmama ihtimalinin de olduğunu hatırlatır. Tüm bu durumlarda kadınların çekebileceği sıkıntıları ortaya koyarak "kocanın" bir kadının hayatını kurtarmak için yeterli olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Aksi şekilde kadınların eğitimini engelleyip sadece evde oturup evlenmesini beklemeye mahkûm edilmesinin, kadınlar için büyük bir haksızlık olduğunu ifade etmiştir.[443] Ayrıca bu şiirde Ziya Gökalp kadınların çalışma ve kazanma hakkına sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınların topuklarının dahi kapatılmaya çalışıldığı bir dönemde bu düşünce ileri düzeyde bir çağdaşlık içermektedir.[444]

"Bunlar da olmasa, kadın insandır,

İnsanın en büyük hakkı irfandır.

Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,

Tabiî o zaman size denk gelmez;

Diyorsunuz onun eksiktir aklı,

Artırmak istiyor, değil mi haklı?"

Şiirin devamında ise kadın ile vatanın yükselmesinin doğru orantılı olduğunu, eğer toplumun bir gelişme göstermesi isteniyorsa bunun kadınsız olamayacağını vurgulamıştır:[445]

[442] Gökalp, a.g.e., 1976b, 19.
[443] Gökalp, a.g.e. 1976b, 29-30.
[444] Arıkan, a.g.m., 2005a, 150.
[445] Gökalp, a.g.e. 1976b, 31.

“Kadın yükselmezse alçalır vatan,

Samimî olamaz onsuz bir irfan;

Hâsılı, bir heves değil, ihtiyaç;

İstiyor bu anda böyle bir ilâç”

Ziya Gökalp’e göre, kadın-erkek ayrımının temelinde toplumsal nedenler vardır. Bu nedenle sosyal devrimlerle bu ayrılığın giderilebileceğini ileri sürmüştür.[446]

Yine Ziya Gökalp, hukuk kurallarında da kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunmuş, ayrıca kadınların tesettürlenmek zorunda kalmasını, hareme kapatılmasını eleştirmiştir. Tesettürün ilkel arzulara çok eski içtimai müesseselere dayanan bir adet olduğunu, bunu hala devam ettirmenin Türk kadınına çok büyük bir hakaret olduğunu ifade etmiştir.[447]

Gökalp gelebilecek eleştirilere karşı kadın erkek eşitliği iddiasının İslam’a uygun olduğunu ifade eder. Ona göre, İslam hukukundaki miras paylarının eşit olmamasından erkeklerin kadınlardan üstün olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Böyle bir sonuç İslâmın ruhuna aykırı olacaktır, demektedir.[448]

Bu bölümde Ziya Gökalp’in ortaya koyduğu fikirler incelendiğinde, Abdullah Cevdet’ten etkilenmekle beraber kendine has bir yol çizdiği görülmektedir. Cevdet ile benzerlik gösterdiği konulardan ilki ulaşılmak istenen medeniyetin Batı Medeniyeti olmasıdır. Gökalp’in fikir dünyasında birçok düşünce değişkenlik göstermişken, Batılılaşma arzusundan hiç vazgeçmemiştir. Eğitim sisteminde yapılması gereken değişiklikler noktasında benzer fikirler ileriye sürmüşlerdir. Her ikisi de medrese eğitiminin yetersiz olduğunu ve kapatılması gerektiğini savunmuştur. Yine dinin anlaşılabilir olması için Türkçe ibadet edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kadının toplumdaki yerinin değiştirilmesi gerektiğini, erkek ile kadının aynı şartlara sahip olması gerektiğini savunmuşlardır.

Öte yandan Cevdet ile Gökalp’in bu noktada ayrıldığı bazı hususlar da vardır. Bu hususlardan İlki Gökalp’in birden fazla medeniyet olduğunu ifade etmesi ve bunlardan en iyisinin o dönem için Batı Medeniyeti olduğunu savunmasına karşın, Cevdet’in tek

[446] Arıkan, a.g.m., 2005a, 150.
[447] İnalcık, a.g.m., 2000, 13.
[448] Ülken, a.g.e.,1992, 278.

bir medeniyet olduğunu ve onun Batı Medeniyeti olduğunu savunmasıdır. İkinci husus da, Cevdet Batı Medeniyetini tamamıyla almak gerektiğini savunurken, Gökalp burada bir ayrıma giderek sadece medeniyetin alınması gerektiğini ve kültürün korunması gerektiğini savunmuştur. Yine Latin alfabesine geçiş hususuna, Gökalp başlangıçta karşı çıksa da, daha sonra fikir değiştirmiş ve Cevdet ile ortak noktaya varmıştır. Benzer şekilde Gökalp, Cevdet gibi eğitimin toplum seviyesini artırmak için en önemli unsurlardan biri olduğunu savunmuştur. Ayrıca her iki düşünürde kadınların toplumdaki yerine, önemine ve sahip olmaları gereken haklara vurgu yapmıştır.

Ziya Gökalp'in Cevdet'ten ayrıldığı önemli bir husus ise Türk kültürüne verilen değer noktasındadır. Gökalp, Türk kültürüne çok değer vermiş, Türk kültürü için özel çalışmalar yapmıştır, ancak Cevdet Türk kültürünün her anlamda çağın gerisinde kaldığını savunmuştur.

Gökalp özellikle milli mücadele döneminden sonra İttihatçılardan ayrılarak Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almasıyla Türkiye'nin temellerini inkılapçılar ile beraber atmıştır. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını hazırlamış, 1924 Anayasası'nın yazanların arasında yer almıştır. Örneğin Gökalp'in din reformu hususunda ortaya attığı görüşler Cumhuriyet döneminde kabul edilen Laiklik görüşünün temellerini oluşturmuştur. Cevdet ise laiklik hususunda bir savunuculuk yapmamıştır.

Kısacası Gökalp sosyoloji bilgisi nedeniyle toplumu iyi gözlemlemiş ve bu şekilde bir çözüm üretmeye çalışmıştır. O, İslamcılık ile Türkçülüğün arasında bir bağ kurarak Batılılaşmak istemiştir. Bunun en önemli aracı olarak eğitimi görmüştür. Fikirleriyle döneminde etkili olduğu gibi kendinden sonraki düşünürlere özellikle sosyolojinin temellerini oluşturması nedeniyle bir yol gösterici olmuştur.

Bir sonraki bölümde Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'ten sonraki bir dönemde yaşayan Erol Güngör'ün, Batılılaşma çerçevesinde ortaya koyduğu düşünceler irdelenecektir. Güngör'ün Türkiye'nin Batılılaşma süreci hakkındaki yorumları üzerinde durulurken, Cevdet ve Gökalp'in fikirleriyle örtüşen ve ayrılan noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

4. EROL GÜNGÖR'ÜN BATILILAŞMA ANLAYIŞI

4.1. Genel Olarak

Bu bölümde Türk-İslam sentezinin düşünce mimarlarından olan Erol Güngör'ün modernleşme merkezinde; Batılılaşma anlayışı açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca bölümün amacı onun modernleşme ve Batılılaşmayı birbirinden nasıl ayırdığı üzerinde durularak, modernleşirken korunması gereken unsurları ve Batı modernitesinin açmazlarına bulduğu çözümleri açıklanmaya çalışmaktır.

Güngör, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana kaynaklarının milliyetçilik ve Batılılaşma politikaları olduğunu söyler. Her iki politikanın kökeni Cumhuriyet döneminden önceye dayanmaktadır.[449] Ona göre Batılılaşma, Batı'nın ilim ve tekniğini almak şeklinde ortaya atıldığında, Osmanlı aydını bunun ilmi bir gelişim için şart olduğunun farkındaydı. Güngör'e göre bu tezi ortaya atanların düşünemediği nokta, ilmi gelişmenin insanların dünya görüşünü etkileyecek olduğuydu. Fakat Batı'nın "ilim ve tekniğini alalım" tezini ileri sürenlerin ilimden kasıtları fen ve uygulamalı bilimdi. Ona göre, botanik bilimiyle bitki yetiştirmeye kimsenin itirazı yoktu; ancak Darwin'in teorisinin[450] düşünce sistemine dâhil olması kolay kabul edilebilir değildi.[451]

Güngör'e göre, Batılılaşma siyasetinin temelinde yatan neden Türk devletinin Batı karşısındaki yenilgileri ve devamlı gerilemesidir. Devletin gerilemesinin hızı artıkça Batılılaşmanın da hızı artmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile beraber Batı'nın karşısında o zamana kadar alınmış en büyük yenilgi alınmıştır. Cumhuriyet bu yenilginin hemen peşine kurulmuştur. Cumhuriyetçiler diğer bir ifadeyle İnkılapçılar, İkinci Meşrutiyet inkılabını yapan neslin savaştan sonra ayakta kalan kısmıdır.[452]

Güngör savaştan sonraki dönemde eski meşrutiyetçilerin Ziya Gökalp'in ortaya atmış olduğu "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesindeki, İslamlaşmak yani

---

[449] Güngör, E. (2019a). *Dünden Bugünden Tarih, Kültür ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 79.

[450] "*Darvin'in teorisinde "En uygun olanın hayatta kalması" prensibi temel kavramı teşkil ediyordu. Buna göre, canlı türlerinin tekâmülü sırasında şartlara uyamayan, zayıf, organik teçhizâtı yetersiz türler ortadan kalkıyor, kuvvetli veya şartlara uymayı becerebilenler hayatta kalıyorlardı. Böylece bugün rastladığımız canlı türleri -insan dâhil- ilkel formlardan gelişerek bugünkü hâllerini kazanmışlardı. Şu halde canlı organizmasının tarihi dâima ileriye, yukarıya doğru bir gidiş gösteriyordu."* Güngör, E. (1998). *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 63-64.

[451] Güngör. E. (2019b), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yer-Su Yayınevi, 17.

[452] Güngör, a.g.e., 2019a,79.

İslamcılık fikrini kaybettiklerini ifade eder. Zira Türkler artık İslam dünyasının liderliğini kaybetmiş durumdadırlar. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde meşrutiyetçilerin devamı olan İnkılapçılar, Türkleşmek ve Muasırlaşmak ile yanı 'milliyetçilik ve Batıcılık' görüşleriyle yollarına devam etmişlerdir.[453] Güngör'e göre, bu yolda gerçekleştirilen hareketlerden biri Türk Tarih Kurumunun(TTK)[454] kurulmasıdır. TTK'nın kurulmasıyla ilk iş olarak Türklerin dünya üzerindeki en eski toplumlardan biri olduğuna, ilk önemli madenleri işleyen ve ilk yerleşik hayata geçen toplum olduğuna dair bilgiler ortaya konmuştur. Güngör'e göre bunun yapılmasının amacı, Osmanlı Devleti döneminde devletin dinle uğraşırken ilim ve fenden uzaklaştığını ifade ederken; Cumhuriyetle beraber artık eski güçlü günlere geri dönüleceği imajının çizilmek istenmesidir.[455]

Güngör, Batılılaşma probleminin bugün, Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya haricindeki tüm ülkelerin ortak problemi olduğu kanaatindedir. Ona göre sosyal bilimlerin gelmiş olduğu noktada henüz kültür ve medeniyet değişiminin ne kadar süreceğini, hangi aşamalardan geçeceğini söylemek olanaksızdır. Bu nedenle Güngör, bir memleketin hangi metot ile daha kolay ve hızlı bir şekilde modernleşeceğini söylemenin spekülasyondan ibaret olacağı kanaatindedir.[456] Zira Güngör'e göre, değişimin yavaş olduğu zamanlarda çağdaşlaşma çok daha kolay olacaktır.[457]

Güngör Batılılaşmak hususunda çeşitli sorular sormaktadır. Batılılaşmak nedir? Batılaşmak için neler yapmak lazım? Batı Medeniyetinin alınması gereken unsurları nelerdir? Batı Medeniyetinin diğerlerinden farklı olan özellikleri nelerdir? Güngör sıralanan bu sorular hakkında dahi bir uzlaşma olmadığını ifade etmiştir. Yine de modernleşmek isteyen memleketlerin Batı Medeniyetinden beklentilerinin yaklaşık olarak benzemekte olduğunu söyler. Ona göre memleketlerin, medeniyetten beklentisinin *"...Milletlere kendi başına ayakta durabilecek gücü vermek için gerekli ilim ve teknik seviyesine ve bunları organize edilecek bünyeye kavuşmak..."* şeklinde

[453] Güngör, a.g.e., 2019a, 80, 88-89.
[454] Türk Tarih Kurumu, bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle kurulan kurumlardan biridir. Atatürk, Türkler hakkındaki olumsuz iddialara ve "barbar" ifadesiyle kullanılarak istilacı bir kavim gibi gösterilmesine karşılık, gerçeğin böyle olmadığının, dünya tarihinde ki gerçek yerinin araştırılması ve medeniyete ne gibi hizmetlerde bulunduğunun araştırılmasının gerekliliğine inanmıştır. Bu nedenler 12 Nisan 1931 yılında kurulmuştur. https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/(15. 01.2020)
[455] Güngör, a.g.e., 2019a, 82.
[456] Güngör, a.g.e., 2006, 78.
[457] Köseoğlu, N. (2009). "Islahatlar, Çağdaşlaşma ve Batılılaşma" Köklügilleri, A. (Ed.), *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir* içinde, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 308.

olduğunu ifade eder.[458] Güngör, Batı Medeniyetinden beklentinin iki yüzyıldan beri bizim düşünürlerimizin de beklentileri olduğunu ifade etmiştir.[459]

Güngör'e göre, Cumhuriyetin kurulmasından 1938 yılına kadarki süreçte her ne kadar Batılılaşma kabul görse de hâkim anlayış milliyetçilikken, 1938'den sonra bu anlayış değişmiş ve Batılılaşma ağırlığını göstermiştir. 1950'den sonra ise Batılılaşma eski ağırlığını yitirmeye başlamıştır.[460] Güngör yıllardır Batı Medeniyetine girmek için gösterilen tüm çabaların başarısız kaldığını ifade etmiştir. Ona göre modernleşmek için sunulan öneriler ve yapılan uygulamalar Türkiye'nin problemlerini ortadan kaldırmada yeterli olmamıştır.[461]

4.2. Güngör'ün Kişiliği ve Hayatı

Türk entelektüel tarihinde az bilinen Güngör, Türkiye'de milliyetçilik ve muhafazakârlık denilince akla gelen ilk isimlerdendir. Türkiye'de farklı kesimlerden insanları bile etkilemeyi başaran ender düşünce insanlarından biridir.[462] Güngör, milliyetçilik, modernleşme, Batılılaşma, kültür değişmesi gibi birçok konuda önemli fikirler ileri süren bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancı bilim insanlarının İngilizce sunumlar yaptığı konferansları, eski harflerle aynı anda Türkçe özetleyip hocası Mümtaz Turhan'a verecek kadar iyi yabancı bir dile sahip olan ve günümüze ve geçmişe vakıf entelektüel bir düşünürdür.[463] Güngör, Allah'ın emirleri dışında her şeyin akıl süzgecinden geçirilmesi gerektiğini ve mevcut bilgilerin tabulaştırılmamasını savunan bir fikir insanıdır.[464] Kapsamlı akademik çalışmalarla literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Marksist akıma ve Türkiye soluna dair nispeten derinlikli eleştirilerin sahibidir.[465]

---

[458] Güngör, a.g.e., 2006, 78.
[459] Güngör, a.g.e., 2006, 79.
[460] Güngör, a.g.e., 2019a, 88-89.
[461] Güngör, a.g.e., 2006, 30.
[462] Kanat, K. B. (2009). "Erol Güngör", Bora, T. ve Gültekingil M. (Ed.), *Dönemler ve Zihniyetler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 460.
[463] Başak, S. (2010). "Erol Güngör'ün Modernleşmeye Bakışı ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Sosyal, Kültürel, Siyasal, Ekonomik, Dinsel Açıdan Türkiye'de Değişim Sempozyumu* içinde, Ankara, 112.
[464] Sezgin, O. (2009). "Bir İlim ve Fikir Adamı Olarak Erol Güngör", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde, İstanbul: Kocav Yayınları, 28.
[465] Taşkın, Y. (2019). *Anti Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, 4.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 175.

Erol Güngör 25 Kasım 1938 tarihinde Kırşehir'de doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini Kırşehir'de tamamlamıştır. Dedesi Kırşehir'de Ahi tekkesinin son şeyhi olan imam Hâfız Osman Efendi'nin çevresinde büyümüştür.[466] Kırşehir'in manevi havası içinde tarih ve kültür konularına ilgi duymuştur. Ortaokula devam ederken Osmanlıca öğrenmiş, lise öğrencisiyken Arapça dersleri almıştır. Ayrıca bu dönemde Fransızca öğrenmiş, hayatının ileriki dönemlerinde Fransızca eserler çevirmiştir.[467] Lise yıllarında Türk-İslâm kültür tarihi hakkında okumalar yapmaya başlamıştır. Bu dönem Güngör'ün sonraki hayatında önemli yere sahip olacak İslâmî kültür değerleriyle tanışmasına vesile olmuştur. Öte yandan Ziya Gökalp[468] gibi fikir adamlarının kitaplarını okumuş ve özellikle Gökalp'in eserleri fikir dünyasında önemli etkilere neden olmuştur. İlk yazısını da yine aynı yıllarda yerel bir gazetede yayımlamıştır. Liseyi 1956'da Kırşehir Lisesi'nde tamamlamıştır.[469]

Lise eğitiminden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitimini sürdürmeye başlamıştır. Bu dönemde Mümtaz Turhan ile tanışmış, onun teşvikiyle Hukuk Fakültesi'nden ayrılarak Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'ne geçiş yapmıştır. [470] Güngör, üniversite yılları boyunca Mümtaz Turhan'dan çok etkilenmiştir.[471] Üniversite eğitimi sırasında misafir öğretim üyesi olan Profesör Haines'in derslerini arkadaşı Doğan Cüceloğlu[472] ile birlikte Türkçeye çevirmişlerdir. Hocası Mümtaz Turhan'ın İngilizce öğrenmelerini tavsiye etmesi üzerine yeni bir dil daha öğrenmiştir. Bu yıllarda Erol Güngör İstanbul'da, Türkiye'nin en önemli kültür adamlarıyla tanışmak, dostluk kurmak suretiyle fikir alışverişi içine girme imkânına sahip olmuştur. Bu sürecin en önemli mekânı meşhur Marmara Kıraathanesidir. Erol Güngör burada Nihal Atsız, Mükrimin Halil Yinanç, Asaf Halet Çelebi, Sezai Karakoç, Fethi Gemuhluoğlu,

---

[466] Güler, G. (2012). "Erol Güngör Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri", *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2.

[467] https://islamansiklopedisi.org.tr/gungor-erol (erişim tarihi 17.04.2020)

[468] Erol Güngör'ün fikirlerine en sık başvurduğu düşünür Ziya Gökalp'tır. Zira Gökalp'in fikir ve kişiliğini tüm düşünürlere kıyasla orijinal bulmaktadır. En sık başvurduğu görüşü ise kültür-medeniyet ayrımı üzerine olandır. Bknz. Vayni, C. (2014). Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Fikirleri, C. Vayni (Ed.), *Türk Düşünce Hayatında Erol Güngör* içinde, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 88.

[469] https://islamansiklopedisi.org.tr/gungor-erol (erişim tarihi 17.04.2020)

[470] https://islamansiklopedisi.org.tr/gungor-erol (erişim tarihi 17.04.2020)

[471] Güngör, "Türk Kültürü ve Milliyetçilik" adlı kitabının ön sözünde, "*Önce talebesi, sonra mesai arkadaşı olarak birlikte bulunduğum yıllarda ondan öğrendiklerim benim bütün akademik hayatımın çekirdeğini teşkil etmiştir. Onun kıymet verdiği ve itina ile yetiştirmeye çalıştığı bir talebe olmam bana hayatım boyunca gurur verecektir."* sözleriyle kitabını Mümtaz Turhan'ın hatırasına ithaf etmiştir. Güngör, a.g.e., 2006, 11.

[472] Doğan Cüceloğlu'nun Erol Güngör hakkında söylediği sözler onun ne kadar donanımlı bir entelektüel olduğunu ortaya koymaktadır: "*...Ben Erol'la konuşmaya başladığım zaman unuturdum bir insanla konuştuğumu, sanki bir kütüphaneye girmişim de kütüphane konuşuyor gibi gelirdi bana.*" https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-erol-gungor-dogumunun-80-yil-donumunde-anildi/1322398

Ekrem Hakkı Ayverdi, Nurettin Topçu, Hilmi Oflaz, Necip Fazıl Kısakürek, Dündar Taşer ve Ziya Nur Aksun gibi birçok bilim ve fikir insanı ile sohbet etme imkânı bulmuştur.[473] Ancak tüm fikirleri göz önünde bulundurulduğunda, özellikle İslâmcı milliyetçilik anlayışları açısından, en çok Mehmet Akif Ersoy ile benzeştiği söylenebilir.[474]

1961 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünde asistan olarak çalışmaya başlamıştır. "Kelâmî Yapılarda Estetik Organizasyon" adlı teziyle doktor, "Şahıslar Arası İhtilâfların Çözümünde Lisanın Rolü"[475] konulu teziyle doçent, "Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar"[476] adlı teziyle sosyal-psikoloji profesörü olmuştur. 1966'da Colorado Üniversitesi'nden Sosyal-psikolog Kenneth Hammond'un davetiyle ABD'ye giden Güngör, bu üniversitenin Davranış Bilimleri Enstitüsü'nde uluslararası bir heyetin araştırmalarına katılmış ve sosyal psikoloji ders ve seminerlerini yürütmüştür. Yurtdışından döndükten sonra Devlet Planlama Teşkilâtı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'nın çeşitli komisyonlarında görevler almıştır. [477]

Hocası Mümtaz Turhan gibi ciddi bir bilim insanı olmasının yanı sıra ondan farklı olarak gazete yazarlığı yaparak geniş kitlelere hitap etmiştir. Onun günlük politika ile de alakası vardır. Yol Dergisi, Töre Dergisi, Ortadoğu gazetesinde yazılar yazmıştır. Güngör'ün yazıları günlük politikayı ele alırken bile tarih ve milli kültür harmanlanarak anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. 1980'den sonra da Yeni Sözcü, Yeni Düşünce, Hamle gibi dergilerde yazmaya devam etmiştir. [478]

1973 yılında henüz 34 yaşındayken Erol Güngör'ün sağlık durumu bozulmuş ve ağır bir kalp krizi geçirmiştir. Aynı yıl Şeyma Taşçıoğlu'yla evlenmiştir.[479] Evliliklerinden kısa bir süre önce Taşçıoğlu, Güngör'ün sağlık durumu nedeniyle bir kere daha evlenmeyi düşünmesi için uyarılmıştır. Fakat Taşçıoğlu, "*Ben kocam olsun diye*

[473] Vayni, a.g.m., 2014, 18.
[474] Güler, a.g.m., 2012, 2-3.
[475] "Şahıslararası İhtilafın Çözülmesinde Lisanın Rolü" bu alanda Türkiye'de yapılmış ilk akademik çalışmadır. Vayni, a.g.m., 2014, 32.
[476] Erol Güngör'ün profesörlük tezi Hollanda'da Türk Akademisyenler birliği tarafından "Değerler psikolojisi" adıyla yayımlanmıştır. Delican, M. (2009). "Erol Güngör'ün Hayatı, Eserleri ve Tesiri", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içindi, İstanbul: Kocav Yayınları, 72.
[477] Güngör, E. (2018). *Doktora, Doçentlik, Profesötlük Tezleri*, Ankara: Yer Su Yayıncılık, IV.
[478] Vayni, a.g.m., 2014, 23-24, 27-30.
[479] Songar, A. (1998). "Erol Güngör'ü Uğurlarken", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan* içinde, 262-263

evlenmiyorum. Ben bir dâhinin kalbini kazanıyorum. Bu beni mutlu etmeye yeter, kaderde ne varsa o olsun." diyerek Güngör'e verdiği değeri göstermiştir. 1976 yılında Londra'da başarılı bir kalp ameliyatı geçirmiştir. 1977 yılında oğlu Turhan Güngör dünyaya gelmiştir.[480] 1982 yılında Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne tayin edilmiştir. Bu süreçte "Seri Halk Konferansları" düzenlemiş ve halk[481] ile üniversitenin kaynaşmasını sağlamıştır.[482] Bu vazifesini yürütmekte olduğu sırada, 24 Nisan 1983'te geçirdiği bir kalp krizi ile 45 yaşında hayatını kaybetmiştir.[483]

Erol Güngör, Türk milletinin 21'inci yüzyılda yetiştirdiği en seçkin bilim ve fikir insanlarından biri olarak kabul edilebilir. Güngör, felsefe akımları ve Türk tarihi başta olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanında geniş bir bilgi birikimine sahiptir. O, toplumsal problemleri tespit ederek çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Güngör'de Ziya Gökalp gibi çağdaş olanı çok iyi görebilen bir düşünürdür. Güngör yazılarında hem Batı'daki gelişmeleri hem de İslâmın gerekliliklerini birlikte ele almıştır.

---

[480] Güngör, H. (1998). "Erol Güngör'ün Hayatı, İlmi ve Fikri Şahsiyeti", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan* içinde, 110.

[481] Güngör toplumu halk ve münevver tabaka olarak ikiye ayırarak tanımlar. Ona göre münevver tabaka yükseköğrenim diplomasına sahip olan kişilerdir. Öte yandan aydın yerine çoğunlukla münevver kelimesini kasten kullanmaktadır. *"Türk köylüsü bile münevver kelimesini kendine yakın olan okumuşlar için kullanmakta, yabancı bir tavır ve eda sahibi olanlara ise "aydın" demektedir."* diyerek duruma açıklık getirmiştir. Bu tabaka, iktisadi-sosyal bir sınıfı tanımlamaz, zira bu eğitimdeki insanlar sosyal bağlarını sürdürebilirler ve aralarında çeşitlilik gösterebilir. Kaldı ki sosyal sınıflar için de münevverler önemlidir. Bknz: Güngör, a.g.e., 2006, 195 vd. Öte yandan Erol Güngör münevverleri de kendi içerisinden eskiler ve yeniler şeklinde ikiye ayırmıştır. Yeniler çoğunlukla taşradan İstanbul'a gelerek okumuş daha sonra da yurtdışında eğitim görmüş kesimdir. Güngör, a.g.e., 2006, 204. Erol Güngör, Türk münevverini şiddetle eleştirmekten de geri durmamıştır. "*Bizde maalesef aydınlar yer ve gök arasında, köksüz, geleneksiz bir zümre haline gelmiş*.." diyerek düştükleri kötü durumu göstermeye çalışmıştır. Ona göre aydınlar halkın dahi çok gerisinde kalmıştır. Güngör, a.g.e., 2006, 481. Güngör'e göre Türk münevveri kendini dahi idare edemeyecek bir duruma düşmüştür. Bunun iki nedeni vardır. İlki yabancı medeniyetin dayandırdığı pozitivist zihniyettir, ikincisi ise kültürel değişimin hem dışarıdan hem de içeriden zorlayıcı bir hal almış olmasıdır. Ona göre bu durum, Türk münevverini halktan koparmıştır. Geleneksel kültürde dinin çok büyük bir yeri olmasına rağmen, dindarlık münevverler arasına girmeye engel oluşturmuştur. Zira din Türk münevverine göre geri kalmış halk kitlelerini temsil eder. Ancak halka göre durum tam aksidir; dinden uzaklaşan millet kudretini kaybetmektedir. Münevverin genel kanaatine göre ise Türk halkı dini liderlerin etkisinde kaldıkça gerilemiştir. Bu nedenle standart Türk münevverine göre yüksek tahsil görmüş birisinin dindar olması imkânsızdır. Eğer dindar görünüyorsa amacı nüfuz kazanıp halkı sömürmek olabilir. Bu durumun ana sebeplerinden bir tanesi Batı Medeniyetine dâhil olma çabasıdır. Öte yandan Güngör, Osmanlı dönemindeki halk ve münevver tabaka arasında kültürel bir fark olduğunu kabul etmez. Güngör, Gökalp'in "*Osmanlı aydını Doğu kültürüne sahipken halk milli kültürün taşıyıcısıdır.*" şeklindeki yorumunu şiddetle eleştirmiştir. Güngör'e göre Osmanlı halkı ve Osmanlı münevveri aralarındaki farkın sadece kabiliyet ve bilgi bakımındandır. Ancak modern Türkiye'ye gelindiğinde bu durum değişim göstermiş ve ortak kültürde anlaşma imkânı azalmıştır. Zira Türk münevverine göre halk cahildir, halka göre ise Türk münevver kibirli, taklitçi ve maneviyat düşmanıdır. Güngör, a.g.e., 2006, 34-41.

[482] Türköne, M. (1986), "Erol Güngör'de Kültür ve Kültür Değişimi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 5-6.

[483] Vayni, a.g.m., 2004, 23.

Çalışmalarında bilim alanları arasında köprüler kurarak toplumu tarihsel şartlar, ahlaki durumlar, şahsi özellikleri ile incelemiştir. Güngör, Türk'ün kim olduğunu, tarihini, kültürünü ve değişimini yani geleneğini incelemiştir.[484]

Mualla Türkön'e göre Güngör, Ziya Gökalp ile başlayan milliyetçilik akımının içeriğine bilimsel bir içerik kazandırmaya çalışmış ve başarılı da olmuştur. Güngör tüm çalışmalarında bilimsel bir metot kullanılmıştır. Ona göre, bilim bizi hakikate ulaştıran sağlam ve çileli bir yoldur. Güngör özellikle içinde bulunduğu toplumu gözlemleyerek sorunlarına çareler ararken zaman zaman bilim ile tüm İslam dünyasının ve tüm insanlığın sorunlarına çareler üretmeye çalışmıştır. Üzerinde düşündüğü büyük çaplı sorunlara rağmen umutsuzluğa kapılmayan bir kişiliğe sahiptir.[485]

Güngör'ün vatan sevgisi zamanla ideolojik olarak milliyetçiliğe[486] dönüşmüş olsa dahi şovenizme dönüşen bir tarzı yoktur. Onun milliyetçilik anlayışı hoşgörülü, yumuşak üsluplu ve diğer milletlere de saygı içeren bir milliyetçiliktir.[487] Güngör, milliyetçiliği, tarih ve kültür ile iç içe görmektedir. Ona göre, bir toplumun milliyetçiliği, milleti o millet yapan şey, milletin tarihi ve kültürü ile ilişkilidir. Ona göre milliyetçiliğin hedefi, geniş kitlelerin iradesine dayanan bağımsız siyasi bir idare ve mevcut siyasi birlik içinde milli bir kültür ortaya çıkarmaktır. Ona göre siyasi birlik ve kültür birliği yoluyla modern bir toplum haline gelmek milliyetçi hareketlerin ortak amacıdır. Erol Güngör, Ziya Gökalp'in açtığı milliyetçilik kapısından geçmiş, Mümtaz Turhan'ın çizdiği yoldan ilerlemiştir. Güngör her ikisinin düşüncelerinde de bazı noktalarda eksikler ve hatalar görse de onların düşüncelerine önemli ölçüde değer vermiştir.[488]

Güngör'ün ilk eserlerindeki milliyetçi muhafazakâr anlayışı Milliyetçi Hareket Partisi'nin(MHP) yarı resmi ideolojisini oluşturmuştur. Hayatı sonuna kadar da

[484] Vayni, a.g.m., 2014, 44-45.
[485] Türköne, a.g.e., 1986, 8, 9.
[486] Güngör'e göre milliyetçilik belli bir doktrin veya dogmatik bir sistem değildir. Ona göre milliyetçilik bir kültür hareketidir. Balcı, E. (2011). "Türkiye'deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör'ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı" *Sosyoloji Araştırma Dergisi*, 14(1), 12. Güngör milliyetçiliğin kendi içinde kıvrılmış kapalı bir sistem olduğunu kabul etmez. Ona göre milliyetçilik kendini devamlı yenilemek zorundadır. Güngör bu düşüncesini geçmişte dikilmiş bir kıyafetin bugün insanları aynı derece memnun etmeyeceği örneğiyle açıklamaya çalışmıştır. Güngör, a.g.e., 2019a, 141.
[487] Vayni, a.g.m., 2014, 23-24, 27-30.
[488] Güngör, a.g.e., 2006, 19, 23.

MHP'li kimliğiyle tanınmıştır, fakat daha sonraki İslam meselelerine yönelik eserlerinde muhafazakâr bir tutum sergilediği de ifade edilmektedir.[489]

Öte yandan Güngör Türk tarihine[490] bilhassa Osmanlı dönemine çok değer vermektedir. Bunu da "Tarihte Türkler" adlı çalışmasında açıkça ortaya koymuştur.[491] Güngör'ün, Ziya Gökalp ile görüşlerinin ayrıldığı en belirgin noktalardan biri Türk tarihine bakış tarzlarıdır. Güngör, Ziya Gökalp'in konu hakkındaki görüşleri için şu sözleri sarf etmiştir:

> … Gökalp'in bu fikirleri Anadolu'dan İstanbul'a tahsile gelen delikanlıların ilk aylarda çektikleri ruhî sıkıntının tesiri altında söylenmiş gibidir. Türk tarihi ve kültürü hakkında bugün de pek çok yazarlarımız ondan daha sağlam bir görüş kazanmış değillerdir. Bu yüzden biz Gökalp'i burada Türk kültürünü yanlış anlayanların en kaliteli örneği olarak bahis konusu yapıyoruz. Onun Osmanlı tarihini bilmeyişi yüzünden düştüğü apaçık hataları tekrar teşhir etmeye lüzüm yoktur…[492]

Zira Güngör'e göre Gökalp, Türk tarihi hususunda çalışmalar yaparken Osmanlı Devleti'ni görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Güngör ise Osmanlı döneminin Türk tarihinin en önemli dönemi olduğunu savunmaktadır.[493]

4.3. Güngör'de Modernleşme ve Batılılaşma Kavramları

Türkiye'de Batılılaşma ve modernleşme çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılmış iki kavramdır. Yeni Türk Devleti kurulmaya çalışılırken, geri kalmış bir toplumun modernleşmek için Batılılaşması gerektiği ön koşul olarak belirlenmiştir. Bu nedenle modernleşmek, Batılılaşmak olarak kabul edilmiştir.[494]

Erol Güngör ise bu iki kavram arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Ona göre modernleşme ve Batılı olma/Batılılaşma yalnızca kelime farkından ibaret değildir.

---

[489] Sözen, E. (2006). "Erol Güngör", Bora, T. ve Gültekingil, B. (Ed.), *Muhafazakarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 206.
[490] Cafer Vayni, Erol Güngör'ün tarih anlayışı ile Weber'in tarih anlayışını birbirine benzetmektedir. Ona göre, Erol Güngör'ün sosyal düşünce tarihimizdeki yeri Weber'in Alman sosyal düşünce tarihindeki yerine benzer. Vayni, a.g.m., 2014, 87.
[491] Vayni, a.g.m., 2014, 60. Güngör, Osmanlı Devletini "bir eşi görülmemiş olan ve başarılarının sırrı henüz tam çözümlenememiş" olarak tanımlar. Bu tanım Osmanlı devletine duyduğu hayranlığı ortaya koymaktadır. Güngör, E. (2019c). *Tarihte Türkler*, İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 145.
[492] Güngör, a.g.e, 2006, 73.
[493] Vayni, a.g.m., 2014, 89.
[494] Arı, K. (2017). *Atatürk ve Aydınlanma Türk Devrimi'nin Düşünsel Temelleri*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 216.

Ona göre, bu iki kavram tamamen farklı dünya görüşlerini açıklayan kavramlardır. Güngör, Batılılaşmayı Avrupalılaşma ve Avrupa'ya benzeme olarak tanımlarken, modernleşme için farklı tanımlar yapmıştır. Bazen modernleşmeyi; Avrupalıların geliştirdiği ortak birikimleri kullanıp maddi gelişmeyi sağlayarak Müslüman Türk tipi bir gelişme ortaya koymak olarak tanımlamış, bazen de modernleşmeyi sanayileşme olarak tanımlamıştır.[495]Güngör'e göre modernleşme, bir toplumun bilgi toplumu haline gelmesi ve toplumda özgürlüğün ve toplumsal refahın artması şeklinde açıklanabilir.[496] Modernleşmenin Batılılaşma olarak tanımlanmasını sıklıkla eleştiren Güngör, Avrupa'nın maddi gelişiminin ardında kendi kültürel dinamiklerinin olduğunu ifade eder. Türkiye'nin temelindeki kültürel dinamikler, Avrupa'dan farklı olarak İslam'dır. Ona göre aradaki bu fark göz ardı edildiği için sorunlar ortadan kalkmayacaktır.[497]

Güngör'ün, Türk tarihine bakıldığında Cumhuriyet döneminde Batılılaşmayı savunanlar ile ayrılığa düşmesinin nedeni Güngör'ün modernleşme ve Batılılaşmayı farklı kavramlar olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.[498] Öte yandan Osmanlı Tanzimatçıları her ne kadar başarılı olamasalar da onları Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma taraftarlarını eleştirdiği kadar çok eleştirmemiştir. Ona göre Tanzimatçılar ordu, sanayi gibi meselelerde ilerleme sağlayabilmek için sadece Avrupa'yı örnek almış, onlara benzemeye çalışmamışlardır. Fakat Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma anlayışı bundan farklıdır. Güngör'e göre, Cumhuriyet döneminde yapılan yenilikler kültürel değişime odaklanmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet dönemindeki Türkiye'nin modernleşmeyi değil, Batılılaşmayı hedeflendiği kanaatindedir.[499]

Güngör'ün açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda ona göre, modernleşme Avrupalı olmayı gerektirmez. Modern olan Batı'daysa, modernleşme de Batılaşmadır, tezine karşı çıkarak şu sözleri söylemiştir:

> Avrupalılaşmak ve modernleşmek aynı şey değildir. Bu yüzden, modernleşmek için mutlaka Avrupalı olmak gerekmez. Zaten herhangi bir milletin bir başka millete ait kültürü olduğu gibi benimsemesi imkânsızdır. Bu, tıpkı bir millete ait tarihin bir başka millet tarafından aynen yaşanması gibi olur. Tarih bir milletin

[495] Başak, a.g.m., 2010, 117.
[496] Bilgin, V. (2009). "Erol Güngör'ün Milliyetçilik Düşüncesine Katkıları", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde, İstanbul: Kocav Yayınları, 43.
[497] Başak, a.g.m., 2010, 117.
[498] Fakat kimi zaman aynı anlamda kullandığı da görülmüştür. Başak, a.g.m., 2010, 115-117.
[499] Güngör, a.g.e., 2019a, 17-18.

> hayatıdır; yani hayat içinde karşılaşılan ve büyük ölçüde başkalarınınkinden farklı olan şartların ve bu şartlara yapılan tepkilerin hikâyesidir; kültür ise bu tepkilerden doğan inanç, norm ve davranış özellikleridir. Avrupalılaşmayı imkânsız kılan şey işte budur. Biz her milletin tarih ve kültürünün o millete mahsus olduğunu kabul ettiğimize göre, her milletin modern teknolojiyi benimseme ve kullanma tarzının da kendine mahsus olacağını kabul etmeliyiz. Fakat teknolojinin milletlerarası ortak özellikleri yok mudur? Elbette vardır ve bu ortak özelliklerin doğurduğu problemler bütün milletleri şu veya bu derecede tedirgin etmektedir.[500]

Güngör'e göre Batı'nın kendi kültüründen meydana gelen bilimsel yaklaşımı Batı'yı hızlıca geliştirmiştir. Takındıkları bilimsel tavır bu gelişimin devamlılığını sağlamıştır. Güngör, Batı dışındaki ülkelerde modernleşebilmek için Batı'nın hızla gelişmesini sağlayan kültürü benimsenme yoluyla modernleşebileceklerine inandıklarını ifade etmiştir. Ancak Güngör, bu işi üstlenen aydınların, pozitivizmin[501] ne olduğunu dahi tam olarak bilmedikleri kanaatindedir. Güngör'e göre, bu nedenle kendi kültürlerinden vazgeçip tamamen Batı'nın kültürünü almaya çalışmışlardır. Güngör bu eleştirisini şu sözlerle ortaya koymuştur: "*Son yıllarda yerli kültür eserlerinin bazılarına devlet eliyle gösterilen alaka, sırf yabancıların bunlara kıymet vermeleri sayesinde olmuştur… Hıristiyan dünyasından hacı getirilmek için topraklarımız köstebek yuvası gibi delik-deşik edildiği halde, Türk halkının türbeleri ziyaret etmesi yasaktır.*" Güngör'ün bu sözlerinden çıkarttığımız, ona göre yabancılar bizim kültürümüzdeki bir şeye değer verirlerse o şeyin değer gördüğüdür. Aksi halde bizim kendi kültürümüze sahip çıkmadığımızı iddia etmektedir.[502]

Güngör'ün bu hususta ki son sözleri durumun özeti niteliğindedir. "*Bizim münevverimizin pozitivizmi (!) Avrupalılar'dan ileri olduğumuz tek noktayı teşkil etmektedir*."[503] Modernleşmeyi sağlayacak olan aydınlarken onlar değerlerini yitirmiş, kültürlerinden kopmuştur. Güngör'e göre öncelikle münevverlerin hakiki ve modern bir kültür birliği oluşturması gereklidir, fakat bunu başarabilmesi için öncelikle bu işi yapabilecek kabiliyete ulaşmalılardır.[504]

---

[500] Güngör, a.g.e., 2019b, 14-16.
[501] Erol Güngör, Tanzimat döneminden itibaren hukukun pozitivistleşmesini eleştirmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti'ne hukuk geleneği hâkimdir. Güngör'e göre "*hukukun vicdanlardan çıkarılarak kitaplara sokulması*" geleneğe dayalı hukukun yıpratılmaya başlamasına neden olmuştur. Güngör, a.g.e., 2006, 40.
[502] Güngör, a.g.e., 2006, 40.
[503] Güngör, a.g.e., 2006, 40.
[504] Güngör, a.g.e., 2006, 32.

Erol Güngör'e göre "Batılılaşmak" ifadesinden anlaşılması gerekenin "Avrupalılaşmak" olduğunu ifade etmiştik. Güngör bu aşamada şu soruyu sormaktadır: Hangi Avrupa? Zira Avrupa denen topluluk, içerisinde her biri modern bir medeniyeti temsil eden çeşitli milli kültürlere sahip birden çok ülkeden oluşmaktadır. Bu nedenle Erol Güngör'e göre, eğer ki istenen durum medeniyete ulaşmaksa kültürümüzün değişmesi gerekmeyecektir. Ancak istenen Avrupa Medeniyetinin kültürü ise o zaman imkânsız bir hayalin peşinde koşulduğunu ifade etmiştir:

> …Eğer Avrupacılar bu terimle belirli bir Avrupa memleketinin kültürünü kastediyorsa, o zaman sosyal gerçeğe uymayan bir ütopya peşindelerdir demektir. Çünkü bir milleti başka bir milletin tıpkısı haline getirmek imkansızdır; böyle bir gayret insanlara fuzulî ıztırap vermekten öteye gidemez. Sanayi inkılabı önce İngiltere'de olduğu halde İngiltere'yi takip eden diğer Avrupa memleketleri farklı hüviyetlere sahip olarak gelişti…[505]

Güngör, benzer şekilde İslamiyet'i kabul etmiş diğer toplumlar ile Türkiye'yi kıyasladığında hiçbirinin Müslümanlığının birbirine benzemediğini ifade etmiştir.[506] Bu nedenle Avrupalılaşmanın hayalden öteye geçemeyeceğini ifade etmiştir.

Güngör, bugün gelinen noktada modernleşmenin şart olup olmadığını ve manevi bir yara almadan modernleşmenin mümkün olup olmadığını sorgular ve açıklamaya çalışır. 18'inci yüzyıl da başlayan ve 19'uncu yüzyılda göz kamaştırıcı bir hızla gelişen teknoloji, özellikle fiziki bilimler, bugünkü dünyanın hem maddi hem de manevi temellerini atmıştır. 20'nci yüzyılda göz ardı edilecek olursa 19'uncu yüzyılda tüm yüzyılların toplamından daha fazla keşfin olduğu söylenebilir. Yeniliklerin pratik hayatta görülen sonuçları, bilim ve tekniğin insanlığı mutluluğa erdireceğine inandırmıştır. Bu nedenle Güngör teknolojinin arzulanan, her ülkenin almak istediği bir unsur haline geldiği sonucuna varır.[507] Manevi bir yara almadan modernleşmenin mümkün olup olmadığını sorusu için Güngör'ün cevabı nettir: Modern teknolojiyi manevi bir değişim yaşamadan almak imkânsızdır. Ona göre modern teknolojiye sahip olmak isteniyorsa gereken bazı değişimler olacaktır. Örneğin, modern üretim, insan

[505] Güngör, a.g.e., 2006, 91.
[506] Güngör, a.g.e., 2006, 91.
[507] Güngör, a.g.e., 1998, 61-63.

ilişkilerinde, aile ve bölge bağlarını bir tarafa bırakıp verimlilik esasına ve rasyonel hesaplara dayanan ilişkilerin gelişmesini gerektirir.[508]

Güngör, teknolojik değişimin yaratılmasının başlı başına bir zorluk oluşturduğunu ancak değişimin doğuracağı sosyal sonuçları planlamanın ve istenen yola sokmanın teknolojik değişim yaratmaktan çok daha karmaşık bir sorun olduğunu belirtir. Ayrıca bu sorunun sadece Türkiye'ye özgü olmadığının da altını çizer. Güngör'e göre teknoloji transferi sırasında ülkeyi manevi buhrandan uzak tutmanın da yollarının araştırılması şarttır. Bunun için teknolojik değişmenin kültür değişmesi içindeki yerinin iyi bilinmesi gerekmektedir.[509] Öte yandan doğrudan teknoloji değil de, teknolojinin temelinde yatan bilim öğrenilirse bu sorunlar azalacaktır. Örneğin mühendislik bilgisi gibi, milli kültür de tam verilirse yapılacak bina milli kültüre uygun bir eser haline gelecektir.[510]

Güngör'e göre bugüne kadar modernleşmek için yapılan birçok teşebbüs devletin zayıflamasına, gelişebilmek için yapılan her türlü hamlenin dayanağının kaybolmasına neden olmuştur ve hala benzer durumlar gözlenmektedir. Ona göre bugünün Türk münevverleri, bugüne kadar süregelen kötü geleneği ortadan kaldırabilmek için çok çalışmalı ve bağımsız bir Türk kültürünün, sağlam bir siyasi yapı olmadan gelişemeyeceğini göz önünde bulundurmalılardır.[511] Ancak Güngör Türkiye'nin eski Batıcı anlayıştan uzaklaştığını, Türkiye'nin Batılılaşma anlayışının oldukça makul sınırlar içine girdiğini belirtmiştir.[512]

4.4. Güngör'ün Kültür ve Medeniyet Üzerine Düşünceleri

Modernleşmenin içeriğini oluşturan kültür ve medeniyet meselesi ve kültür değişimi Erol Güngör'ün üzerinde en fazla durduğu konulardandır. Önceki bölümde detaylıca incelediğimiz Ziya Gökalp'in "hars duygulardan, medeniyet bilgilerden oluşur" anlayışına, "medeniyet bilgilerden oluştuğu için taklit edilerek alınabilirken hars duygulardan oluşması nedeniyle taklit edilemez" anlayışına ve "Türkler, Türk ve

[508] Can, a.g.e., 1998, 186.
[509] Güngör, a.g.e., 2019b, 12.
[510] Sezgin, a.g.m., 2009, 32.
[511] Güngör, a.g.e., 2006, 86.
[512] Güngör, a.g.e., 2019a, 92.

Müslüman kalmak şartıyla Batı Medeniyetine girecektir" anlayışına Güngör, bu kadar kesin çizgilerle ayrılamayacağı için karşı çıkmaktadır.

4.4.1. Kültür Anlayışı

Erol Güngör'ün düşünce dünyamıza katkılarını değerlendirebilmek için kültür kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Güngör'e göre kültür esas olarak bir cemiyetin hayat tarzını ifade etmektedir. Bu hayat tarzı, cemiyetin önemli gördüğü problemleri çözmek için denediği ve uzun süre içerisinde standart hale getirdiği maddi ve manevi unsurların toplamıdır. Böylece bir medeniyetin bir başka medeniyetten ayrılma nedeninin kültür olduğu ortaya çıkmaktadır.[513]

Güngör'e göre, kültür değerleri esas itibariyle ideal olarak değerlendirildiğinden, her kültür, mensuplarını azami şekilde bu değerlere yaklaştırmaya çalışılır.[514] Kuşaktan kuşağa aktarılması gereken bir miras olarak görülen kültürün en temel özelliği geleneklere sahip olmasıdır. Bu gelenekler bugünden yüzyıllar önce yaşamış milyonlarca insanın tecrübesinden yararlanılarak oluşmuştur.[515] Türk kültürü Batılılaşma süreciyle bu özelliğini yitirmeye başlamakla beraber, toplum birbirinden uzaklaşmıştır. Ona göre Türkiye'deki insanlar gün geçtikçe birbirlerine yabancılaşmaktadır. Bu nedenle tüm milletin en kısa sürede milli kültür etrafında birleştirilmesi gerekmektedir:

> Biz Türk kültürünü yeniden kurmak mecburiyetindeyiz. Bu yolda kaybedecek bir saniyemiz bile yoktur. Türk kültüründe açılan yaralar bu memlekette milli birliği bozacak derecede ağır olmuştur, gittikçe de ağırlaşmaktadır. Bu tahribatın neticesinde Türkiye'de birbirine yabancı, birbirine rakip, birbirine düşman zümreler doğmuştur. Bu zümreler birinin saadeti, öbürünün felaketi; birinin kahramanı, öbürünün haini; birinin mültecisi, öbürünün şarlatanı halinde idrak edilmektedir. Bu zümrelerin sadece inanç ve idealleri değil, dilleri diye birbirinden ayrıdır. Türk Milliyetçisi işte bu vahim ayrılıkları ortadan kaldırmak ve herkesi ortak bir milli kültür etrafında birleştirmek gibi mukaddes bir vazife almıştır.[516]

Güngör'e göre, Türk kültürünün üç temel kaynağı vardır: 1- Ortak tarih ve dil, 2- İslam Medeniyeti, 3- Tarihi süreçte edindiği bilgi ve tecrübe. Özellikle dil ve din Türk

[513] Türköne, a.g.e., 1986, 61-62.
[514] Güngör, a.g.e., 2019b, 119.
[515] Türköne, a.g.e., 1986, 63-64.
[516] Vayni, a.g.m., 2014, 66.

milletinin en temel iki unsurudur. Hatta din birliği dil birliğinden çok daha kuvvetli bir bağ oluşturmaktadır. Bu nedenle Güngör'e göre milli birliği parçalamak isteyenler en çok mezhep üzerinden saldırmaktadır.

Öte yandan Güngör, Tarihi süreçte edindiği bilgi ve tecrübenin kaynağı olarak Türklerin Anadolu'da ve Rumeli'de geçirdiği tarihi süreci işaret etmektedir. Ona göre, bu süreçte bazı yerli kültürlerden etkilenilmiş olması muhakkaktır. Ancak Güngör, bu etkiden daima dikkatli bahsedilmesi gerektiği kanaatindedir. Zira Türkler, bu dönemlerde güçlü olan tarafı oluşturmaktadır. Güngör Türkiye'nin kültürünü şu şekilde özetler: *"Asya'dan ve İslam dünyasından gelen tesirlerle Anadolu ve Rumeli'de teşekkül etmiş bir kültürdür*". Ayrıca zamanla bu ilişkinin dışında Batı Medeniyeti de etki etmeye başlamıştır. Başlangıçta çok az ve yavaş olan bu etki, zamanla muazzam miktarlara ve hıza ulaşmıştır.[517] Güngör, modernleşebilmek uğruna kendi kültürümüzden koparak Batılı Devletleri taklit etmeye karşı çıkar. Ona göre, modernleşme kendi kültürümüze ve geleneğimize dayanmalıdır. Güngör, Cumhuriyet İnkılapçılarının kendi kültürlerini beğenmeyerek kültürlerini değiştirmek için uğraştıklarını düşünmektedir.[518]

4.4.2. Kültür ve Medeniyet İlişkisi

Erol Güngör'e göre kültür, toplumun önemli sorunlarını çözmek amacıyla tecrübe edilen ve uzun süre içinde standartlaşan yöntem ve araçların tamamıdır.[519] Diğer bir tanımı ise; kültür, bir inançlar, bilgiler, his ve heyecanlar bütünüdür.[520] Güngör'e göre, medeniyet ise kültürler arasında öğrenme yoluyla birbirine aktarılan ve bu şekilde ortak hale gelen unsurların toplamıdır.[521] Güngör, Ziya Gökalp'in başlattığı kültürü ve medeniyeti ayrı iki kavram olarak değerlendirme görüşünü Ralph Linton'un yazmış olduğu eserdeki bir örnekten alıntı yaparak açıklamıştır:

> Sabahleyin uyanan tipik bir Amerikalının karyolası ilk defa Yakındoğu'da icad edilen bir biçime göre imal edilmiş, sonra Kuzey Avrupa'da bazı değişikliklere uğrayarak Amerika'ya intikal etmiştir. Üstündeki yorgan pamuktansa bu ilk

[517] Güngör, a.g.m., 2019b, 98-100.
[518] Dönmez, S. (2017)."Erol Güngör'de Modernleşme ve Din, Yüksek Lisans Tezi", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 3.
[519] Güngör, a.g.e., 2006, 76.
[520] Güngör, a.g.e., 2019b, 9.
[521] Güngör, a.g.e., 2006, 68.

> olarak Hindistan'da, ketenden ise Yakındoğu'da yetiştirilmiş, eğer ipekten ise ipin kullanılma tarzı da Çin'de keşfedilmiştir. Bütün bu maddelerin iplik haline getirilme ve dokunması usulleri de Yakın doğuda bulunmuştur. Yataktan kalktığın zaman ayağına geçirdiği makosan terlikler Doğu ormanlarında yaşayan Kızılderililerin icadıdır. Girdiği banyonun teçhizatı yakın zamanlara ait Avrupa ve Amerikan icatlarının bir terkibidir. Üstünden çıkardığı pijama Hindistan'da icat edilmiş bir çamaşırdır. Yıkandığı sabun da eski Gaul'lerin icadıdır…[522]

Erol Güngör'e göre Linton, bu alıntıdaki örnekler ve devamındaki benzer örnekler ile kültürlerarası alışverişin evrensel olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle Amerika örneği üzerinden saf bir medeniyet olamayacağını göstermiştir.[523] Ona göre, bu paragraflar ışığında tüm kültürlerde benzer örnekler az veya çok şekilde görülürmektedir. Güngör açıklamalarıyla geldiği bu noktada ise şu soruyu sormuştur: *"Kültürün milli bir tarafı kalır mı?"* Ona göre bu sorunun cevabı Ziya Gökalp'in tespitlerinde mevcuttur. Gökalp'in yerli kaynaklardan gelenleri milli kültür olarak adlandırıp yabancı kaynaklardan olanları medeniyet olarak adlandırması, medeniyet dışında milli kültürün geçerliliğini görmesi ve hem bir medeniyete hem de milli bir kültüre sahip olunabileceği tespiti, Güngör'e göre oldukça ileri bir anlayıştır. Fakat Güngör, dönemin bilgi birikiminden dolayı Ziya Gökalp'in eksikleri olduğu kanaatindedir. Kültür ve medeniyet birbirinden keskin bir çizgiyle ayırılamaz, bu nedenle bu iki kavramı birbirine zıt kabul etmek hatalıdır. Ona göre medeniyet kültürü etkilemektedir: *"…Milli kültürler bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir. Milletler arasında alış-veriş konusu olan ortak medeniyet unsurları, her milletin kendi şartları içinde kendisine mahsus bir hüviyete kavuşur ve böylece her millet medeniyeti kendi tarzını benimser…"*[524] Güngör'ün kültür dediği şey medeniyetin cemiyetlere intikal ediş tarzı ya da cemiyetlerce benimseniş şeklidir. Zira Güngör'e göre her bireyde dahi kültür, farklı şekilde kişiye tesir etmekteyken, medeniyetlerde de bu farkın görülmesi olağandır.[525]

Erol Güngör'e göre, milli kültür ve yabancı kültür şeklinde birbirinden tamamen bağımsız mevcudiyetlerden bahsetmek mümkün olamaz.[526] Ayrıca Güngör, bu etkileşimin gerekli olduğunu aksi halde oluşan izole kültürlerin kısır kalacağını

[522] Güngör, a.g.e., 2006, 87.
[523] Güngör, a.g.e., 2006, 87.
[524] Güngör, a.g.e, 2006, 89-90.
[525] Güngör, a.g.e., 2006, 90.
[526] Erol Güngör, a.g.e., 2019a, 129.

vurgular.[527] Ona göre milli kültürler çeşitliliği dünya medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.[528]

Güngör bütün bunlarla beraber kültürü "…*hususi vasıflara sahip bir bütün olarak görmemiz gerekiyor*..." der.[529] Zira Güngör, milli kültür ve yabancı kültür arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için bu ayrımı zaruri kabul etmiştir. Güngör'ün kabul ettiği objektif milli kültür tanımına göre; herhangi bir anda, toplumun bir bölümü alındığı takdirde büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurları ve kompleksleri milli kültürü oluşturmaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere Güngör, kültürün sürekli değiştiğini kabul etmektedir. Bu nedenle tüm zaman ve mekânlarda geçerli bir "milli kültür şeması" çizmenin doğru olmadığını ifade etmektedir.[530]

Güngör, Türk milli kültürünü, yabancı kültürler karşısındaki durumunu ele alırken Türkiye'nin, bir yandan Batı Medeniyetine intibak olmaya çalışan bir ülke olmasına rağmen aynı zamanda kendi kültürünün yarattığı özel durumlar içinde ele alınması gereken bir ülke olduğunun altını çizmektedir. Güngör'e göre, Türkiye, Batı Avrupa ülkelerinin teknolojisi ve değerlerinin etkisinde kalarak Batılılaşmaya çalışan bir ülkedir. Ona göre teknolojik değişmelerin sosyal ve kültürel değişmelere neden olması normaldir: [531]

> Herşeyden önce, teknolojik değişme kendi başına bir tavır ve davranış değişmesi demektir: İnsanlar bir işin nasıl yapılacağı –ve dolayısiyle nasıl bir mekanizma ile yapıldığı ve ne gibi neticeler doğurduğu- konusunda yeni bir anlayış kazanmıştır; davranış alışkanlıklarını bu yeni işleyiş tarzına göre ayarlamaya başlamışlardır.[532]

Güngör bu duruma örnek olarak traktörün kullanımını vermiştir. Karasaban yerine traktör kullanmaya başlayan insan, hayvan veya insan gücündense makine gücünün daha üstün olduğunu anlayıp, daha çok makine ile emek tasarrufu yapabileceğini ve hayatın önemli ölçüde değişebileceğini algılamıştır.[533] Güngör'e göre Türkiye uzun süredir kültür karşılaşmasında alıcı durumdadır.[534] Ona göre, Avrupa'dan sadece bilgi

[527] Özdemir, O. (2018). "Erol Güngör ve Türk Modernleşmesi", Doğan, İ. (Ed.), *Türk Modernleşmesi*, Ankara: Astana Yayınları, 272.
[528] Güngör, a.g.e., 2006, 101.
[529] Güngör, a.g.e., 2019a, 129.
[530] Güngör, a.g.e., 2019a, 130.
[531] Güngör, a.g.e., 2019a, 130.
[532] Güngör, a.g.e., 2019b,13.
[533] Güngör, a.g.e., 2019b, 13.
[534] Güngör, a.g.e., 2019a, 130.

ve teknik alınacak iddiası sosyolojik bakımdan yanlıştır. Ancak bu iddiaya tamamıyla esassız demek de doğru değildir. Zira ilim ve teknik almak isteyenlerin asıl karşı olduğu şey, inanç ve alışkanlıkları ithal etmektir.[535]

Öte yandan Güngör, kültürel değişmelerin büyük bir kısmının teknolojik değişimle doğrudan bir ilgisinin olmadığı kanaatindedir. Ona göre değişiklik gösterip Batı'ya benzeyen şeyler; kılık kıyafet, gıda tercihleri, yemek görgüsü gibi teknoloji ile ilgisi bulunmayan konulardır. Güngör'e göre bunun nedeni fertlerin ait olmak istediği grup ile özdeşleşme çabasıdır.[536] Güngör'e göre bu tür değişimler kültürümüzün manevi unsurunu etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, örnek olarak verilen maddi değişiklikler sonucunda, bireyler kendi kültürüne tavırlı bir hale gelmektedir. Ancak bundan birkaç yüzyıl önce Batı'yla ilişki içinde olunmasına rağmen, Türkler kendilerini diğer milletlerden üstün sayarken bugün bunun çok uzağında bir anlayış hakimdir.[537] Güngör'ün bu açıklamayı yapmasının *nedeni "eskiden ne kadar iyi, şimdi ne kadar kötü"* demek değildir. Ona göre, bu tespitin faydası yoktur. Yapmış olduğu tespitin asıl amacı Türk kültürünün büyük bir değişime girdiğini ortaya koymaktır.[538] Ancak Güngör, Türk kültürünün dünya üzerindeki en zengin kültürler arasında yer aldığını, Türk kültürünün çok eski bir tarihe sahip olduğunu ve insani değerler açısından Batı Medeniyetlerinden çok daha güçlü ve köklü olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Türk kültürü uzun süre Batılılaşmaya direnç göstermiştir.[539]

Güngör Türk kültürünün bu kadar güçlü olmasının nedenlerinden birini Osmanlı Dönemine dayandırmaktadır.[540] Zira Güngör'e göre, Türk Medeniyetinin en gelişmiş dönemi bu dönemdir.[541] Ona göre Türk milleti, tarih boyunca kazandığı tüm gücünü ve tecrübesini birleştirerek, Osmanlı İmparatorluğunu kurmuştur. Türk tarihinin önceki dönemleri Osmanlı Devleti'ni meydana getirebilmek için yapılmış bir prova gibidir. Güngör'ün şu ifadeleri bu düşüncelerini özetler niteliktedir:

---

[535] Güngör, a.g.e., 2019b, 15.
[536] Güngör, a.g.e., 2019a, 131-133.
[537] Güngör, a.g.e., 2019a, 133.
[538] Güngör, a.g.e., 2019b, 120.
[539] Güngör, a.g.e., 2006, 69-70.
[540] Erol Güngör, Türk tarihinin tamamına verdiği önem gözden kaçırılmamalıdır. Güngör Türklerin en eski toplumlardan biri olduğunu kabul eder ve önemini vurgular. Zira milli kültürün temel taşlarından olan dili bu dönemden almaktayız. Yine İslamiyet'i kabul etmelerine de bir o kadar önem verir. Çünkü dinini bu döneme borçludur. Güngör, a.g.e., 2019b, 98-99.
[541] Güngör, a.g.e., 2006, 72-73.

> "Kurduğumuz bütün devletler Beethoven'in ilk sekiz senfonisi gibi hepsi birbirinden güzel eserler olmuştur; fakat Dokuzuncu senfoniyi dinleyen bir insan nasıl bütün diğerlerinin müzik tarihdeki en büyük eser için hazırlık gibi olduğu intibaını alırsa, Osmanlı İmparatorluğunu anlayan bir insan da bizim bütün devletlerimizin bu imparatorluk istikametinde birer ön çalışma gibi olduğunu görecektir."[542]

Bu çerçevede Erol Güngör Osmanlı kültürünü, Türk kültürünün en önemli parçası olarak görmekte ve Osmanlı döneminin yabancı kültürlerin etkisinde kaldığı bir dönem olduğu iddiasını kabul etmemektedir.

4.4.3. Kültür ve Medeniyet Ayrımı

Erol Güngör'e göre, kültür ve medeniyet ayrımının nedeni, millet hayatına nasıl bir yön verileceği konusundaki isteklere objektif veya bilimsel destek bulma gayretidir.[543] Bu kabulün ardından gelinecek nokta ise Batı Medeniyetinden medeni gelişmeleri alırken sosyal ve kültürel özelliklerinin alınmasının mümkün olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabını ilk veren Gökalp, olumlu yanıtlamış olsa da; Güngör bunu kabul etmemektedir.[544]

Güngör'ün medeniyet tanımlarından bir tanesi şu şekildedir: "*medeniyet*[545] *beşeri gayelerin elde edilmesi için kullanılan vasıtaların bütününü ifade eder*". Bu nedenle teknolojik seviyede meydana getirilen eserler medeniyetin içerisindedir. Kültür kıymetleri ise kendi başına gayedir:

> İnsanın hayatı kontrol etmek üzere yarattığı sosyal organizasyon sistemleri, teknikler ve her türlü vasıtalar bizim ihtiyacımızın karşılanması için bir gayeye hizmet eder. Matbaa makinası kitap basmak için, yağlı boyalar resim yapmak için, tiyatro sahnesi piyes temsil etmek için… yapılmıştır. Bu vasıtalar ile elde edilen eser, resim, piyes temsili ve spor faaliyeti ise insanın ihtiyaçlarını doğrudan doğruya tatmin eden şeylerdir, yani hepsi de kültüre aittir.[546]

Güngör'e göre, medeniyet insanlık tarihi boyunca daima ileriye doğru gelişme göstermiştir. O, medeni veya teknolojik eserlerde daima yenisi üstün bir yere sahipken,

---

[542] Güngör, a.g.e., 2006, 70; Güngör, a.g.e., 2019c, 356.
[543] Güngör, a.g.e., 2019b, 5.
[544] Sezgin, a.g.m., 2009, 29. Güngör, Ziya Gökalp'in yaşadığı dönemin şartlarından dolayı, yani mevcut halkın yüzyıllardır sahip olduğu mirasından kopartılacak olmanın verdiği korkuyu giderebilmek için bu yaklaşımı kabul etmesini makul karşılar. Güngör, a.g.e., 2019b, 6.
[545] Güngör istenilirse medeniyet yerine teknoloji kavramının da kullanılabileceğini ifade etmiştir. Güngör, a.g.e., 2006, 103.
[546] Güngör, a.g.e., 2006, 103.

kültür için bu tarz bir kıstas belirlenmesini imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Zira hiçbir toplumda araba bırakılıp kağnı kullanılmayacaktır. Güngör'e göre, arabanın kağnıdan üstün olduğunu ispatlamaya dahi gerek yoktur. Ancak Atilla İlhan'ın, Nedim'den daha iyi bir şair olduğunu söylemenin anlamsız ve yanlış olacağını ifade etmiştir. Güngör, yeni kültür formlarının sadece yeni olmaları özelliğinden dolayı toplumun ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vereceğini iddia etmenin hatalı olduğunu ifade etmektedir. [547]

Güngör'e göre bugün Türkiye medeni vasıflar hususunda Osmanlı'dan ve Selçuklu'dan yüzlerce yıl ileridedir; ancak kültür seviyesi için aynı şey söylenemez. Güngör, özellikle Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında yapılan alfabe değişikliğinin Türk kültürüne büyük bir darbe vurduğu kanaatindedir.[548]

Güngör, Batılılaşma yolundaki Türkiye'nin kültüre tamamen uzak kaldığını söylemekten kaçınmıştır. Ancak Türkiye'deki yenilik taraftarlarının yerli kültüre aşırı tepki verdiğini düşünmektedir. Bu tepkilere örnek olarak, Battal Gazi kitabının kopyalarının toplatılıp yakılması, Alaeddin Sarayı'nın yıkılması gibi örnekler vermiştir. Fakat Güngör'e göre, aşırılıklar son yıllarda azalmaya başlamış ve daha barışçıl bir politika sergilenmeye başlanmıştır.[549]

Ayrıca Güngör, yeni medeniyetin geliştirdiği teknolojinin bütün dünyayı etkileyerek yerli kültürleri yok edebilecek güçte olduğunu da vurgulamıştır:[550]

> Biz bugün Batılılaşma hareketleri arttıkça dünyanın daha ileri bir seviyeye ulaşacağını düşünerek bu türlü gayretleri memnuniyetle karşılıyoruz, fakat bu medeniyetin dünyaya süratle yayılması sonunda yerli kültürlerin kaybolan potansiyelini hiç hesaba katmıyoruz. Bu yayılma tıpkı Anadolu topraklarında pullukla yapılan ziraatın ilk yıllarda büyük mahsul vermesine karşılık toprağın altındaki kumu üste çıkardığı için birkaç yıl sonra orayı tamamen verimsiz bir hale getirmesine benziyor. Teknolojik gelişme birgün dünyanın her tarafını birbirine benzer bir hale getirirse, modern medeniyetin daha ileri ve yüksek bir seviye istihalesi için gereken filizler hangi toprakta yetişecektir.[551]

[547] Güngör, a.g.e., 2006, 102, 105-106.
[548] Güngör, a.g.e., 2006, 106.
[549] Güngör, a.g.e, 2006, 108-109.
[550] Güngör, a.g.e., 2006, 102, 105-106.
[551] Güngör, a.g.e., 2006, 102.

Tüm anlatılanların ışığında Güngör'e göre kültürün temel değerlerinde bir değişime neden olacak medeniyet değişimi ya yapılmamalı ya da yerel kültüre zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirilmelidir.

4.4.4. Kültür Değişimi

Güngör'ün bütün eserlerinde temel mesele kültür değişimleri ve buna bağlı olarak modernleşmedir.[552] Güngör'e göre, kültürün en önemli meselesi kendini devam ettirmektir. Diğer bir deyişle, kültürün en önemli meselesi kültürü taşıyan ve geliştiren insanlara sahip olmasıdır. Bu nedenle farklı kültür anlayışlarına sahip olan grupların temel tartışması yeni nesillerin hangi kültür ile yetişeceğidir.[553]

Güngör'ün, modernleşme sürecinin kültüre etkileri hakkında düşünceleri açıklanırken örf ve âdete değinmek zorunludur. Değişen toplumlarda dünle bugün arasındaki en önemli farklardan bir tanesi örf ve âdetin değişmiş olmasıdır. Modernleşme, bu değişimi önemli ölçüde hızlandırmıştır. Güngör'e göre değişen toplumlarda örf ve adet iki nedenle sosyal problem oluşturmaktadır. Nedenlerden ilki, Türkiye'de hızla yapılan reform kanunları ile örfler arasında farklılık oluşmasıdır. İkincisi ise hızla değişen sosyal ve kültürel ortamda tüm geleneksel değerlerle beraber örf ve adetlere karşı sırf eski olması, akla uygun olmaması gibi gerekçeler ile aydınlar tarafından ciddi bir tavır takınılmasıdır. Güngör bu itirazları kabul etmemekte ve örf ve adetlerin insan tabiatındaki eksiğini kapatmak gibi son derece önemli bir görevi olduğuna inanmaktadır. Yani Güngör'e göre, bakıma muhtaç doğan insan, doğuştan sahip olmadığı içgüdüleri örf, adet ve inanç ile sonradan tamamlanmaktadır. Güngör insanların ihtiyaçlarının değişmesiyle doğal olarak örf ve âdetin değişeceğini reddetmez; ancak mevcut değişmelerin çoğunlukla kültür değişimine dayanmasından dolayı çözümü kolay değildir. Güngör, insanlık tarihinde teknolojinin bu kadar hızlı ilerlediği ve değişimin bir o kadar hızlı olduğu başka bir dönem olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu hız mevcut örf ve âdetin yok olmasına neden olurken aynı zamanda yenisinin oluşmasını da engellemektedir. Güngör'e göre örf ve adetin akıl yolu ile yeniden oluşturulması da mümkün değildir; zira ortadan kalkanlar da akıl yoluyla oluşmuş değildir. Bu nedenle örf ve adette bu şekilde bir gedik açmak kültürde kesiklik

[552] Başak, a.g.m., 2010, 113.
[553] Güngör, a.g.e., 2019a, 138.

yaratmak demektir. Kültürde oluşan bu kesik, insan hayatında da bir kesiğe neden olmaktadır. Güngör'ün vurgulamaya çalıştığı asıl husus tecrübe olsun diye insan öldüremeyeceğimiz gibi karmaşık bir yapıya sahip olan kültür üzerinde oynanmaması gerektiğidir. Zira iki durumda da geri dönüş imkânsızdır.[554]

Öte yandan Güngör'e göre Türk halkı, kendi kültüründen memnundur; aydınlar ise meydana gelen felaketlerin milli kültürden geldiğine inanır. Bu nedenle aydınlar, tarihe, dile ve dine dönem dönem önemli ölçüde ilgisizlik ve bazen de düşmanlık göstermişlerdir. Güngör'e göre, yabancı kültürün yayılması zihin değişmesinden davranış değişmesine olabileceği gibi, davranış değişmesinden zihin değişimine doğru da olabilir. Güngör, genellikle devletlerin mecburi kültür değişimi meydana getirmek istemeleri halinde uyguladığı yöntem, davranış değişikliğinden tavır değişikliğine doğru yayılıp kültürü yerleştirmek şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Güngör'e göre Türkiye'de bunun en açık örneği kanun değişiklikleri ve yeni örf adet yaratma çabalarıdır. Batılı ülkelerden kanunları çevirerek almak, Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru başlamış ve Cumhuriyet döneminde hızla devam etmiştir. Bu kanunların kültür üzerinde ne tür değişikliklere neden olduğu hiç araştırılmamıştır.[555] Güngör'e göre Batılı bir ülkenin, kanunu da Batılı bir şekil sergileyecektir.[556]

Güngör'e göre müesseseleri kopya etmek yoluyla kültür değiştirmeye çalışmak hem çok pahalıya mal olmakta hem de çok ağır sonuçlara neden olmaktadır. Örneğin siyasi rejim değişikliklerine bakıldığında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülke Batılı demokrasi modellerini uygulamaya çalışmıştır. Ancak bunlardan sadece Hindistan, Türkiye ve Yunanistan başarılı olmuştur, fakat her üçünde de anarşi ve geçici askeri darbeler sıklıkla görülmüştür.[557]

4.4.4.1. Kültür değişimi hakkındaki diğer görüşlere Güngör'ün yorumu

Erol Güngör öncelikle Türkiye'deki kültür değişmelerini, diğer bir değişle modernleşme hakkındaki görüşleri üçe ayırmıştır.[558]

---

[554] Güngör, a.g.e., 2019b, 65-66, 69-71,73.
[555] Güngör'e göre hem İslam'a hem de modern hukuku uygun bir kanun sistemi oluşturulmalıdır. 210. Sözen, a.g.m., 2006, 206.
[556] Güngör, a.g.e., 2019a, 134-135.
[557] Güngör, a.g.e., 2019a, 136.
[558] Güngör, a.g.e., 2006, 89.

1. Görüş: Batı Medeniyetinden ülkemiz için lüzumlu görülen tüm unsurların iktibas edilmesi, kontrollü modernleşmeyi savunanlar. (Çoğunluklu görüş)

Güngör'e göre milliyetçi aydınlar bu görüşü savunmaktadır. Bu aydınlara göre Batı'dan sadece üretim teknikleri ve bu teknikle ilgili sosyal organizasyon dışında hiçbir şey alınmamalıdır.[559]

Güngör bu görüşü savunanları halkla kolayca kaynaşamadıkları için eleştirmektedir. Zira onlar seçkin bir grubu oluştururken henüz modernleşmemiş bir cemiyeti temsil etmeye çalışmışlardır. Öte yandan milliyetçi aydınlar geleneklere saygılı olmayı halka yakın olmak için yeterli gördükleri için iletişimleri eksik kalmıştır.[560] Güngör'e göre bu gruptaki düşünürlerin asıl hatası kültür değişimi için listeler yapmalarıdır. *"...onların asıl hatası kültür değişmesini bir ihtiyaç listesi tertip etmekten ibaret görmeleridir. Bu türlü envanterler hazırlamak belki bizim zihnimizi tatmin eder, fakat cemiyeti tatmin etmez..."*[561]

Güngör, bu gruba çeşitli eleştirilerde bulunsa da bu kategori altında değerlendirilerek kontrollü modernleşmeyi savunanlar arasında yer almaktadır. Fakat bazı noktalara dikkat çekmiştir. Güngör'e göre teknolojinin önüne geçilmesi imkânsızdır. Bu nedenle bu durumu kabul ederek Batı modernizminin[562] karşısına başka bir ideoloji ile geçmek gerekir. Güngör'e göre, Batı modernizminin karşısına İslam'ın buyurduğu değerler ile çıkılması gerekir. Yani Güngör'e göre Batı modernizminin ortaya çıkardığı problemlere çözüm üretecek olanlar hem yereli ve milliyeti göz önünde bulunduracak hem de İslam ile tanışık bir kontrollü modernleşme sağlanacaktır.[563]

2. Görüş: Batı Medeniyetini tamamıyla alınabileceği görüşünü yani diğer bir ifadeyle mutlak modernizmi savunanlar.

Güngör'e göre Garpçılar ve İnkılapçı aydınlar[564] bu görüştedir. Ona göre bu gruptakiler sosyal ve ekonomik hayatın masa başında alınan kararlar ile istenilen

[559] Başak, a.g.m., 2010, 128-129.
[560] Başak, a.g.m., 2010, 129.
[561] Güngör, a.g.e., 2006, 93.
[562] Modernizm, değişimin mutlaka Batı'dan alınması ve tamamıyla aynı şekilde alınması düşüncesini bir ideoloji olarak görülmesidir. Bu nedenle diğerlerini modernleşme olarak adlandırırken bu düşünceyi bir ideoloji şeklinde ifade etmiştir. Başak, a.g.m., 2010, 124-125.
[563] Başak, a.g.m., 2010, 129.
[564] Erol Güngör'e göre Meşrutiyet dönemindeki garpçılar, Cumhuriyet döneminin inkılapçıları olmuştur. Güngör, a.g.e., 2006, 65.

biçime sokulabileceğine inanırlar. Fikirleri mantıksal düzeyde tutarlı olmakla beraber realitede tutarlı değildir. Güngör'e göre bu görüşü savunanların başında gelenlerden biri Abdullah Cevdet'tir.[565] Güngör bu gruptakilerin psikolojilerini, babasından korkan ama babası gibi davranan çocukların psikolojisine benzetmektedir. Güngör'e göre bu gruptakiler Avrupalıların düşmanlığından kurtulabilmek için kendi üstün taraflarından, tarihlerinden vazgeçerek düşmanları gibi olmaya çalışmaktadırlar.[566]

Güngör bu düşünceyi savunanları çeşitli noktalarda eleştirmiştir. Ona göre, tek bir Batı yoktur, hangi Batı'yı model alacakları hususu çelişkilidir. Güngör'ün modernistler ile buluştuğu ortak payda ise tüm milli kültürlerin birbirinden tamamen tecrit edilmiş vaziyette olmadıklarını kabul ettikleri noktadır.[567]

Bugün için dış politika değerlendirmesi yaparken mutlak modernizme yönelenlerin yanlış yolda olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

> Avrupa Ortak Pazarının kuyruğu mu, yoksa Ortadoğu'nun başı mı olacağız? Bize düşman olan ve düşman kalacak olan bir medeniyetin çöpçülük hizmetini mi, yoksa kendi medeniyetimizin öncülüğünü mü yapacağız? Türk münevveri bu konuda derhal bir karar vermelidir. İktisadî kalkınma ve teknolojik gelişme ile Avrupalılaşmayı aynı şey sayanlar herhalde birinci yolu tercih edeceklerdir, ama biz onları denedik ve hiçbir şey kazanamadık. [568]

3. Görüş: Yerli kültüre dışarıdan herhangi bir şey dâhil edilmemesi, yani modernleşme karşıtlığı ile kültürün saf kalmasını savunanlar.

Güngör'ün saf kültür tezini ileri sürenlere yorumu, büyük bir hata içinde olduklarıdır.[569] Ona göre bu düşünce içinde olanların sadece teknolojiye değil aynı zamanda rasyonel ve mantıki düşünceye de karşıdır.[570]

> … Bunların hatası yanlış müdahale ve tutumlarla Türk kültüründe meydana getirilen kargaşaya karşı milli kültürün reaksiyonunu temsil etmekten ileri gelmektedir. Milliyetçi bir görüş açısına sahip olan bu gruplar hiçbir kültürün saf olamayacağını, üstelik saf kültür üzerinde ısrar etmenin Türk milletini hiç değilse yerinde saydıracağını kabul etmelidirler…[571]

---

[565] Başak, a.g.m., 2010, 126.
[566] Güngör, a.g.e., 2006, 64-65.
[567] Güngör, a.g.e., 2006, 91-92.
[568] Güngör, a.g.e., 2006, 236.
[569] Güngör, a.g.e., 2006, 93.
[570] Başak, a.g.m., 2010, 130.
[571] Güngör, a.g.e., 2006, 93.

Güngör'e göre geçmişe ve geleceğe sığınanlar bu grup içinde değerlendirilir. Geleceğe sığınanlar Güngör'ün sosyalist bir düzen hayal edenler için kullandığı bir ifadededir. Güngör'e göre, geçmişe sığınanlar ise radikal muhafazakârlardır.[572]

4.4.4.2. Güngör'ün Cumhuriyet dönemi kültür değişimine bakışı

Erol Güngör, Cumhuriyet dönemi boyunca, "Batıyı bütünüyle alalım" veya "tekniğini alalım kültürü almayız" şeklinde yapılan tartışmayı zamansız ve yersiz bulmaktadır. Ona göre tartışılması gereken asıl konu teknolojinin transferi ve yerleşmesi olmalıdır: "*…Bunlar teknolojik modernleşmenin "kafeste keklik" olduğunu zannetmekte, ancak bunun yeterli olup olmadığı üzerinde tartışmaktadırlar. Bütün bu kavgalar arasında iki tarafın da fikren ittifak ettiği teknolojinin transferi ve yerleşmesi konusunda yapılacak işlerle uğraşanlara pek az rastlanıyor…"*[573]

Ayrıca Güngör'e göre bugün "Batı'nın neyini alacağız" tartışmasından da iki yüzyıl ileride olmamız gerekmektedir. Güngör'e göre, bugün yapılması gereken Avrupa'dan nelerin alındığı ve nelerin alınmadığına dair bir liste oluşturmaktır.[574] Tartışılması gereken teknolojinin en kısa zamanda ve en az paha ile ülkeye nasıl getirileceği olmalıdır.

Güngör'e göre büyük bir kültür değişimine gerek kalmadan medeniyet aktarılabilir. Buna örnek olarak Japonya'yı göstermiştir. Zira Japonya geleneksel değerlerine son derece bağlı kalmış bir devlet olmakla beraber birçok alanda dönüşüm yaşamıştır.[575] Ancak Türkiye'ye bakıldığında Batı'dan modern teknoloji alınamamış ve üstüne milli kültürü etkileyecek birçok şey kültüre girmiştir.[576] Güngör, mevcut durumun kültürü ciddi boyutlarda etkilediğini ifade etmiştir:

> Karşısına çıkan bütün kuvvetleri çığ gibi ezen ve müthiş bir süratle ilerleyen Batı Medeniyeti bize sadece yeni bir teknik ve zihniyet inkılabı olarak değil, aynı zamanda memleketimizi parçalamaya çalışan ordular halinde girdi, Savaşlarda ardı ardına yenilmememiz, topraklarımızın birer birer elden çıkması karşısında

[572] Güngör, a.g.e., 2006, 93.
[573] Güngör, a.g.e., 2019b, 32-33.
[574] Güngör, a.g.e., 2019b, 29.
[575] Güngör, a.g.e., 2019b, 26.
[576] Güngör, a.g.e., 2019b, 32.

> mevcut bünyemizi süratle değiştirmek zorunda idik. Kurtuluşun başka alternatifi yoktu… Neticede devletimizle beraber kültürümüzü teslim ettik[577]

Güngör'e göre bunun çözümü Batı Medeniyetine sansür uygulamak veya bir kontrol mekanizması kurmak değildir. Zira herhangi bir yabancı ülkeyle bu derece yakın bir münasebet kurulduktan sonra, oradan istenilen şeylerin yanında istenmeyen şeylerin de gelmesi doğaldır.[578] Üstelik neyin iyi neyin kötü olduğunu önden kararlaştırmaya çalışmak da antidemokratik ve bilim dışı yolların denenmesine neden olacaktır. Ona göre yapılması gereken sağlam bir milli kültür kurmaktır ve bunun yollarının araştırılması gerekmektedir.[579] Çünkü Güngör, artık modernleşmeme, değişimi reddetme gibi durumların imkânsız olduğunu bilmektedir. Ona göre, Türkiye hızla modernleşmek durumundadır. Modernleşmeden ve getirilerinden memnun olmayanlar modernleşmeye karşı çıkmak yerine kontrol etmenin yollarını bulmak için çalışmalıdır. Güngör'e göre önemli olan milli kültürün bu durumla kolaylıkla yarışabilmesini sağlamaktır.[580]

Esasen Avrupa kültürü ile Avrupa Medeniyetinin birbirinden ayrılmaz oldukları fikri tamamen hatalı değildir. Zira kültür ve medeniyet kuvvetli bir bütün oluşturmuştur. Erol Güngör'ün de arzu ettiği ülkesinde kendi ülkesinin kültür ve medeniyetinin kuvvetli bağlarla bağlanarak bir bütün oluşturmasıdır:

> Bir insana pek yakışmış olan bir elbise başkasına o derece yakışmaz; çünkü elbise ile onu giyen kişinin bedeni bir bütün teşkil eder. Fakat buna bakarak, başka bir insanın rengi ve şekli kendi vücuduna göre olan bir elbise diktirmeyeceğini söylemek doğru olmaz.[581]

Güngör'e göre, Batı Medeniyetini almak isteyen tüm ülkelerin ortak özelliği, kültürlerinin böyle bir medeniyetten gelebilecek bozucu etkiler ile mücadele edebilecek kadar güçlü olmamasıdır. Güngör'e göre, Türkiye'nin talihsizliği ise medeniyet alışverişi sırasında kendi kültürünün içten tahrip edilmiş olmasıdır.[582] Ayrıca ona göre, pozitivist zihniyet içselleştirilmiştir. Böylece deneysel gerçekliği bulunmayan unsurların inkârı yolu seçilmiştir.[583] Güngör, bu durum Türk kültürünü

[577] Güngör, a.g.e., 2006, 38.
[578] Sezen, Y. (2009). "Erol Güngör'ün İslâm Düşüncesine Katkıları", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde, İstanbul: Kocav Yayınları, 52.
[579] Güngör, a.g.e., 2019b, 32.
[580] Sezen, a.g.m., 2009, 52.
[581] Güngör, a.g.e., 2019b, 15.
[582] Güngör, a.g.e., 2019b, 33.
[583] Güngör, a.g.e., 2006, 35.

Batı'nın bozucu etkilerine tamamen açık hale getirmiştir. Güngör'e göre bugün bağımsız milli kültür hakkında konuşulabilmesinin nedeni Türk kültürünün her şeye direnecek kadar güçlü olmasıdır.[584] Güngör Türk kültürüne güvenini şu sözleriyle ortaya koymuştur:

> Batı ile bizim kadar uzun ve çetin mücadelelere girdiği halde bizim kadar ona mukavemet etmiş olan ve bu mukavemeti devam ettiren bir başka millet gösterilemez. Bu direnmenin sebebini Türk milletinin intibak kabiliyetindeki eksiklik yerine, Türk kültürünün çok sağlam ve köklü oluşu, hatta beşerî ve ahlakî kıymetler bakımından batı medeniyetine üstün oluşu ile izah etmek daha doğru olur.[585]

Öte yandan Güngör, toplumda karşılaşılan muhafazakârlıkla sanayileşmenin birbirine zıt istikametleri temsil ettikleri şeklindeki eleştirileri kabul etmemektedir:

> Sanayileşmenin tedirgin ettiği bazı zümrelerin muhafazakâr siyasi hareketlere katıldığı doğrudur: özellikle büyük sermayenin karşısında tutunamayan esnaf ve zanaatkâr zümresi için bu söylenebilir. Ancak, muhafazakârlıkla sanayileşmenin birbirine zıt istikametleri temsil ettikleri söylenemez. Böyle bir iddia muhafazakâr cemiyeti durdurmak, ilericileri de onu ilerletmek isteyen insanlar olarak tasvir eden vülger Marksizme mahsustur.[586]

Ona göre, ilericilik-gericilik kavramları insanları birbirine düşman etmek ve zihinlerini karıştırmaktan başka bir işe yaramaz. Bu kavramların bilim ile ilişkilendirilecek herhangi bir yanı yoktur. Ona göre, ileri cemiyet-geri cemiyet gibi tabirler mutlak doğru içermez. Örneğin Çinliler, Fransızlardan ileri veya geridir demek mümkün değil; ancak belli bir durum için bu karşılaştırma yapılabilir.[587]

Bir başka husus ise Güngör'ün, hocası Mümtaz Turhan gibi hızlı sanayileşmeden korkmamasıdır. Bilakis sanayileşmenin, Türkiye'de dayatılan zoraki kültür değişmelerini dayatan bürokratik elitlerin gücünü kıracağına inanmaktadır. Güngör'e göre, Türkiye bu şekilde sosyal bilimlerin yardımıyla ve serbest kültür değişmeleriyle çağdaş bir Türk milli kültürü oluşturabilecek ve modernleşmesi gerçekleşebilecektir.[588]

---

[584] Güngör, a.g.e., 2019b, 33.
[585] Güngör, a.g.e., 2006, 70.
[586] Güngör, a.g.e., 2019b, 31.
[587] Güngör, a.g.e., 2019b, 31-32.
[588] Başak, a.g.m., 2010, 120-121.

4.4.5. Modern Teknolojinin Kültür Değişimine Etkileri

Erol Güngör, teknolojinin ilkel zamanlardan beri var olduğunu, modern teknolojinin ise Batı Medeniyetini diğer medeniyetlerden ayırmaya başlayan teknolojik gelişmeler olduğunu ifade etmiştir.[589] Güngör, modern teknolojinin gelişmesiyle kültürün değişmesi üzerinde bazı sonuçlar çıkarmıştır. Bu sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Teknolojinin en büyük özelliklerinden biri devamlılığıdır; bu nedenle karşısında engel tanımamaktadır. Bir kültür zamanla gerilese de teknoloji asla gerilemeyecektir.
2. Teknolojik gelişmeler çoğunlukla kültürel çatışmalara sebep olmaktadır; ancak bunu önceden önleyecek şekilde teknolojiyi engellemek mümkün değildir.
3. Teknolojik gelişme devam etmekle beraber, gelişmenin kültür üzerindeki etkileri başıboş bırakılmamaktadır. Sosyologlar teknolojinin doğrudan veya dolaylı etkilerinin kontrol edilebileceğini ifade etmektedir.
4. Teknoloji kültürün gelişmesi için önemli ölçüde olanak sunmaktadır. Sunduğu ilk olanak teknolojinin gelişimi sayesinde kalıcılaşan kültür yine teknolojinin sayesinde daha çok insana ulaşabilmektedir. İkinci olarak ise teknolojinin arttırdığı üretim gücü insanlara zaman kazandırmakta ve emeklerini kültür işlerine ayırabilmelerini sağlamaktadır.[590]

Ancak her zaman süreç kültürü geliştirecek şekilde ilerlememiştir. Güngör teknolojinin geçmişten çok daha ileride olduğunu ancak toplumun kültürel olarak gitgide daha da geriye gittiğini ifade etmiştir. Güngör, ilkel bir cemiyetteki av törenini örnek vererek, bu görüşünü açıklamaya çalışmıştır. Hakiki kültürlerde insan faaliyetleri çok yönlüdür. Ona göre, bu törenler insanlara ekonomik anlamda kazanç sağlarken aynı zamanda insanların dans ve müzik gibi manevi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bugüne bakıldığında, modern toplumlarda insanların maddi ihtiyaçları ile manevi ihtiyaçları birbirinden uzaklaşmaktadır. Ancak bu teknolojinin arzulanmasına bir engel oluşturmamaktadır. Modern teknoloji, birkaç istisna haricinde, insanlığın tamamı tarafından arzu edilen bir şeydir. Zira modern teknoloji

[589] Güngör, a.g.e., 2019b, 22.
[590] Güngör, a.g.e., 2019b, 19-20.

hastalıklara çare bulmaktan, tükenen enerji kaynaklarına alternatif üretmeye kadar geniş bir yelpazeye umut olmaktadır.[591] Tüm bu nedenlerden ötürü teknolojiden kaçınmak imkânsızdır. Bu nedenle Güngör'e göre teknoloji alınmalı ve bu teknolojinin millileştirilmesi sağlanmalıdır.[592]

Öte yandan Güngör, "*Bugün kâinattaki insan varlığının tepesinde Demokles'in kılıcı gibi asılı duran nükleer savaş tehlikesi teknolojik medeniyetin bir eseridir*." ifadesiyle teknolojinin tehlikelerinin de farkında olduğunu göstermektedir. Ancak Güngör tek başına teknolojiye kötü vasıflar yüklemenin yanlış olduğuna inanmaktadır. Ona göre, sadece teknolojiyi kullanma amacı kötü olabilir. Zira nükleer teknolojiyi bomba yapımında kullanmak da, kanser tedavisinde kullanmak da tamamen insanın elindedir.[593] Güngör'ün bu hususta bir diğer örneği uçak teknolojisindeki gelişimdir:

> Uçak teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler sayesinde insanları dünyanın bir ucundan öbür ucuna götürebiliyoruz; ama aynı teknolojinin eseri olan Amerikan ve İngiliz bombardıman uçakları, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularının bütün savaşlarda öldürdüğü askerlerden daha çok sayıda kadın, çocuk ve ihtiyar Alman'ı öldürmüştür…[594]

Kısacası, Güngör'e göre, modern teknoloji kültürü etkileyebilmekte, hatta yok edebilmektedir. Buna rağmen herkes tarafından arzulanan bir olgudur ve bu kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu teknolojinin toplumlara önemli katkıları olması nedeniyle insanlık için çok değerlidir. Ancak bu teknolojilerin insanlığın sonunu getirebilecek kadar korkunç olaylara da neden olabileceği unutulmamalıdır.

4.5. Türkiye'de Batılılaşma Sürecindeki Değişiklikler

4.5.1. Güngör'ün Batılılaşma Sürecinde Din Hakkındaki Görüşleri

Erol Güngör, başta İslamiyet olmak üzere dinleri orijinal eserlerinden okuyarak analiz etmiştir ve din meselesini sosyal bilimler metodolojisine uygun şekilde incelemiş bir bilim insanıdır. Tasavvuf meselelerine de felsefi, sosyolojik ve psikolojik bakış açısından yaklaşmaya daima özen göstermiştir.[595] Güngör için din, Türk milletinin

[591] Güngör, a.g.e., 2019b, 20-22.
[592] Sezgin, a.g.m., 2009, 33.
[593] Güngör, a.g.e., 2019b, 24.
[594] Güngör, a.g.e., 2019b, 24.
[595] Vayni, a.g.m., 2014, 54.

birliğini sağlayan temel harç olmuştur.[596] Zira Güngör, Türklerin yüzyıllardır Hristiyan bir toplum oluşturmadığını ifade etmiştir: "…*Hristiyan Araplardan bahsedilebilir, ama Hristiyan bir Türk mantıken imkansız bir şeydir. Bugün dahi, lâik cumhuriyetin otuz beşinci yılında, Türkiye'deki bir gayrimüslime Türk vatandaşı denebilir ama asla Türk denemez*."[597]

Ona göre, kültürün en eski örnekleri, dinin cemiyetler kadar eski olduğunu gösterir. Bu nedenle dinin geleceği de bir o kadar uzun ömürlü olacaktır. Öte yandan insanlığın dini inançlarını kaybetmesi için herhangi bir neden görmemektedir. Güngör'ün din üzerinde çalıştığı husus dinin hayat üzerindeki etkisinin hangi durum ve şartlarda çoğalacağıdır.[598]

Güngör'e göre din, insan ve toplumun bir ihtiyacı olması nedeniyle insanın olduğu her yerde doğal olarak varlığını koruyacaktır. Ayrıca din, Türk toplumuna sosyal ve ekonomik gelişmeler kapsamında büyük bir katkı sağlamaktadır. Zira İslam dininde var olan, dünyada yapılan iyi işler karşılığında ahirette ödüllendireceği inancı, insanlara büyük bir manevi destek sağlamaktadır.[599]

Öte yandan Güngör, modernleşmenin hızını arttırdığı dönemde, bir kısım aydının bozulan her husus için dini suçladığını ifade etmiştir. Güngör'e göre bunun en büyük sebebi Cumhuriyet ile saltanat ve hilafetin zıtlaşmasıdır. Çünkü cumhuriyetin kendini kabul ettirebilmesi için zıttı konumda duran rakiplerini saf dışı bırakması gerekiyordu. Güngör bunun çözümü olarak inkılapçıların Türk tarihini efsaneler dönemine kadar götürmelerine rağmen, Osmanlı dönemini tarihten atmakla bulduklarını ifade eder. Ona göre yapılmak istenen eski rejimin dayanaklarını ortadan kaldırmaktır. Güngör'e göre Cumhuriyet inkılapçıları doğrudan dini kaldırmak yerine yeni Türkiye şemasına uydurmak istemişler. Bunun yolu olarak ezan Türkçe okutulup, resmi sayılabilecek bir Kur'an-ı Kerim tefsiri yaptırılmıştır.[600] Ona göre, tek partili dönem boyunca Türkiye'nin siyasi eliti, memleketin din ve din adamları nedeniyle battığına inandıkları için modernleşme sürecinde dinden ne kadar uzaklaşılırsa o kadar

[596] Özdemir, a.g.m., 2018, 287-288.
[597] Güngör, a.g.e., 2006, 96.
[598] Güngör, a.g.e., 2006, 155-156.
[599] Güngör, a.g.e., 2006, 480.
[600] Güngör, a.g.e., 2019a, 83-84.

modernleşebileceğine inanmaktaydılar. Bununla beraber, Güngör bu dönemdeki iktidarların dinsizlikle suçlanmasını doğru bulmamaktadır.[601]

Erol Güngör, zamanla dinin eksikliğinin hissedildiğini ve aydınların önce din konusunda nötr bir tavır takındıklarını sonra ise din lehine bir istikamet belirlediklerini ifade etmiştir. Çok partili hayata geçiş sürecinde dini yayınlara ve dini eğitimlere[602] kısmen de olsa müsaade edilmiş ardından ise Demokrat Parti(DP) döneminde Batı Medeniyetleri seviyesinde vicdan hürriyeti için adımlar atılmıştır.[603] DP döneminde İslam Ansiklopedisi basılmış, kapatılan İmam Hatip Okulları ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır. 1950 seçimlerinden sonra DP'nin iktidara gelişiyle, hükümet inkılapçı karakterini kaybetmiştir. Güngör'e göre bunun temel sebebi kültürel faaliyetlerin büyük ölçüde serbest kuruluşların eline geçmesidir.[604] Güngör'e göre olması gereken de demokratik bir rejimde din eğitiminin devlet tarafından veriliyor olmasıdır.[605] Zira din eğitimini almak o dini benimsemeyi gerektirmemektedir. Ona göre, laik bir ülkede kimse belli bir dini kabul etmek zorunda değildir. Fakat din denen şeyin ne olduğunu bilmek zorundadır. Güngör "*laiklik*[606] *inanç hürriyetidir, yoksa cahillik hürriyeti değil*." demektedir.[607] Güngör'e göre, Türkiye'de din denince büyük bir kaygıya kapılarak aleyhte davrananlar olduğu gibi, din adına davrandığını iddia eden

[601] Güngör, a.g.e., 2006, 388.
[602] Erol Güngör'e göre din ve ahlak dersleri demokrasinin gelişmesi ile paralel olarak eğitim sistemine kabul edilmiştir. Güngör, başlangıçta bu dersleri kaldıranlar ile daha sonra müfredata sokmak zorunda olanların aynı hükümet olduğunu ifade eder. Güngör din derslerinin okullarda görülüyor olmasını laikliğe aykırı bulanları ve bu Güngör'ün tabiriyle "dar kafalıları" ikna etmekle meşgul olanları eleştirmektedir. Güngör'e göre din eğitimi verilmeye başlandıktan sonra artık meselenin tartışılacak ideolojik bir yanı kalmamaktadır. Hükümetin, hedef aldığı icraat yolunda ilerlemek için kendini her anlamda hazırlamış olması gerekmektedir. Güngör'ün eleştirisi işte tam bu noktadadır. Din dersi verilmeye başlayalı otuz yılı geçmiş olmasına rağmen hala durumun değişmediği görüşündedir. Öte yandan eleştirdiği bir başka husus din dersleri müfredata eklenmekle beraber dersi verebilecek yeterlilikte eğitime sahip öğretmen bulunamamasıdır. Zira öğretmenlerin ileri yaşlarda olanlar hariç hiçbiri eğitimleri döneminde din dersi görmemişlerdir. Güngör burada din dersi için ayrıca bir öğretmen gerektiğini ifade etmez. Ancak o öğretmenin bu eğitimi almış olması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle, bir öğretmenin bir meseleyi yeteri kadar bilmiyorken ne kadar öğrenciye anlatabileceğini eleştirmektedir. Bknz Güngör, a.g.e., 2019a, 66.
[603] Güngör, a.g.e., 2019a, 83-84.
[604] Güngör, a.g.e., 2019a, 89.
[605] Güngör, a.g.e., 2006, 390.
[606] Erol Güngör, laikliği İslamiyet'te vicdan hürriyeti olarak yorumlayabileceğimizi ifade eder. Ona göre İslam dini insanın hayatını, din hayatı ve dünya hayatı diye ayırmaz. Onu topyekûn olarak ele alan bir sistemdir. Güngör bu gerekçe ile İslam'ı Hristiyanlıktaki manasıyla laik kabul etmez. Güngör, a.g.e., 1998,51.
[607] Güngör, a.g.e., 2019a, 66-68; Güngör, a.g.e., 2006, 389.

menfaatçiler de vardır. Bunun çözümü iyi bir eğitimden geçmektedir, zira ona göre, dini iyi bilen ne ona karşı düşmanlık eder ne de ihanet eder.[608]

4.5.2. Batılılaşma Sürecinde Din Adamları

Erol Güngör, din adamlarını modern hayata bakışlarına göre ikiye ayırmakta olup, birinci gruba alaylı, ikinci gruba ise mektepli demektedir. Mektepli, modern okullarda din eğitimi almış anlamında kullanılırken, alaylı eğitim görmemiş, eğitimsiz anlamında kullanılmamaktadır. Ona göre alaylıların bariz özelliği, bugünkü anlamıyla okul eğitimi ve formasyonu görmemiş olmalarıdır. Güngör alaylı tabirini, "*hususî hocalardan, câmi derslerinden veya tarikat vesâire gibi bağlarla teşekkül eden kapalı cemâatlar içinde verilen eğitimden ve öğretimden faydalanarak medrese tipi bilgiler edinmiş*" kişiler için kullanır. Güngör'e göre, bu gruptaki kişilerin temel özelliği belli bir geleneği temsil ediyor olmalarıdır.[609]

Güngör'e göre iki taraf da Türk halkının manevi liderliğini üstlenmek istemektedir; ancak bu yoldaki mücadeleleri bir birlerine çelme takmaktan ibarettir.[610] Güngör, alaylıların sayısının daha çok olmasına ve daha köklü olmalarına rağmen mektepli azınlık grubun istikbalinin daha yüksek olduğu kanaatindedir. Güngör, mektepli grup için şu ifadeleri kullanır: "*Türkiye'de İslâm'ın temel prensipleri etrafında modern yorumlar getirme gayretinde bulunan bir aydın ve âlim zümresi var ki bunlar esas itibariyle modern din eğitimi okullarının eseridirler*."[611] Öte yandan Güngör, alaylı hocaların halk kitlelerine daha yakın olduğunun ve bu nedenle tesirlerinin çok daha güçlü olduğunun bilincindedir. Fakat ona göre, bu zümre son elli yıldan beri bilgi ve zihniyet bakımından önemli bir gelişme göstermemiştir. Bu nedenler Güngör, alaylıların Türkiye'ye artık din konularında rehberlik edemeyeceklerini ifade etmiştir.[612] Bununla beraber alaylıların bu zamana kadar çok önemli bir görev yerine getirdiğinin de altını çizer. Ona göre, Türkiye'de din eğitimi verilmeyen dönemlerde dinin muhafızlığını alaylı din adamları üstlenmiştir. Toplumun hızla değiştiğini gören

[608] Güngör, a.g.e., 2006, 391.
[609] Güngör, a.g.e., 1998, 186, 188.
[610] Güngör, a.g.e., 1998, 186.
[611] Güngör, a.g.e., 1998, 187.
[612] Güngör, a.g.e., 1998, 191.

bu âlimler dinin de değiştirilme tehlikesine karşı önemli ölçüde bir direnç göstermişlerdir.[613]

Güngör, yeni zümrenin çıkışı ile modern din eğitimi veren okulların kuruluşu arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Türkiye İslâm'ın temel prensipleri çevresinde modern yorumların oluşmasını bu okullara borçludur. Güngör, İmam-Hatip Okullarında, Yüksek İslâm Enstitülerinde ve İlâhiyat Fakültelerinde yetişen çoğunluğu genç yaşta olan bu insanların eskilerden iki noktada farklılaştığını düşünmektedir. Birincisi, eğitim programları içinde meslekleriyle ilgili olan derslerin yanında bilim ve fen dersleri de öğreniyor olmalarıdır. Böylece hem modern çağın temel özelliğini oluşturan ilim ve teknoloji hakkında bilgi sahibi olurken hem de klâsik meslek derslerini modern bir program ile öğrenmektedirler. Güngör'e göre, medrese eğitiminde sadece standartlaşmış metinler vardır ve yüzyıllardır standartlaşmış bu metinler kullanmaktadır. Bu nedenle medreseler herhangi bir yeniliğe açık değildir. Oysa modern okullarda eski ve yeni tüm metinler gözden geçirerek yeniliğe açık bir tavır sergilemektedir.[614]

Güngör, mektepli bir din adamının şehir hayatı bilmesi nedeniyle kılık kıyafetinden inançlarına kadar birçok konuda daha düşünceli ve yumuşak tabiatlı olduğunu ifade etmektedir. Zira mektepli din adamı, etrafında farklı düşünenlerle karşılaşmış, ondan apayrı yaşam tarzına sahip kitlelerin de karşısında bulunmuştur. Güngör'e göre karşıt görüşlü kişilerle karşı karşıya gelmek önemlidir:

> … mücadele etmek zorunda bulunduğu insanlar sâdece kendisiyle İçtihat uyuşmazlığı içinde bulunanlar değildir; cemiyette onun yerini ve önemini tartışacak derecede kendisinden uzak olanlarla karşı karşıyadır. Böylece o kendi konusunda tek otorite olan, ne bu otoritesi ne de sosyal mevkii tartışma konusu bulunan bir köy veya kasaba hocasının, yahut bir kapalı cemâat mensubunun rahatlığı içinde değildir. Zihni devamlı alârm hâlinde, fikirleri (imânı değil) her an yontulmaya hazır, günlük hayatı değişmelere intibak edecek bir hareketlilik içindedir.[615]

Güngör'e göre sayılan bu nedenlerden dolayı mektepli ile alaylı din adamları arasında ciddi bir fark oluşmuştur; bu nedenle modernleşme sürecinde dini mektepli din adamları temsil etmelidir. Öte yandan Güngör, medresenin bulunmadığı bir devirde o

[613] Güngör, a.g.e., 1998, 190-191.
[614] Güngör, a.g.e., 1998, 187.
[615] Güngör, a.g.e., 1998, 188.

geleneği devam ettirilmeye çalışılmasının, ister istemez çağın gerisinde kalmaya neden olacağını ifade etmektedir.[616]

4.5.3. Modernleşme Sürecinde Eğitim Anlayışı

Erol Güngör'e göre inkılap, "*bir kültürün içinde yetişmiş ve onu temsil edecek kadar benimsemiş, hayatına sindirmiş olan nesle karşı bir çıkış*" anlamına gelmektedir. İnkılap, o neslin hayata bakışı ve hayatı yaşayış tarzında birçok kalıcı değişikliğe neden olan değişimdir. Bahsedilen bu değişimi yaratabilecekleri grup ise gençlerdir. Zira orta yaşlı ve yaşlı nüfus çoğunlukla eski kültürün taşıyıcısıdır. Bu gurubun fertlerinin zihinlerinde eski kültürün izleri vardır. Güngör'e göre inkılap yapılmak isteniyorsa, yeni neslin tamamı aynı şekilde yetiştirilmelidir. Bunun yolu eğitimden geçmektedir.[617]

Güngör'e göre yeni neslin eğitimini verecek kişiler genç öğretmenler[618] arasından seçilmelidir. Zira genç öğretmenin asıl amacı inkılabın güvenilir adamı olmaktır.[619] Güngör, Türkiye gibi modern tahsile geçişin yeni olduğu yerlerde öğretmenin rejimle beraber yeni medeniyeti de temsil ettiğini ifade etmektedir.[620]

Güngör, yeni eğitim tarzı uygulamasını İkinci Meşrutiyet dönemindeki inkılapçılarda gördüğümüzü ve Cumhuriyet dönemindekinin bir benzeri olduğunu belirtmiştir. Güngör'e göre Cumhuriyet döneminde yapılan değişiklik daha derin ve daha kapsamlıdır. Zira ne kadar klasik kültür değerlerinden uzaklaşılırsa o kadar çok yeni bir nesle ihtiyaç artmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde büyük bir eğitim

---

[616] Güngör, a.g.e., 1998, 189.
[617] Güngör, a.g.e., 2019a, 101-102.
[618] Türkiye'de öğretmen meselesi ilk defa Batılı tarzda öğretimin ülkeye girişiyle başlamıştır. Zira yeni sistemle, din eğitim ve öğretimi dışında eğitim verecek yeni kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle öğretmen yetiştirme bu zamana dayanır. Medrese dışında okulların sayısının artması da öğretmen ihtiyacını karşılamayı zorlaştırmıştır. Güngör buna çözüm olarak Köy Enstitülerinin kurulduğunu ifade etmektedir. Ancak Güngör, bu okullardan beklenen verimin alınamadığı kanaatindedir. Güngör, a.g.e., 2019a, 48, 50. Ona göre köy enstitüleri bir masaldan ibarettir. İlk ve ortaokul seviyesinde eğitim verilmiş çocuklardan, sağlık uzmanlığı, ziraat mühendisliği, öğretmenlik, inşaatçılık, marangozluk gibi bütün mesleklerin üstlenilmesi beklenmiştir. Güngör'e göre, bu çocuklar köylerine döndükten sonra örnek ziraat için verilen toprakları dahi başkalarına ektirmek zorunda kalmışlar, ellerine attıkları hiçbir işi beceremememesilerdir. Ona göre bu enstitülerde asıl yapılan bu çocukları ideoloji propagandası öğretilmiştir. Güngör, E. (2014). "Bir Nesli Nasıl Mahvettiler", *Türk Düşünce Hayatında Erol Güngör* içinde, Cafer Vayni (Ed.), İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 136.
[619] Güngör, a.g.e., 2019a, 102-103.
[620] Güngör, a.g.e., 2019a, 48.

seferberliğine başlanılmıştır. Yapılmak istenen büyük kitlelerin "*inkılabın temel prensiplerini öğrenmesini ve benimsemesini"* sağlamaktır. Güngör'e göre ülkenin sınırlı ekonomisi sınırlı yük kaldırabileceği için iktidar, ilkokul düzeyinde eğitim ve herkese okuma yazma öğretme politikasını seçmiştir.[621] Fakat Güngör bu politikayı eleştirmektedir. Ona göre, okuryazarlık kalkınmanın sebebi değil ancak sonucudur. Zira Türkiye'nin hızlı nüfus artışı ve bu sürece hazırlıksız oluşu eğitimi içine çeken bir cehalete neden olmuştur.[622]

Güngör, modernleşme sürecinde halka verilen eğitimin neredeyse hiçbir faydası olmadığını şu sözlerle anlatmaktadır:

> …Türk köylüsü, tarla işlerinde kendisine yardımcı olması için, çocuklarını da çalıştırır, hükümet ise çocukları yakalayıp mektebe koymak için onların peşinden koşardı. İlkokul bitiren okuma yazma öğrenen köylü çocukları zaten askerlik çağına gelinceye kadar bu öğrendiklerini tamamen unutuyorlar, orduda yeniden okuma yazma kursuna alınıyorlardı.[623]

Güngör mevcut eğitim politikasının sadece okuma-yazmaya adapte olmuş olmasının eğitimi iflas ettirdiğini savunmaktadır:

> …Bu teşkilat Türk halkının davalarına hal çaresi bulmak yolunda şimdiye kadar hangi müspet faaliyette bulunmuştur ki, harcanan parayı hak etmiş olsun. Hiç kimse Milli Eğitim Bakanlığından para bilançosu istemiyor, fakat eğitim bakımından getirdiği fayda nedir? Her yıl üniversitenin başına dert ettiği binlerce genç mi, doğru Türkçe yazamayan Edebiyat Fakültesi mezunları mı, çıraklıktan yetişmiş teknisyenler olmaksızın iş yapamayan mühendisler mi, hukuk sistemimizin aksaklığından faydalanarak para kazanan avukatlar mı, ders kitabından ve günlük gazeteden başka bir şey okumayan öğretmenler mi, kafası ya futbol topu yahut el bombası halinde yüzbinlerce talebe mi?[624]

Öte yandan Güngör, eğitim sisteminin siyasi iktidara göre şekillendiğini ve Cumhuriyet döneminin başından beri belirgin bir sisteme oturtulamadığını ifade etmektedir.[625] Güngör, kendi dönemindeki eğitim sisteminden de memnun değildir. Anadolu liselerinin isminden, bu liselere gidebilmeleri için girilecek sınavın içeriğine kadar birçok şeyi çeşitli nedenlerle eleştirmektedir. Zira Güngör'ün ifadesiyle *"çocuğun kafası çöplüğe benzediği ölçüde*" sınav kazanma şansı olmaktadır. Ona göre

[621] Güngör, a.g.e., 2019a, 102-103.
[622] Güngör, a.g.e., 2006, 186-187.
[623] Güngör, a.g.e., 2006, 187.
[624] Güngör, a.g.e., 2006, 223.
[625] Güngör, a.g.e., 2019a, 94.

küçük bir çocuğun yetişkin bir insanın küçültülmüş hali olduğu sanılarak hazırlanan bir sistem hataların en başında yer almaktadır.[626]

Güngör, Cumhuriyet dönemindeki eğitim sistemini eleştirdiği için, geçmiş dönemdeki medrese eğitimini desteklediği düşünülmemelidir. Ona göre, medresenin en önemli kusuru yaratıcı bilgiye kapalı olması ve kitap veya hocanın değişmez bir otorite olarak görülmesidir. Güngör, bugün yetiştirilme yöntemlerinden dolayı öğretmenlerin de aynı bilgi kısırlığı içinde bulunduğunu düşünmektedir. Zira öğretmenin yetiştirilmesine önem verilmemesi, yüksek eğitimin boşlanması, meslek içi eğitimlerin olmaması iyi yetişmiş öğretmenlerin olmamasına neden olmaktadır.[627] Güngör'ün ifadelerine bakıldığında mevcut eğitim sistemi, eksikleri olduğu için değiştirilen medrese eğitiminin ötesine geçememiştir.

Öte yandan Güngör, eğitimi modernleşme sürecinde etkili bir araç olarak görmektedir. Bu nedenle kültürü değiştirmenin de, içinde bulunulan çıkmazdan kurtulmanın da yolu eğitimdir:

> Bütün bunların sonunda diyebiliriz ki, milli kültürümüze yabancı kültürler karşısında bağımsız ve itibarlı bir şahsiyet kazandırmanın birinci ve en önemli şartı, bu kültürü çağdaş standartlar karşısında değerlendirebilecek insanlar yetiştirmek, bu insanlardan meydana gelen araştırma kurumları ve eğitim müesseselerine her türlü resmi ve özel imkânı sağlamak, bunları yaparken de modern insanın kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek durumunda olduğumuzu hiçbir zaman akıldan çıkarmamaktır.[628]

Güngör'e göre modernleşirken milli kültürümüzü korumanın yolu eğitimden geçmektedir. Bu eğitim, kültürü çağdaş standartlar karşısında değerlendirme yapabilecek seviyede insanlar yetiştirmek için şarttır.

4.5.4. Güngör'ün Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri

Güngör, medeniyet ile ilgili durumlarda her zaman yeni olanın daha ileri seviyede olabileceğini kabul ederken, kültür için bu yaklaşımı kabul etmediğini daha önce ifade etmiştik. Bu nedenle yeni bir alfabenin, kültürü olduğundan geriye götürdüğünü savunmaktadır. Zira yapılan bu değişiklik, kültür birikimini yok etmektedir. Güngör'e

[626] Güngör, a.g.e., 2019a, 56-57.
[627] Güngör, a.g.e., 2019a, 52-53.
[628] Güngör, a.g.e., 2019a, 142.

göre Türkiye, Selçuklu Devleti'nden yüzlerce yıl sonra kurulmuş olmasından dolayı, ondan çok fazla kültürel birikime sahip olması gerekirken, ondan onlarca yıl geride kalmış durumdadır. Ona göre, bunun temel nedeni kullanılan yazı dilinin değişmesidir:

> Her şeyden önce, insan cemiyetini hayvan topluluğundan ayıran ve kültürün doğuşunda yegâne âmili teşkil eden dil Türkiye'de otuz-kırk yıllık bir maziye sahiptir bugün yeni nesillere öğretilen dil otuz-kırk yıl önce meydana gelmeye başlamıştır. İnsanlık tarihinde konuşma ilk defa icad edildikten sonra otuz yıl sonraki insanların kültürü ne kadar olursa bizimki de ancak o kadar olur. Bugün kendimize örnek aldığımız Batılıların veya devrimcilere örnek olan Çinlilerin milattan binlerce yıl önce konuşma ve yazı diline sahip olduklarını biliyoruz. Şu halde biz en az beş bin yıllık bir yolun henüz otuz yıllık kısmını almış durumdayız.[629]

Güngör'e göre Batılılaşma yolunda atılan en büyük adım eski alfabenin yasaklanıp Latin alfabesine geçilmesi olmuştur. Güngör bu yenilik ile inkılapçıların, çok kısa bir sürede vatandaşların okuma yazma öğreneceğine inandığını ifade eder. Ancak Güngör bu düşüncenin aksini ortaya koyan bir örnek vermiştir. Falih Rıfkı Atay'ın anlattığına göre Maarif vekili olan Necati Bey yeni harfleri ölene kadar öğrenememiştir.[630]

Güngör'e göre, İnkılapçıların Latin alfabesini istemelerinin temel nedenlerinden biri, bu şekilde inkılapların kendini çok daha hızlı tanıtacağına inanmalarıdır. Ona göre, inkılapçılar inkılapları kabul ettirmeyi sağlayacak Batı kökenli bilgilerin kitlelere ulaşmasını kolaylaştıracağını düşündüklerini ifade etmiştir. Ayrıca yeni alfabeye geçilince, toplumu Doğu'ya bağlayan eski harflerle yazılmış eserlerin toplum üzerinde tesirini kaybedeceklerini inandıklarını düşünmüştür.[631]

4.5.5. Güngör'ün Türk Dilinde Tasfiyecilik Hakkındaki Düşünceleri

Erol Güngör'e göre dil kültürün taşıyıcısıdır, bu nedenle bir milletin kültürü o milletin dilinde yaşar.[632] Güngör, dil inkılabının gayesinin Türkiye'de ortak ve yaygın bir dil oluşturmak ve öte yandan modern medeniyeti takip edebilmek için dili zenginleştirmek olduğunu ifade eder. Güngör'e göre bu amaç doğrudur ve halkın millet olabilmesi için ortak bir dil kullanması gerekmektedir. Ona göre, Meşrutiyetten

[629] Güngör, a.g.e., 2006, 106.
[630] Güngör, a.g.e., 2019a, 85.
[631] Güngör, a.g.e., 2019a, 85.
[632] Emil, B. (2009). "Erol Güngör ve Çevresi", *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* içinde, İstanbul: Kocav Yayınları, 150.

sonra bu amaca, Ziya Gökalp ve arkadaşları ciddi bir emek harcamıştır. Onların katkılarıyla aydınların dili, halkın anlayabileceği bir sadeliğe indirgenmiştir.[633]

Ancak Güngör'e göre, 12 Temmuz 1932 yılında Türk Dil Kurumunun[634] kurulmasından sonra yeni kelimeler türetmek gülünç bir hal almıştır. Ona göre, ortak ve yaygın bir dil oluşturmak maksadıyla yaptıkları tasfiyecilik sonucunda evde, okulda, işyerinde veya herhangi bir yerde insanlar birbiriyle anlaşmakta güçlük çeker hale gelmiştir. Güngör, "Türk Dilini Kurtarınız" başlıklı yazısıyla kendi ifadeleriyle "*Türk dilinin düştüğü korkunç bataktan*" kurtarılması gerektiğini ileri sürmüştür.[635]

Güngör, Türk Dil Kurumunu sıklıkla eleştirmektedir:

> …Türk milleti bir başka milletten kelime alacak kadar küçülemezdi. Bu mahzuru gidermek için bir çare bulundu: Zaten bütün dünya her şeyi olduğu gibi dil denen nesneyi de eski Türklerden öğrendiğine göre Fransızca diye bir dil yok, Fransızların bozup geliştirdiği bir Türkçe vardı. Binaenaleyh biz Fransızcadan kendi kelimelerimizi alıyorduk…[636]

Güngör'e göre Türk Dil Kurumunun yapmış olduğu bu tip açıklamalar son derece tuhaf gözükmektedir.

Güngör'ün Kuruma yaptığı bir diğer eleştiri bir kelimeyi çıkartıp yerine birbirinden farklı birden fazla kelimeyi ikame olarak üretmesidir:

> Mesela kuruma göre basaga, gömgen, kurgan, sin, tüne, tünerik, kom, ve komva kelimelerinin hepsi mezar anlamına gelir. Dil kurumunun o akıl almaz hikmetine boyun eğerek şu içimize kadar işlemiş mezar kelimesini attık diyelim, yerine yukarıdaki kelimelerden hangisini koyacağız? Belki hepsini, Şimdi sin dersin beş yıl sonra kurgan, on yıl sonra tüne…[637]

Güngör'e göre, TDK'nin bu dönemde yaptığı dili arındırma hareketinin bilimsel bir dayanağı yoktur. Ona göre, yeni baştan bir dil kurulmuş ve bunun nedeni olarak ise TDK, "Atatürk öyle istedi" gerekçesini sunmuştur.[638] Güngör, bu gerekçelere eleştiri getirenlere Atatürk'ü tanımayan ve sevmeyen kimseler oldukları şeklinde

---

[633] Güngör, a.g.e., 2006, 332.
[634] Güngör, Türk Dil Kurumunun kendisini de eleştirmektedir. Eleştirilerine örnek olarak şu verilebilir: Atatürk bu kurumu bir vakıf olarak kurmuştur; ancak kurumun kendisi bir devlet müessesesi gibi çalışıp hükümete baskı yapmaktadır. Ona göre bu kabul edilemez biz durumdur. Yine Güngör, her dönemde dil üzerinde oynayan Kurumun, Mili Eğitim Bakanlığını da bu duruma alet ettiğini savunmaktadır. Güngör, a.g.e., 2006, 334.
[635] Güngör, a.g.e., 2006, 331.
[636] Güngör, a.g.e., 2006, 332.
[637] Güngör, a.g.e,, 2006, 333.
[638] Güngör, a.g.e., 2019a, 41.

yakıştırmalar yapıldığını iddia etmektedir.[639] Güngör'ün yazısında yer verdiği TDK'nin resmî yayın organından almış olduğu şu sözler Güngör'ü bu düşüncesini destekler niteliktedir: *"...Ebedi ve milli şeflerimizin her yönde olduğu gibi dilimizi Türkçeleştirme alanında da emirlerini ve direktiflerini yerine getirmektir ki yurdumuzu sonsuz bir gönencin sönmez ışıkları içinde aydınlanmış ve kuvvetlenmiş olarak bulacağız."*[640] Güngör'e göre, eğer Atatürk böyle bir devrim isteseydi kelimenin kökünde yabancılık olan tüm kelimeler atılacak yerine, Türkçe kökenlisi getirilecek şeklinde bir kanun maddesi çıkartırdı. Ancak bu durumda Atatürk'ün dil devrimi istediğinden bahsedilebilirdi. Zira nelerin Atatürk devrimi olduğu açıkça görülebilmektedir. Güngör'ün burada demeye çalıştığı dil tasfiyeciliği yapmanın aslında bir dayanağı olmadığıdır. [641] Öte yandan Güngör Atatürk'ün de ölmeden önce kurumun çalışmalarından memnun olmadığını ileri sürmüştür.[642]

Güngör'e göre Türkiye'de bilimin gelişememesinin temelinde bu dil tasfiyesi yatmaktadır. Zira Türkçeye yeni bilim kelimeleri kazandırmak yerine, mevcut gündelik kelimeleri değiştirmekle mesai harcanmıştır. Örneğin şart yerine koşul, hürriyet yerine özgürlük gibi terimler bulunmakla uğraşılmıştır. Öte yandan sınırlı da olsa bilim terimleri içinde faaliyetlerde bulunulmuş ancak kullanılan dilin tasfiyesinden dolayı mevcut kelimeler kısır kalmıştır. Bu nedenle Güngör, oluşturulan kelimeleri Türkçe de yer edemeyecek kadar tuhaf bulmaktadır. Bu kelimelerin tuhaflığını ortaya koymak için Güngör çeşitli örnekler vermiştir. Bunlardan biri bugün yeme bozukluğu olarak bilenen "anorexie", "yiyesizlik" olarak Türkçeleştirilmiştir.[643]

Güngör'e göre düşülen bu durum gülünçtür. Öte yandan bu tasfiye ve sonrasında olanlar yeni bir terminoloji oluşturmak bakımından en az otuz yıl kaybettirmiştir. Ona göre dilimizdeki yabancı sözcüklerin istilasının ana sebeplerinden birini bu durum oluşturmaktadır. Zira Güngör, "yiyesizlik" gibi kelimelerin ruhsuz sözcükler olduğunu, bu nedenle halk tarafından kullanılmadığını ifade etmiştir.[644]

[639] Güngör, a.g.e., 2006, 334.
[640] Güngör, a.g.e., 2019a, 41.
[641] Güngör, a.g.e., 2019a, 42.
[642] Güngör, a.g.e., 2006, 334
[643] Güngör, a.g.e., 2019a, 42-43.
[644] Güngör, a.g.e., 2019a, 43-44.

Ancak Güngör, dil tasfiyesini yapanlar kadar, halkı da bu durumdan sorumlu tutmaktadır. Ona göre, herhangi bir Batı ülkesinde devlet tüm kuvvetlerini seferber de etse, masa başında uydurulan bir dili kimseye kabul ettiremez. Zira bu ülkelerin, bu teşebbüse karşı ilmi, kültürü ve aklıselimi temsil eden kuvvetli çevreleri bulunmaktadır. Bizim onlardan farkımız bu olmuştur. Güngör'e göre, bu uydurma dil yakın zamanlara kadar pek az gelişmiş ve bu dil yayıldıkça kültürel seviye azalmıştır. Son yıllarda kitle iletişim araçlarının yayılmasıyla dilde hızla yayılmaya başlamıştır. Bugün aydın çevreler de, kitleler de televizyon dilini konuşmaktadır. Güngör'e göre bu Türk kültürünü tamamen ortadan kaldırma çabasıdır. [645]

Güngör'ün ifadeleriyle anlatmaya çalıştığımız dilin tasfiyesinin sonuçlarından biri Türklerin eski eserlerinin sanki yabancı bir dilmiş gibi tercümeye muhtaç kalmasıdır. Güngör şu sözlerle eleştirisini ve aynı zamanda öngörüsünü ortaya koymuştur:

> Türk tarihinin son yedi yüzyılı içinde hiçbir eserin sadeleştirildiği veya "günün diline uyarlandığı" görülmemiştir… Onların öğrendikleri, kullandıkları Türkçe en az üç-dört yüzyıl öncesinin eserlerini rahatlıkla anlamaya yetecek derecede bir dil ve kültür devamlılığı ifade ediyordu. Bugün biz modern Türkçenin mimarları arasında saydığımız Reşat Nuri'yi bile sadeleştirerek, uyanı uydurma dile çevirerek okuyoruz. …on yıl öncesinin Türkçesi bugün nasıl maziye karışıyorsa, on yıl sonra da bugünkü Türkçe mazi olacaktır.[646]

Güngör bu durum için Atatürk'ün eseri Nutuk'u örnek vermiştir. Ona göre binlerce yıl içinde gelişmiş olan dil ve kültürle ortaya konan Nutuk bugün orijinal haliyle okuyucunun anlayamadığı yabancı dilde yazılmış bir eser haline gelmiştir. Güngör Türk dilinin içinde bulunduğu bu durumu şiddetle eleştirmektedir. Zira Güngör'e göre Türk dili Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana her on yılda bir hafızasını kaybetmektedir.[647] Güngör'ün dilde tasfiyenin Türk diline vermiş olduğu zararı en iyi ifade eden sözlerini şu şekildedir:

> Dili tasfiye edenler henüz rejimi de sımsıkı ellerinde tuttukları bir zamanda uydurmacılık yerine mesela mevcut Batı dillerinden birini resmi dil olarak kabul etseler, bütün yeni nesilleri o dille yetiştirmeye çalışsalardı, belki bu kadar vahim bir kültür buhranı içinde olmazdık. En az kırk yıl uğraştıktan sonra henüz istikrarlı, yani on yıl sonra devam edeceğinden emin bulunduğumuz bir dil kurmuş değiliz; öyle olsa bile, bu dilde okuyup istifade edeceğimiz bir tek değerli eser mevcut değildir…[648]

---

[645] Güngör, a.g.e., 2019a, 44.
[646] Güngör, a.g.e., 2019a, 45.
[647] Güngör, a.g.e., 2019a, 45.
[648] Güngör, a.g.e., 2019a, 46.

Güngör'ün ifadesiyle, bu uydurmacılık cereyanı Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber devlet politikası olmaktan çıkarılmış olsa da; gelişigüzel müdahalelerden dolayı kesin bir sonuç alınamamıştır. Güngör, sonraki dönemlerde kurulan koalisyon hükümetlerinin de kültür çalışmalarında bulunmadığını ancak 1965'den sonra oldukça tutarlı ve devamlı bir kültür politikasına geçildiğini savunmaktadır. Güngör'e göre bu dönemde sergilenen genel politika şöyledir*: "Türkler Batı medeniyetine girme yolundan hiçbir şekilde ayrılmayacaktır. Ancak, Batılılaşma hareketimiz hiçbir zaman milli bir hüviyet taşımamıza engel olmamalıdır.".* Bu nedenle Güngör'e göre Hükümet, Türk kültünün kaynak eserlerini yayımlarken, aynı zamanda Batı'dan geri kalmamak için Türkiye'deki modernleşmeye destek olacak temel eserleri de halka sunmuştur. Bu dönemde 1000 temel eser ortaya çıkmıştır. Güngör, "Tek Şef" döneminde hazırlanan klasik eserlerin okuyucu bulmadığını ancak bu dönemdekilerin ciddi bir kitleye ulaştığını ifade etmiştir.[649]

4.6. Güngör ve Kadın Hakları

Erol Güngör, temel hak ve hürriyetlerin en temelinin din ve vicdan hürriyeti olduğu kanaatindedir.[650] Bu nedenle özellikle kadınların din ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirilen kıyafet özgürlüğüne değinmiştir. Kız öğrencilerin bir başka hakkı olan eğitim alma özgürlüğünün kıyafet gerekçesiyle sınırlandırılması özelinde açıklamalarda bulunmuştur.

Güngör, kız öğrencilerin üniversitede eğitim alabilmek için başörtüsü kullanılmaması kuralını eleştirmektedir. Bu düzenlemenin hangi esaslara göre yapıldığının bilinmediğinin altını çizmektedir.[651] Güngör'e göre kıyafet şahsiyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak kıyafet konusunda şahsi zevk ve isteklerimiz, toplumun müsamaha gösterdiği sınırlar içerisinde şekillenmektedir. Çoğunlukla bir toplumun kıyafet konusundaki örfü, hukuku ile koruma altına alınmaktadır. Güngör, örf ve hukukun, kişinin açıklık seviyesine müdahale ettiğini ancak kapalılık seviyesine karışmadığını vurgulamaktadır:

[649] Güngör, a.g.e., 2019a, 90.
[650] Güngör, a.g.e., 2019a, 61.
[651] Güngör, a.g.e., 2019a, 59.

> Kimse cinsiyet organlarını açıkta bırakan bir kıyafetle dolaşamaz, hatta kapalı ve özel mahaller dışında mayo ile dolaşmak bile "umumî ahlâk ve âdâb"a aykırıdır… Bütün dünyada cemiyetler kapalılığın derecesini âdete veya şahsî tercihe bırakmış, açıklık konusunda sıkı kayıtlar koymuşlardır. Eteğini meselâ günün modası olan dizkapağı hizasında tutacak yerde ayak bileklerine kadar indireni kimse cezaya müstahak görmez…[652]

Bu nedenle Güngör, İslami inançları uygulamak isteyenlerin eğitim hakkını elinden almak haksızlık olacaktır, diyerek eleştirmektedir.[653]

4.7. Güngör'ün Çözüm Önerisi

Erol Güngör'e göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulabilmesi için yapması gereken ilk şey, Batılılaşma politikasıyla zayıflayan, geçmişle bağı koparılan kültürü tekrar harekete geçirmektir. Ona göre, toplum kültür ile tekrar bütünleştirilmelidir. Ardından sonuçları öngörülmeyen teknik gelişmelere kendi değerler sistemimizden manevi bir yön bulunması gerekmektedir.[654]

Güngör, bu güne kadar görülen Batı modernleşmesinin yarattığı buhrandan çıkışın İslam ile mümkün olacağına inanır ve ona göre, 20'inci yüzyılın ikinci yarısında İslam'ın uyanışı gerçekleşmiştir. Artık modernleşmek için Batı'nın taklidini yapma anlayışı geride kalmış, Batı ile kültür alışverişinde bulunmak ön plana geçmiştir. Bu zamana kadar sadece Batı'dan alınan modellerin İslam'a uygunluğu tartışılırken, artık Müslümanlar kendi modellerinin Batı'dan üstün olduğunu tartışabilmektedir. Ona göre, şimdiye kadar İslam dünyası, Batı karşısında anlam ifade etmiyorken, artık Batı tarafından izlenir olmuştur.[655] Bunun nedenleri ve zamanı hakkında çeşitli görüşlere değinen Güngör'ün sonuç olarak ifade ettiği, İslâmın uyanışının basit bir şekilde açıklanamayacağıdır. Zira bu durumun çok fazla karmaşık sebebi vardır. Bunlardan en önemli olanı da İslam dünyasının petrol zengini olmasıdır.[656]

Sonuç olarak Güngör, yıllardır süregelen Batılılaşma politikası ile zayıflayan ve geçmiş ile bağı kopartılan Türk kültürünün tamir edilmesi gerektiğinin bunun yolunun

---

[652] Güngör, a.g.e., 2019a, 60-61.
[653] Güngör, a.g.e., 2019a, 63.
[654] Aydın, G. N. (2020). "Küreselleşen Modernleşme ve Kültür: Erol Güngör Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 86.
[655] Güngör, a.g.e., 1998, 17-18.
[656] Güngör, a.g.e., 1998, 22.

da kendi kültürümüz ile barışmakta ve kendi köklerimizde bulunan İslam'a olan bağlarımızın artmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir.

Bu bölümde Erol Güngör'ün ortaya koyduğu fikirler incelendiğinde, Güngör'ün Batılılaşma ile ilgili düşüncelerinin neredeyse tamamının Cevdet'in Batılılaşmayla ilgili görüşleriyle farklı olduğu görülmüştür. Ortak nokta kabul edilecek tek husus iki düşünüründe ülkenin modernleşmesi gerektiğini düşünmeleridir. Ancak Güngör'ün modernleşme anlayışı, Cevdet'in Batılılaşma anlayışından çok farklıdır. Güngör'ün ihtiyaç duyduğu şey bilim ve teknolojidir. Güngör, bugüne kadar yapılan Batılılaşma serüvenini de bu nedenle eleştirmiştir. Zira Güngör'e göre, bu tip Batılılaşma, Avrupalılaşmadır ve bu durum toplumu kendi kültüründen uzaklaştırmış; ancak Avrupa kültürüne yaklaştıramamıştır.

Erol Güngör ile Ziya Gökalp karşılaştırıldığında ise, farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen görüşlerinde ortak noktalar mevcuttur. Zira Güngör, Gökalp okuyarak büyümüş, bu nedenle birçok konuda ondan etkilenerek fikir hayatına başlamıştır. Fakat Güngör, onun çizdiği çizgiden yola çıksa da aynı adımlarla ilerlememiştir. Örneğin, Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımını teorik olarak doğru olduğunu ifade etse de, gerçekte böyle keskin bir ayrımın imkânsız olduğunu savunmuştur.

Öte yandan Güngör'ün Latin alfabesi hususunda görüşleri diğer iki düşünürün aksi şeklindedir. Zira Güngör, Latin alfabesine geçilmiş olan bir dönemde yaşamış ve bunun etkilerini gözlemlemiştir. Ona göre kültüründen bu kadar kopuk bir millet olmamızın asıl sebeplerinden biri alfabe değişikliğidir. Bununla ilişkili olarak Güngör'ün, Gökalp'ten ayrıldığı bir diğer husus, Osmanlı dönemine bakış açılarıdır. Gökalp tarihe önem vermiş olsa da sadece Türk tarihine odaklanmış, Osmanlı üzerinde hiç durmamıştır. Ancak Güngör, Osmanlı döneminin kültür mirasımızın en kıymetli dönemi olduğunu savunmuştur. Güngör, bugünkü sorunların kaynağının bu kültür birikiminin yok sayılmasından kaynaklandığına inanmaktadır.

Batılılaşmaya çözüm olarak sunduğu yöntem Gökalp'le benzerlik göstermektedir. Ona göre yapılması gereken medeniyetin yüksek olduğu yerden bilim ve teknolojiyi almaktır. Bunları alırken zorunlu olarak gelecek kültürel etkileri de, İslam ve kültür ile engelleyebilmek mümkün olacaktır. Ona göre, bunun yolu toplumun din ve kültür tabanını güçlendirerek yabancı kültür ile mücadele etmesini sağlamaktan geçmektedir.

Sonuç olarak Güngör, geçmişten gelen bilgi birikimi ile yeni bir bina inşa etmiştir. Bu nedenle Gökalp'in fikirlerini Gökalp'ten daha ileriye taşıdığı söylenebilir.

5. ABDULLAH CEVDET, ZİYA GÖKALP VE EROL GÜNGÖR'ÜN BATILILAŞMA KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

Çalışmanın bu kısmına kadar olan bölümde Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün Batılılaşmaya ilişkin görüşleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aşağıdaki tablo, Türk modernleşme sürecinde aydınlar arasında Batılılaşma kapsamında değerlendirilen fikirlerin farklılığı göstermeyi amaçlamıştır. Yaklaşık olarak aynı döneme denk gelen Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'in görüşleri bazı noktalarda kesişse de, ayrıldıkları birçok nokta olmuştur. Tarihsel olarak farklı dönemlerde yaşayan Abdullah Cevdet ile Erol Güngör ise başta din ve kültür olmak üzere neredeyse bütün konularda farklı bir dünya görüşüne sahiptir. Ziya Gökalp ve Erol Güngör karşılaştırıldığında ise, farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen görüşlerinde ortak noktalara rastlamak mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi Güngör, Gökalp okuyarak büyümüş bu nedenle birçok konuda ondan etkilenmiştir. Fakat Güngör doğrudan onun çizdiği yoldan gitmemiş, ondan aldığı ham bilgiyi harmanlayarak kendine has fikirler ortaya koymuştur. Güngör'ün yaptığı katkılar ile Gökalp'in fikirlerini ondan daha ileriye taşıdığı söylenebilir.

1-	**Batılılaşma Kavramı**
Abdullah Cevdet	Batılılaşma kavramını modernleşme ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır.
Ziya Gökalp	Batılılaşma kavramını modernleşme ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır.
Erol Güngör	Batılılaşma ve modernleşmenin farklı anlamlar ifade ettiğini savunmaktadır. Ona göre Batılılaşma Avrupalılaşmak demektir. Modernleşme ise genel olarak bir toplumun bilgi toplumu haline gelerek toplumsal refah ve özgürlük seviyesinin artması anlamına gelmektedir.
2-	**Genel Olarak Batılılaşma Görüşü**
Abdullah Cevdet	Her şartta ve koşulda Batılılaşmayı savunmaktadır. Zira mevcut devlet artık çağının çok gerisinde kalmıştır.
Ziya Gökalp	Bilimsel ve teknolojik konularda Batılılaşmayı zorunlu görmektedir. Ona göre, Batı Medeniyetine dâhil olunması şarttır. Kültürel unsurlar noktasında ise Türk mirasından asla uzaklaşılmamalıdır.

Erol Güngör	Batılılaşmaya karşıdır, ona göre bu Avrupalılaşmaktan başka bir şey değildir. Güngör için toplumun ilerlemesi modernleşmedir ve gereklidir. Ona göre, bilimsel ve teknolojik konularda ileride olan medeniyetlerden yararlanılması gerekmektedir.
3-	**Kültür Medeniyet Ayrımı**
Abdullah Cevdet	Kültür ve medeniyet gibi bir ayrım yapmadan tamamıyla Batılılaşmak gerektiğine inanmaktadır.
Ziya Gökalp	Kültür ve medeniyeti keskin bir şekilde ayırmaktadır. Bu ayrımı yapan ilk düşünür olmuştur. Batılılaşma anlayışını bu temelin üstüne kurmuştur.
Erol Güngör	Kültür ve medeniyet ayrımına karşı çıkmamakla beraber keskin bir şekilde ayrılamayacağını savunmaktadır. Medeniyetin kültürü etkileyeceğinin tespitini yaparak, karşısına kültürü sağlamlaşmış bir millet çıkartmak gerektiğini savunur.
4-	**Kültür**
Abdullah Cevdet	Batılılaşabilmek için tamamen kültürümüzden de vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre toplum her anlamıyla Batılılaşmalıdır. Zira Osmanlı toplumunun kültürel anlayışları çağın çok gerisinde kalmıştır.
Ziya Gökalp	Kültür ve medeniyet bir birinden ayrı şeyler olduğunu ifade etmiş, medeniyetin alınmasının kültürü etkilemeyeceğini iddia etmiştir. Kendi kültürüne bağlı kalarak Batılılaşmanın mümkün olduğunu savunmuştur.
Erol Güngör	Kültürün çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Batı'dan bilim ve teknoloji alınırken zorunlu olarak yanında kültürel etkilerinde geleceğini, bu durumla ancak sağlam bir kültür ve din anlayışıyla mücadele edilebileceğini savunur.
5-	**Din**
Abdullah Cevdet	Dinin Batılılaşma yolunda sadece bir araç olduğunu savunmuştur. Ona göre din, örneğin toplumu ikna ederken ve muhalefet yaparken kullanılabilecek bir yardımcıdır. Ancak zaman içerisinde bu konudaki düşünceleri değişmiş ve dinin Batılılaşmaya engel bir faktör olduğuna inanmıştır.
Ziya Gökalp	Dini çağdaş millet tipiyle halkı kaynaştıracak bir unsur olarak görmektedir. Bu nedenle dinde bazı reformlar yapılması gerektiğini savunmuştur. Din Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak anlayışının önemli bir parçasıdır.
Erol Güngör	Güngör için din çok önemlidir. Ona göre din, Türk milletini birbirine bağlayan temel bir harçtır. Ona göre cumhuriyet kurulurken

	Batılılaşma sürecinde bir kısım aydın bozulan her husus için dini suçlamıştır. Bu nedenle modernleşme sürecinde dinden uzaklaşıldığı kanaatindedir. Ona göre bu durum düzeltilmelidir. Modern eğitim almış din adamlarının desteğiyle dinin toplum üzerinde etkisini kuvvetlendirmek gerektiğine inanır. Böylece modernleşmenin getirdiği kültür değişikliği riskinin engellenebileceği kanaatindedir.
6-	**Alfabe**
Abdullah Cevdet	Batılılaşabilmek için Arap alfabesinin acilen terkedilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre devletin gelişimi önemli ölçüde Latin harflerinin kabulüne bağlıdır.
Ziya Gökalp	Arap alfabesinden vazgeçilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat daha sonra fikir değiştirmiş ve Latin alfabesini desteklemiştir.
Erol Güngör	Batılılaşmak uğruna Arap alfabesinin bırakılıp Latin alfabesine geçilmesinin Türk toplumuna yapılan en büyük kötülük olduğunu savunmaktadır. Ona göre, yapılan bu değişiklik yüzlerce yıldır oluşan kültür ile bağı kopartmıştır.
7-	**Dil**
Abdullah Cevdet	Fikirlerini açıklarken, anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermiştir.
Ziya Gökalp	Dilin yabancı kökenli sözcüklerden arındırılıp Türkleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Batılılaşırken, Türkleşmekten vazgeçmemiştir.
Erol Güngör	Ziya Gökalp'in yapmış olduğu sadeleştirmeyi desteklemekle beraber, Türk Dil Kurumunun Türkleştirmek adına yaptığı kelime üretimini şiddetle eleştirmiştir.
8-	**Laiklik**
Abdullah Cevdet	Laiklikle ilgili açık bir görüşüne rastlanmamıştır. Zira Cevdet, dinin tamamen toplumdan uzaklaştırılması gerektiğini savunmaktadır.
Ziya Gökalp	Laikliği bilimsel olarak savunan ilk düşünürdür.
Erol Güngör	Laikliği vicdan hürriyeti olarak görmektedir
9-	**Eğitim**
Abdullah Cevdet	Batılılaşabilmek için eğitim sisteminin modernleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Devletin içinde bulunduğu cehaletin temel sebeplerinden birinin eğitimin kötülüğü olduğunu savunmuştur. Bu

	durumun ancak nitelikli eğitim almış öğretmenler ve din adamları sayesinde aşabileceğine inanmaktadır.
Ziya Gökalp	Gökalp için Batılılaşabilmek adına eğitim çok önemli bir faktördür. Toplumda bulunan üç çeşit eğitim anlayışının birleştirilerek tek bir sistem haline getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Ona göre bu şekilde halkın arasındaki kültürel farklar ortadan kalkacaktır.
Erol Güngör	İnkılap yapılmak isteniyorsa yapılması gerekenin yeni nesli yeni bir eğitim ile şekillendirmek gerektiğine inanmaktadır. Klasik kültür anlayışından ne kadar uzaklaşılırsa o kadar çok yeni bir nesle ihtiyaç olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde eğitim seferberliği başlatıldığını ifade ederken, bu seferberliğin sadece okuma yazmanın arttırılması için olmasını eleştirmektedir. Ayrıca yaşamakta olduğu dönemini eğitim sistemini de eleştirmektedir. Sadece ezberleterek yeni bir nesil yetiştirilemeyeceğine inanmaktadır.
10-	**Kadın Hakları**
Abdullah Cevdet	Batılılaşırken toplumun gelişmesi gerektiğini ve toplumda erkekler kadar kadınlarında var olduğunu ifade etmiştir. Kadın erkek ayrımcılığını kabul etmemektedir. Kadınlar istediği şekilde giyinebilmelidir. Görücü usulüne ve çok eşliliğe karşıdır. Kadının da eğitim almasının şart olduğunu savunmuştur.
Ziya Gökalp	Batılılaşırken değişmesi gereken şeylerden birinin de toplumda kadına biçilmiş rollerin olduğunu savunmuştur. Kadınların toplumsal hayata dahil olup ekonomik hayata katılmasını, eşit eğitim fırsatlarına sahip olmasını; evlenme, boşanma ve miras gibi konularda eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.
Erol Güngör	Kadınların istediği şekilde giyinebilmesini, bu durumun eğitim hayatına engel olmaması gerektiğini savunmuştur.

Tablo 5.1. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün batılılaşma kapsamında değerlendirilen görüşlerin karşılaştırma tablosu.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Batılılaşma, Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminden başlayıp bu güne kadar gelen süreç çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmanın amacı, bugüne kadar tartışılma kabiliyetini koruyan Batılılaşma anlayışının, üç düşünür çerçevesinde incelenerek Batılılaşma sorunsalına çözüm bulunup bulunamayacağını sorgulamaktır.

Çalışmada Batılılaşma sorunsalına açıklık getirmek amacıyla Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ün Batılılaşma üzerine düşünceleri incelenmiştir. Araştırmanın zorlayıcı bazı noktaları olduğu söylenebilir. Bu noktalardan ilki Abdullah Cevdet'in eserlerinin birçoğunun Osmanlıcadan Türkçeye çevrilmemiş olmasıdır. Yine aynı sebeple Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'in eserleri çeviriler kullanılarak incelenmiş, orijinallerinden yararlanılamamıştır. Bir diğer zorlayıcı nokta ise, üç düşünürün de literatürde bulunan eserlerinin çokluğu nedeniyle, eserlerin tamamı incelenememiş, eserlerin doğrudan Batılılaşma ile ilgisi olanları seçilerek incelenmiştir.

Çalışmada düşünürlerin Batılılaşma ile ilişkilendirilebilen görüşleri farklı bölümlerde ele alınmıştır. Her bölüm için ortak başlıklar seçilmeye çalışılsa da, görüş ve dönem farklılıklarından dolayı birebir uyum sağlanamamıştır. Her bölümde düşünürlerin kişilikleri ve hayatları, düşüncelerini anlamayı kolaylaştırabilmek adına özetlenmiştir.

Bu çalışmada düşünürlerin, Batılılaşma yaklaşımları, Batılılaşma üzerine kültür ve medeniyet ayrımları, kültür yorumları, dinin Batılılaşma üzerindeki etkisi hakkındaki görüşleri, alfabenin ve dilin Batılılaşma çerçevesinde ki yeri, laiklik üzerine görüşleri, eğitimin Batılılaşmadaki yeri ve önemi ve modernleşme sürecinde kadın hakları görüşleri incelenmiştir.

İlk olarak üç düşünürün de Batılılaşma yaklaşımları ele alınmıştır. Batılılaşma, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp için modernleşme anlamına gelmekteyken, Erol Güngör için bu kavram Avrupalılaşmak anlamına gelmektedir. Erol Güngör'e göre Batılılaşmayla, modernleşme birbirinden ayırılmaktadır. Ona göre modernleşme, bir toplumun bilgi toplumu haline gelmesi ve toplumda özgürlüğün ve toplumsal refahın artması şeklinde tanımlanırken; Batılılaşma, Avrupalılaşma olarak tanımlanmaktadır. Ona göre Batılılaşma, kültürden vazgeçip Avrupalı olmayı zorunlu kılar. Bu nedenle Güngör'ün, Batılılaşmaya diğerlerinden farklı baktığı ortaya konmuştur.

Çalışmanın ilk bulgusu, farklı dönemlerde yaşamış ve farklı toplumsal gelenek yapılarına sahip olan üç düşünüründe düşünce sisteminde Batılılaşmanın yer aldığı olmuştur. Her birinin fikirleri dönemine ve sonrasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Çalışmadaki bulgulardan bir diğeri, üç düşünüründe modernleşmenin şart olduğunu ortaya koymasıdır. Fakat çizdikleri modernleşme şekilleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Cevdet'in modernleşme anlayışı "Avrupa medeniyetinden başka bir medeniyet yoktur", bu nedenle gülüyle dikeniyle Batılılaşmalıyız, şeklinde olmuştur. Cevdet'e göre Osmanlı toplumunun kültürel anlayışları çağın çok geresinde kalmıştır bu nedenle toplum her anlamıyla Batılılaşmalıdır. Fakat Gökalp ve Güngör burada Cevdet'ten farklı bir yol izlemiştir. Gökalp'e göre de Batılılaşmak şarttır, Zira medeniyet Batı'dadır. Fakat burada önemli olan nokta Gökalp'in kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmasıyla ortaya çıkmaktadır. Medeniyet, Batı'da olduğu için Batı Medeniyetine girmek zorunludur. Ona göre, çağdaşlık bilim ile özdeştir ve bilim Batı Medeniyetindedir. Gökalp'in yaptığı bu ayrım, Batılılaşırken kültürün etkilenmeyeceği, bu nedenle Batı Medeniyetine girmenin bir sakıncası olmayacağı tezini desteklemektedir. Ona göre kendi kültürüne bağlı kalarak Batılılaşmak mümkündür. Güngör ise, Gökalp'in düşüncesine daha yakındır. Fakat Güngör, Gökalp'in aksine, kültür ve medeniyeti birbirinden keskin bir çizgiyle ayırmaz. Güngör'e göre bu iki unsur iç içe geçmiş vaziyettedir. Ona göre, Batı'dan bilim ve teknoloji alınırken bunun sonucu olarak bazı kültürel unsurlar da beraberinde kültüre geçecektir. Zira teknolojinin temelinde onu üretenlerin zevkleri ve ihtiyaçları, yani kültürü yatmaktadır.

Çalışmanın bulgularından bir diğeri, çalışmada incelenen düşünürlerin farklı şekillerde dahi olsa dine büyük önem atfetmesidir. Cevdet, dini Batılılaşma yolunda bir araç olarak görmekteyken, Gökalp ve Güngör dini Batılılaşırken kültürümüzü koruma noktasında bir destek olarak görmüştür. Özellikle Güngör dini kültürün merkezine koymuştur. Öte yandan Cevdet ve Gökalp dinin halk tarafından anlaşılabilir olmasını çok önemsemektedir. Zira dinin doğru anlaşılabilmesini toplumun içindeki hurafecilikten kurtulup modernleşebilmenin bir yolu olarak görmüşlerdir. Güngör'de ise yaşadığı dönem nedeniyle böyle bir ize rastlanmamaktadır.

Çalışmadaki bulgulardan bir diğeri, Latin alfabesi tartışmasıdır. Abdullah Cevdet, Arap alfabesinin terk edilip, Latin alfabesine geçilmesini Batılılaşmanın temel şartlarından biri olarak görmüştür. Gökalp ise başlangıçta Arap alfabesinin kullanılmasının diğer Müslüman ülkelerle olan bağlar için elzem olduğunu savunsa da, diğer Müslüman ülkelerin Latin alfabesine geçmeye başlamasıyla bu fikrinden vazgeçip modernleşmek için Latin alfabesine geçilmesini şart kabul etmiştir. Ancak Güngör burada farklı bir görüş öne sürmüştür. Ona göre, Latin alfabesine geçmek, milli kültüre yapılmış en büyük kötülüktür. Güngör, yüzlerce yıldır oluşturulan kültür birikiminin, bu inkılap ile yerle bir edildiğini savunmuştur.

Çalışmanın diğer bir bulgusu düşünürlerin dil hususundaki fikirleriyle ilgilidir. Abdullah Cevdet bu husus üzerinde çok fazla durmamıştır, fakat yazılarında kullandığı dilin halk tarafından anlaşılabilir olmasına özen göstermiştir. Ziya Gökalp ise dilin yabancı kökenli sözcüklerden arındırılması gerektiğini savunmuş ve bu hususta önemli çalışmalara imza atmıştır. Erol Güngör ise Ziya Gökalp'in dili sadeleştirme çabasını yerinde bulmuş ve desteklemiştir. Fakat Güngör sonraki dönemde Türk Dil Kurumunun dili Türkleştirmek maksadıyla yapmış olduğu çalışmaları şiddetle eleştirmiştir. Zira Güngör, dilin kültürün taşıyıcısı olduğunu, yapılan bu kelime uydurmalarıyla dili anlaşılamaz bir hale getirildiğini, Türk kültürüne önemli ölçüde zarar verdiğini ileri sürmüştür. Güngör aynı zamanda TDK'nin sürekli kelime üretme çabasının bilimsel olarak ilerlemenin önüne geçtiğini iddia etmiştir.

Çalışmadaki bulgulardan bir diğeri laiklik hususundadır. Abdullah Cevdet'in laiklik hakkında detaylı bir görüşü tespit edilememiştir. Ziya Gökalp ise laikliği bilimsel olarak savunan ilk düşünür olmuştur. Gökalp din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı şeyler olması gerektiğini savunmuştur. Güngör bu noktada Gökalp'ten farklı bir duruş sergilemektedir. Güngör'e göre İslam dininde din ve devlet işleri ayrılmaz. Onun laiklik anlayışı vicdan hürriyeti şeklinde tanımlanmaktadır.

Çalışmadaki bir diğer bulgu düşünürlerin hepsinin yeni bir toplum yaratabilmek için eğitimi şart görmesidir. Cevdet'e göre, toplumu içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtarabilmek için, toplumun içinde bulunduğu cehaletten çıkartılması şarttır. Cevdet, bilimin önemini her fırsatta vurgulamış; bilimin devleti kurtarabilecek güçte olduğunu sıklıkla ifade etmiştir. Gökalp'e gelince, onun için de Batılılaşabilmek için eğitim önemli bir faktördür. Gökalp'e göre bir topluma dilini, ahlakını, estetik zevkini,

mantığını, teknik bilgilerini aşılamadıkça toplumun varlığını devam ettirme imkânı yoktur. Yine Güngör'e göre, yeni bir nesil oluşturmak isteniyorsa bunun yolu eğitimden geçmektedir. Ancak modernleşme sürecinde halka verilen okuma yazmaya dayalı olan eğitimi faydasız görmüştür. Güngör, eğitimin sadece bundan ibaret olmadığını savunmuştur. Yine düşünürlerin üçü de eğitimi verecek kişilerin de iyi eğitim alması gerektiğini savunur.

Çalışmanın son bulgusu ise her üç düşünüründe toplumu geliştirmek için kadın haklarına önem vermesidir. Her biri kadınların eğitiminin erkeklerin eğitimi kadar önemli olduğunu savunur. Hepsi toplumun gelişebilmesi için öncelikle kadınların gelişmesi gerektiğini savunmaktadır. Cevdet, görücü usulüne, çok eşli evliliğe, çarşafa ve peçeye karşı duran düşünürlerdendir. Cevdet'e göre tesettür meselesinin dinsel dayanağı yoktur. Ona göre tesettür, kadını bir nesne statüsüne indirgemektedir. Cevdet'e göre kadınlar diledikleri tarzda ve biçimde giyinmelidir ve bu Cevdet'in görmek istediği düzenin önemli bir parçasıdır. Gökalp'in oluşturmaya çalıştığı toplumda da kadının yeri bir hayli önemlidir. Bu nedenle kadınların küçük görülmesine, eğitimsiz bırakılmasına, ekonomiden uzak tutulmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca çok eşlilik, görücü usulü gibi kadına değer vermeyen uygulamaların artık ortadan kalkması gerektiğini ileri sürmüştür. Kanunlarda bulunan boşanma, miras gibi hususlarda eşitliğe aykırı olan maddelerin değiştirilmesini savunmuştur. Güngör'ün yaşadığı dönemde, Cevdet ve Gökalp'in savunduğu görüşler toplumda kabul gördüğü için kadınlar bu savunulan hakları elde etmiş durumdadır. Güngör ise kendi döneminde var olan kadınların üniversite eğitimi alabilmek için başörtüsü takmamaları şartı hususunda uygulamayı eleştirmiştir. Hem eğitim hakkının hem de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiğini vurgulamıştır.

Çalışma genel olarak değerlendirdiğinde Abdullah Cevdet'in toplumun tamamını Batılı yapabilmek için yeni bir düzen yaratmaya çalıştığı, Ziya Gökalp'in ise toplumu geliştirerek Türklük ve İslamiyet'ten vazgeçmeden Batılılaşıp, devleti kötü durumundan kurtarmak istediği görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'i kurarken her ikisinin görüşlerinden de yararlanmıştır. Cumhuriyetin ve inkılapların temellerini bu düşünceler oluşturmuştur. Batılılaşma hedeflense dahi bu tam olarak başarıya ulaşamamış ve Güngör bu hususlar hakkında eleştirilerde bulunarak döneminin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu üç düşünürden en şanslı olanın

Güngör olduğu ifade edilebilir. Çünkü ona yol gösterecek önemli ölçüde düşünce ve bilgi birikimi bulunmaktadır. Buna rağmen Güngör'ün ortaya koyduğu fikirler, Cevdet ve Gökalp'ten bir miktar farklılık gösterse de tartışılan noktalardan çok fazla uzaklaşılmamıştır.

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan çalışmalar göstermiştir ki Batılılaşma sorunsalı bağlamında incelenen bu üç düşünürün görüşlerinin bugün içinde bulunduğumuz Batılılaşma problemine cevap oluşturma potansiyeli vardır. Seçilen bu üç yazar, yaklaşık olarak Türkiye'nin kuruluşundan bugüne kadarki Batılılaşma sürecinin bir aynası gibidir. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ve Erol Güngör, fikirleriyle yaşadıkları dönemin sorunlarına çare olmaya çalışmıştır. Bu nedenle birbirlerinin devamı niteliği göstermektedir. Abdullah Cevdet'in ortaya koyduğu fikirler, olumlu ya da olumsuz hem dönemin akışını hem de Ziya Gökalp'i, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp'in fikirleri de dönemi ve kronolojik olarak ardından gelen Erol Güngör'ü etkilemiştir. Kısacası bu birikim, dünden bugüne değişen ve gelişen tarihi süreç üzerinden fikirleri görerek, bugüne cevap bulabilmek için bir yol gösterici niteliğindedir. Türkiye'nin Batılılaşmaya dair içinde bulunduğu sorunların çözümleri büyük ölçüde geçmişinde saklıdır.

Üç düşünür de Türkiye'nin Batılılaşma sürecini anlayabilmek adına bize ışık tutmuştur. Batılılaşma ve bu üç düşünür hakkında sayısız çalışmaya rastlamak mümkündür. Elbette düşüncelerin kökeni hakkında çok daha derin tarihsel çalışmalar yapılabilir. Türk modernleşme bağlamında bu tür çalışmaların yapılması, geçmişten günümüze sergilenen Batılılaşma çalışmalarının başarısının değerlendirilmesine de imkân tanıyacaktır. Odaklanılan konulardaki değişmezlik ele alınan sorunun henüz kalıcı bir çözüme ulaşmamasından kaynaklanmaktadır. Seçilen düşünürlerin hayat görüşlerinin farklı olmasına rağmen değindikleri konuların aynı olması da bir asırdır bu konu özelinde bir çözüme varılamadığını göstermektedir. Bu üç düşünürün fikirleri, bize tarihsel süreç içerisinde bir cevap verse de çözüm bulabilmek için yeterli olmadığı unutulmamalıdır. Batılılaşma üzerine üretilecek çözüm önerileri için günümüz konjonktürel yapısı da incelenmeli ve bu şekilde bir değerlendirme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (16 b.). (Y. Alogan, Çev.) Ankara: Kaynak Yayınları.

Arı, K. (2017). *Atatürk ve Aydınlanma Türk Devreimi'nin Düşünsel Temelleri.* Ankara: Sentez Yayıncılık.

Arıkan, Z. (1983). Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 219-226.

Arıkan, Z. (1990). Latin Harfleri. *AÜ. Türk İnklâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*.

Arıkan, Z. (2005a). Çağdaş Bir Tanığın Kalemiyle Ziya Gökalp. *Sosyoloji Dergisi, 3*(10), 143-158.

Arıkan, Z. (2005b). Dr. Abdullah Cevdet'in bir Mektubundan: Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük. *Toplumsal Tarih, 23*(136), 98-103.

Atay, F. R. (1999). *Çankaya I.* Cumhuriyet Gazatesi.

Aydın, G. N. (2020). *Küreselleşen Modernleşme ve Kültür: Erol Güngör Örneği*. Yüksek Lisan Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyoloji , Bursa.

Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp.* İstanbul: Yeni Matbaa.

Başak, S. (2010). Erol Güngör'ün Modernleşmeye Bakışı ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi. *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Sosyal, Kültürel, Siyasal, Ekonomik, Dinsel Açıdan Türkiye'de Değişim Sempozyumu*, 111-146.

Berkes, N. (2017a). *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, N. (2017b). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (25 b.). (A. Kuyaş, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, N. (2019). *Türk Düşününde Batı Sorunu* (4 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bey, D. M. (1932). Abdullah Cevdet'in Tabutu Önünde. *İçtihad*(No:358).

Bilgin, V. (2009). Erol Güngör'ün Milliyetçilik Düşüncesine Katkıları. *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* (s. 41-44). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Bilgiseven, A. K. (2015). Ziya Gökalp'e Göre Türkleşmek,İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak. S. Sağlam içinde, *Türk Sosyolojisinin 100.Yılında Ziya Gökalp* (s. 293-302). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Bozarslan, H. (2009). M. Ziya Gökalp. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 314-327). İstanbul: İletişim Yayınları.

Can, Z. (1998). *Ziya Gökalp ve Batılılaşma.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Cevdet, A. (1925). Latin Harfleri Hakkında. *İçtihat*(204), 3973.

Cevdet, A. (1929). Okumamak Hastalığı. *İçtihat*(283), 5271-5272.

Cevdet, A. (1931). Şair Cennet Yapıcı. *İçtihat*(347), 5738.

Cevdet, A. (1932a). Din Du'a ve Halk. *İçtihat*(338), 5651.

Cevdet, A. (1932b). İçtihadın Müdir Fikirleri. *İçtihat*(343), 5706.

Cevdet, A. (1932c). Nâti Şerif. *İçtihat*(358), 5881.

Cevdet, A. (1932d). Nefsinize Hakim Olunuz. *İçtihat*(350), 5767.

Cevdet, A. (2008a). Abdullah Cevdet Bey'in [Süleyman Nazif'e] Cevabı. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 203-207). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008b). Ah Kafam! M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı* (s. 123-129). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008c). Cihân-ı İslâm'a Dâir. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 72-85). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008d). Kadınlarda Gâye-i Hayat. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 91-95). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008e). Hürriyet-i İrticâ Yok. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar.* (s. 108-113). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008f). Köylülerimiz İçin. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 166-171). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008g). Mesele'nin Mahiyeti. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 237-239). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008h). Mutmain Değilim! M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 130-133). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008ı). Softalığa Dâir. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 149-156). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008i). Şîme-i Muhabbet. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 188-197). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008j). Vur! Fakat Dinle! M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 157-165). Ankara: Lotus Yayınları.

Cevdet, A. (2008k). Yaşamak Korkusu. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 96-104). Ankara: Lotus Yayınları.

Cjevdet, A. (1931). *Karlı Dağdan Ses.* İstanbul: Osmaniye Matbaası.

Coşkun, İ. (2004). Uygarlık, Kültür ve Tarih. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 105-112.

Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (2 b.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Davıson, A. (2012). *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik Hermonötik Bir Yeniden Değerlendirme* (3 b.). (T. Birkan, Çev.) İstanbul: İletişim.

Delican, M. (2009). Erol Güngör'ün Hayatı, Eserleri ve Tesiri. *Kültür Ocağında Bir Müteffekir Erol Güngör* (s. 69-73). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Demir, O. (2011). Doktor Abdullah Cevdet'te Din Algısı. *İnsan ve Toplum, 1*(2), 5-28.

Doğan, C. (2012). Son Dönem Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılılaşma: Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihat Dergisi Örneği. *Memleket Siyaset Yönetim, 7*(18), 126-159.

Doğan, İ. (2014). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* (13. b.). Ankara: Pegem Akademi.

Doğan, R. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dönmez, C. (2013). *Tarihî Gerekçeleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları* (3 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Dönmez, S. (2017). *Erol Güngör'de Modernleşme ve Din.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Emil, B. (2009). Erol Güngör ve Çevresi. *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* (s. 147-150). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Erişirgil, M. E. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ferihan Polat, A. D. (2015). Türk Siyasi Düşüncesinde Gustave Le Bon Etkisi: Abdullah Cevdet Örneği. *Manas Sosyal Araştırma Dergisi, 4*(5), 310-320.

Gökalp, Z. (1976a). *Makaleleri 1.* (Ş. Beysanoğlu, Dü.) İStanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gökalp, Z. (1976b). *Yeni Hayat Doğru Yol.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gökalp, Z. (1981a). *Makaleler V.* (R. Kardaş, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1981b). *Makaleler VIII.* (F. R. Tuncor, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I.* (R. Kardaş, Dü.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (2015). *Yeni Hayat.* (S. Çonoğlu, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökalp, Z. (2018a). *Türk Medeniyeti Tarihi* (4 b.). (A. Duymaz, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökalp, Z. (2018b). *Türkçülüğün Esasları* (7 b.). (S. Çonoğlu, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökalp, Z. (2018c). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (5 b.). (M. Özsarı, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güler, G. (2012). Erol Güngör Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştımalar Vakfı*, 1-18.

Günay, N. (1994). Abdullah Cevdet ve Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(1), 213-223.

Günay, Ü. (1989). Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(3), 221-237.

Günay, Ü. (2012). Gökalp, Milli Kimlik, Din ve Modernleşme. *Türk Yurdu, 32*(295), 283-298.

Gündüz, M. (2007). Ömrü Ateş Bir ŞAirin Feryadı: Abdullah Cevdet'in Şiirinde Sosyolojik Temalar. *Folklör/Edebiyat, 13*(52).

Gündüz, M. (2008a). Abdullah Cevdet ve İçtihad Mecmuası. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 19-52). Ankara: Lotus Yatınları.

Gündüz, M. (2008b). İfâde-i Meram. M. Gündüz içinde, *İçtihadı'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 12-19). Ankara: Lotus Yayınevi.

Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar* . Ankara: Lotus Yayınevi.

Güneş, M. N. (2018). Abdullah Cevdet'in II. Abdülhamit'e Duyduğu Nefretin Kahriyât Adlı Kitabına Yansımaları ve Bu Nefretin Sembollerinden Hüseyin Necati Efendi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6*(1), 134-147.

Güngör, E. (1998). *İslamın Bugünkü Meseleleri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (2006). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (18 b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (2007). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (2014). Bir Nesli Nasıl Mahvettiler. C. Avni içinde, *Türk Düşünce Hayatında Erol Güngör* (s. 134-136). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Güngör, E. (2018). *Doktora, Doçentlik, Profesörlük Tezleri.* Ankara: Yer Su Yayıncılık.

Güngör, E. (2019a). *Dünden Bugünden Tarih, Kültür ve Milliyet.* İstanbul: Yer-Su Yayıncılık.

Güngör, E. (2019b). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik.* İstanbul: Yer-Su Yayınevi.

Güngör, E. (2019c). *Tarihte Türkler.* İstanbul: Yer-Su Yayıncılık.

Güngör, H. (1998). Erol Güngör'ün Hayatı, İlmi ve Fikri Şahsiyeti. *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, 107-112.

Hakkı, K. İ. (2008). Pek Uyanık Bir Uyku. M. Gündüz içinde, *İçtihad'ın İçtihadı Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar* (s. 221-233). Ankara: Lotus Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi.* İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Heper, M. (1985). 19. yy'da Osmanlı Bürokrasisi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (s. 245-259). içinde İstanbul: İletişim Yayaınları.

Heyd, U. (2002). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (2 b.). (K. Günay, Çev.) Ankara: T.C. Kültür Bankacılığı.

Hilav, S. Düşünce Tarihi 1908-1980. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980.*

İnalcık, H. (2000, Ağustos-Eylül-Ekim). Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür. *Doğu Batı*(12), 11-34.

İnternet:
http://arsiv.sabah.com.tr/2008/06/29/pz/haber,559C49307F234CD195105F367BF6CEF6.html. (24. 04.2019)

İnternet: https://emlakkulisi.com/cankayadaki-abdullah-cevdet-caddesinin-ismi-yeniden-gundemde/451536 (12.10.2019)

İnternet: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/deprem-nedeni-tiyatroymus-39106794 (20.07.2020)

İnternet: https://islamansiklopedisi.org.tr/gungor-erol (17.04.2020)

İnternet: https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/ (15. 01.2020)

İnternet: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-erol-gungor-dogumunun-80-yil-donumunde-anildi/1322398

İnternet: http://www.yenimesaj.com.tr/ne-yaptik-da-allah-bizi-evinden-kovdu-H1339418.htm (11.06.2020)

Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp. S. Sağlam içinde, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp* (s. 185-198). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Kanat, K. B. (2009). Erol Güngör. T. B. Gültekingil içinde, *Dönemler ve Zihniyetler* (s. 460-473). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaplan, S. (2005, Ağustos 17). 2019 tarihinde earşiv.sehir.edu.tr: http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26725/001514581006.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı

Karaca, N. (2015). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi* (2. b.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Karaveli, O. (2011). *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak.* İstanbul: Doğan Kitap.

Kaya, K. (2018). *100 Soruda Felsefe ve Hukuk Felsefesi.* Ankara: Adalet Yayınevi.

Keskin, Y. M. (2003). Ziya Gökalp'in Din Anlayışı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(8), 101-118.

Kinross, L. (tarih yok). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu.* (N. Sander, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar.

Kongar, E. (2019). Ziya Gökalp. E. Kongar içinde, *Türk Toplum Bilimcileri* (s. 27-73). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kösoğlu, N. (2009). Islahatlar, Çağdaşlaşma ve Batılılaşma. A. Köklügiller içinde, *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir* (s. 306-309). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (9 b.). (B. B. Turna, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi* (1 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2009). Batıcılık. A. Köklügiller içinde, *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir* (s. 258-268). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Mardin, Ş. (2017a). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (21 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2017b). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (13. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2017). *Bu Ülke* (57 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2018). *Jurnal I* (29 b., Cilt 1). İstanbul: İletişim.

Meriç, N. (2007). *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927).* İstanbul: Kapı Yayınları.

Meriç, N. (2013). Abdullah Cevdet'in Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi. *Toplumsal Tarih*(231), 22-28.

Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda.* Merkez Kitaplar.

Özakpınar, Y. (2005). Ziya Göaklp'in Batı Medeniyetine Bakışı. *Sosyoloji Dergisi, 3*(10), 5-10.

Özakpınar, Y. (2015). Ziya Gökalp'de Kültür ve Medeniyet Kavramı. S. Sağlam içinde, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp* (s. 268-292). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Özdemir, O. (2018). Erol Güngör ve Türk Modernleşmesi. İ. Doğan içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 269- 320). Ankara: Astana Yayınları.

Özer, İ. (2005). *Avrupa Yolunda Batılaşma ya da Batılılaşma İstanbulda Sosyal Değişimler.* İstanbul: Truva Yayınları.

Özmen, N. (2017). Erol Güngör'ün Ziya Gökalp'e Yönelik Eleştirel Yorumları. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 53-76.

Parla, T. (1985). *The Social And Political Thought of Ziya Gökalp.* Leiden: E.J. Brill.

Parla, T. (1992). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Sezen, Y. (2009). Erol Güngör'ün İslâm Düşüncesine Katkıları. *Kültür Ocağında Bir Müteffekir Erol Güngör* (s. 47-52). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Sezgin, O. (2009). Bir İlim ve Fikir Adamı Olarak Erol Güngör. *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* (s. 27-36). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Songar, A. (1998). Erol Güngör'ü Uğurlarken. *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, 262-263.

Sözen, E. (2006). Erol Güngör. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Muhafazakârlık* (Cilt 5, s. 204-215). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, M. C. (2011). Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür. *Ekev Akademi Dergisi*, 385-400.

Tansu, Y. E. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 4*(1), 113-142.

Taşkın, Y. (2019). *Anti Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya* (4 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 113-139.

Toprak, Z. (1985a). II. Meşrutiyette Fikir Dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (s. 126-132). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1985b). Osmanlı'da Toplumbiliminin Doğuşu. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 310-314). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiyede Siyasal Partiler CİIt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi.* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952.* İstanbul: Arba Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1998a). *Hürriyetin İlanı.* Cumhuriyet.

Tunaya, T. Z. (1998b). *İslamcılık Cereyanı I.* Cumhuriyet.

Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Haraketleri II.* Cumhuriyet.

Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Haraketleri* (3 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkdoğan, O. (1974). Ziya Gökalp'te Batılılaşma. *Üçüncü Yol*(30. Türkçüler Bayramı Özel Sayı), 13-19.

Türkdoğan, O. (2009). Erol Güngör'ün Modern Türk Düşüncesindeki Yeri. *Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör* (s. 105-109). içinde İstanbul: Kocav Yayınları.

Türkdoğan, O. (2014). *Milli Kültür Modernleşme ve İslâm.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Türkdoğan, O. (2015). *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi.* Ankara: Çizgi Kitapevi.

Türköne, M. G. (1986). *Erol Güngörde Kültür ve Kültür Değişimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tütengil, C. O. (1955). Ziya Gökalp Üzerine Notlar. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2*(10-11), 101-105.

Uçar, R. (1997). *Abdullah Cevdet'te Din ve Batılılaşma.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uçar, R. (2011). Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı. *Toplum Bilimleri Dergisi, 5*(10), 7-30.

Uyanık, E., & Çam, İ. D. (2014). Arap Elifbas'ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpçı Söylemler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV*(29), 189-221.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (3 b.). İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (6 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünüvar, K. (2009). Abdullah Cevdet. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, s. 98-103). İstanbul: İletişim.

Vakkasoğlu, V. (2013). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp.* İstanbul: Nesil Yayınları.

Varlık, B. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (s. 112-125). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Vayni, C. (2014). Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Fikirleri. C. Vayni içinde, *Türk Düşünce Hayatında Erol Güngör* (s. 17-114). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (4 (gözden geçilmiş ve genişletilmiş) b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E.-J. (2099). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Kemalizm* (s. 44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı	: Özel, Şeyma
Uyruğu	: T.C.
Doğum tarihi ve yeri	: 10/01/1995 Çarşamba
Medeni hali	: Bekar
Telefon	: -
Faks	: -
e-mail	: seyma.ozel@hbv.edu.tr

Eğitim

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet tarihi**
Lisans	Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi	2017
Lise	Çarşamba Ali Fuad Başgil Anadolu Lisesi	2012

İş Deneyimi

Yıl	**Yer**	**Görev**
2018 (Halen)	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2018	Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2017	Samsun Barosu	Stajyer Avukat

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Basketbol ve Masatenisi

ankara HBM

ankara HBV

le.ahbv.edu.tr